

PADUBYSIO KRONIKOS

Istorijos ir kultūros žurnalas / metraštis/

1

2013

Leidžia

Romualdo Ozolo paramos fondas *Už teisingumą Lietuvoje*

Savičiaus g. 12-5, LT-01127 Vilnius

El.p.ozolas.fondas@gmail.com

Remia

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas

Vytautas Motiejūnas

Remigijus Gorys

Viršelyje

Valskiai atvyko. (Nuotrauka iš Naisių literatūros muziejaus archyvų)

Redaktorius Vytenis Rimkus

Bendradarbiai – Rimantas Gorys, Arūnas Gumuliauskas, Donatas Jurgaitis,
Romualdas Ozolas, Regina Petkevičienė, Eugenijus Skrupskelis, Hubertas Smilgys,
Grażina Šimoliūnienė, Rita Regina Trimonienė

Knygų leidykla „Saulės delta“

Vilniaus g. 118, Šiauliai; tel. 8-41-523684, el.p.: saulesdelta@splius.lt

2013 11 15. SL 1910. 15,0 sąl.sp.l. / 469-asis „Saulės deltas“ leidinys. Tiražas 500 egz.

Spausdino: AJSP ir t.t.

ISSN 2345-0460

©Tekstų autoriai / © Gražina Šimoliūnienė / © Saulės delta

IVADAS

Padubysio kronikos – naujas periodinis leidinys, kuriame rašoma apie šio krašto istoriją, paminklus, žmones. Iškeliami mažai žinomi ir užmiršti faktai, jų reikšmė kraštui ir visai Lietuvai. Daug dėmesio skiriama nūdienos klausimams, laimėjimams ir nesėkmėms, nevengiama ir diskusijų. Jungiamoji leidinio styga – Dubysos upė, kuri prasideda ir baigia savo kelią Lietuvoje, suvienija Žemaitiją su Aukštaitija. O ir pats Nemunas be Dubysos nebūtų toks platus ir galingas.

Dubysa priima savo glėbin Šiaušę ir Kražantę, jos pakrantėse įsikūrę miesteliai Bubiai, Bazilionai, Ariogala, Seredžius, o ranka pasiekiami ir Kurtuvėnai, Užventis, Pašiaušė, Kelmė, Kražiai ir t.t. O ir jos pradžia sruvena iš Šiaulių Rekyvos ežero. Kiekvieniame iš jų būta savojo gyvenimo, savų didesnių ir mažesnių mokyklų, maldų namų, kultūros reiškinių. O upės pakraščiais, ant aukštų skardžių, įsikūrė ir keletas Padubysių, kurių vienas žmonių buvo perkrikštytas į Bazilionus, lyg suteikęs jiems ne tik istorinės atminties, bet ir glaudžius dabarties ir ateities ryšius su Ukrainos žmonėmis ir valstybe.

Su Padubysio kronikomis bendradarbiauja, jose rašo įžymūs Lietuvos veikėjai, ypač kilę iš šių kraštų. Vadovaujamas tuo, kad be gimtinės pažinimo, pagarbos ir meilės jai, negali būti ir nėra meilės, nei pasiaukojimo savajai Tėvynei ir Valstybei. Tikimės, kad mūsų leidinys taps savu ir Padubysių gyventojams, ir visai Lietuvai.

Redakcija

BAZILIONŲ jaunimas
laukia Vyskupo.

Nuotrauka iš
Zitos Butvilienės
šeimos albumo

BAZILIONAI – ŠIAULIŲ APSKRITIES MIESTELIS

Vytenis Rimkus

Dideli administraciniai centrai paprastai bazuojasi miestuose, o jų traukos erdvėje yra miesteliai, bažnytkaimiai. Lietuva šiuo metu yra padalyta į apskritys, jungiančias rajonus, o rajonai – į seniūnijas. Apskritis centras paprastai yra ir apie jį esančio rajono centras, administraciniu požiūriu jis tartum susidvigubina (analogiškai šalies sostinė – susitrigubina). Šiaulius visokeriopos gijos sieja su Radviliškio, Pakruojo, Joniškio, Akmenės ir Kelmės centrais, o tų rajonų seniūnijų centrai ir miesteliai glaudžiau siejasi su rajonų centrais. Šiauliai – ir apskrities, ir rajono centras, rajono miesteliai daug artimiau susiję su miestu, palengva įgyja vis daugiau priemiesčio požymių.

Ne tik didieji miestai, bet ir maži miesteliai siekia save įprasminti ieškodami ir rasdami kokių nors jubiliejinių datų. Bazilionai surado savo įkūrimo datą – 1586 metus ir tai buvo dingstis 1996 metais surengti miestelio įkūrimo 410-ies metų jubiliejų. Minėjime buvo perskaityta pranešimų apie miestelio praeitį ir dabartį, pasirodė publikacijų spaudoje¹. Iš praeities iškilo daug primirštų ir nežinomų įvykių, ganėtina turtinga istorija. Čia turėjo įtakos miestelio geografinė padėtis, Dubysos – Ventos takoskyra, iš vieno šono pelkių (Rekyvos, Tyrulių), iš kito – kalvų ir miškų (Kurtuvėnų, Vainagių girios) sienos. Kad ir kokie būtų buvę karai, visi jie lietė Bazilionus ir jų apylinkes, todėl ir tų karų pėdsakų gausu – švedkapių, vokiečių ir rusų karių kapinių, apylinkėse – buvusių dvarelių dvarviečių, miškuose – apkasų ir blindažų liekanų. Netruko prabėgti dešimtmetis ir Bazilionai jau pažymi savo 420-ies metų jubiliejų. Lyg ir nedidelis tas dešimties metų laiko tarpas, tačiau ir per jį būta reikšmingų įvykių: stiprėjantys ryšiai su Ukrainos bazilijonų vienuolija, atrastas B.Mejerjytės romano rankraštis, kuris išleistas atskira knyga, įsikūrusi bendrija, gyvėjanti kultūrinė veikla ir kt.

Nemaža painiavos kildavo ir tebekyla dėl dvigubo miestelio pavadinimo. Iki XVIII a. kalbama apie Padubysį, nuo XVIII a. vidurio, įsikūrus bazilijonų vienuolynui, miestelis pradėtas vadinti Baziliona. Po 1831 metų sukilimo uždarius vienuolyną, miestelis ir valsčius oficialiai rusų valdžios vėl pavadinti Padubysiu, tačiau žmonės jį vadindavo ir vienu, ir kitu vardu. Paradoksali situacija susidarė

¹ Limantas A. Su Stasiu – per Bazilionus. *Šiaulių kraštas*, 1995-12-23; Rimkus V. *Bazilijonų kronikos. Šiaulių kraštas: Atolankos*. 1996-07-25; Rimkus V. *Bazilijonams* – 410. *Laikas*, 1996-07-24; Rimkus V., *Bazilijonų bažnyčia – viduje, šventoriuje ir apylinkėse*. *Leninietis*, 1989-08-05; Rimkus J. *Praeitin atsigrėžus: šis tas iš Bazilijonų miestelio ir jo apylinkių istorijos*. *Laikas*, 1991-03-09; Rimkus J. *Okupacijų verpetuose*. *Laikas*, 1993-01-12, 01-20, 01-25, 01-27; Rimkus V. *Bazilijonai – istorinis Šiaulių apskrities miestelis. Šiaulių apskrities istorijos raida, Šiauliai*, 2004, p. 62 – 70. Kviklys B. *Mūsų Lietuva*. Vilnius, t. 4, 1991, p. 480.

Nepriklausomos Lietuvos metais: Bazilionuose buvo Padubysio valsčius. Karo ir pokario metais jau buvo tik Bazilionai, o 1973 metais tuometinės valdžios ir gal kalbininkų pastangomis miesteliui grąžintas Padubysio pavadinimas. Atkūrus nepriklausomybę, gyventojų pageidavimu, miestas vėl vadinamas Bazilioneis ir, tikriausia, visiems laikams.

Dėl Padubysio vardo kyla abejonių ir todėl, kad miestas yra apie 1,5 km nutolęs nuo Dubysos, dabar nežinoma ir jokio Padubysio dvaro tose apylinkėse. O tuo tarpu Kelmės rajone, netoli Dubysos ir Kražantės santakos, prie Kelmės – Tytuvėnų plento buvo Padubysio dvaras su vandens malūnu.

Bazilionų apylinkės apgyventos labai seniai, tai liudija pilkapiai, senkapiai Dubysos, Šiaušės ir mažesnių upelių pakrantėse. 1749 metais Padubysyje įsikūrė bazilionų vienuolynas, tais pat metais pastatyta medinė, iki šiol išlikusi bažnyčia. Bazilionai – šv. Bazilijaus rytų apeigų vienuoliai atsirado 1596 m. įsteigus Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje ir Lenkijos karalystėje unitų bažnyčią. Vienuolius pasikvietė vietos bajorai Jonas ir Antanas Beinorai, užrašė jiems Mikeliškių kaimą su 110 baudžiauninkų. Antanas ir Jurgis Golovnievskiai vienuolynui dovanojo Rimkaičių kaimą.

Vienuoliai 1773 m. įkūrė triklasę mokyklą. 1793 m. mokykla buvo išplėsta į šešiametę. Kai kuriais metais būdavo net iki 300 mokinių. Kaip rašoma Broniaus Kviklio knygoje „Mūsų Lietuva“², mokykla sėkmingai veikė, joje buvo atsisakyta to meto mokyklose praktikuotų fizinių bausmių moksleiviams. Buvo nusistovėję draugiški mokytojų ir moksleivių santykiai. Gana įtariai į tą mokyklą žiūrėjo Kražių kolegijos vadovybė, jos vedėjas kun. Velička kurį laiką mokyklą buvo uždaręs. Nepatiko mokykla ir carinei rusų valdžiai: 1825 m. ji buvo paversta keturklase, o 1835 m. galutinai uždaryta.

Šią mokyklą lankė vietos bajorų, o galbūt ir valstiečių vaikai. Žymiausias iš tų auklėtinių – iš Bagdonišio dvarelį kilęs Fulgencijus Rimgaila (1805 – 1870)³. Jis studijavo architektūrą ir matematiką Vilniaus universitete, dalyvavo 1831 metų sukilime, emigravęs tęsė studijas Paryžiaus dailės akademijoje. 1857 m. sugrįžęs į Lietuvą suprojektavo Pseciševskių dvaro rūmus Pagryžuvyje, Šiaulėnų bažnyčią, Telšių bažnyčios bokštą ir vartus, Vabalninko bažnyčios altorių. Teoriniuose darbuose skatino ieškoti vietinių savitumų.

Iš Bazilionų apylinkių yra kilęs 1863 m. sukilėlių Raseinių apskrities viršininkas Zigmantas Citavičius, sukilimo dalyvis, žymus visuomenės veikėjas kun. Vladas Dembskis, prelatas Otonas Praniauskas, rašytojas ir pedagogas Benediktas Babrauskas. Yra ir daugiau įvairiose gyvenimo srityse pasižymėjusių bazilioniškių.

Mokyklą uždarius, sunyko ir jos pastatas. Apie 1950-uosius metus dar tebebuvo pamatų liekanų, bazilioniškiai tebežinojo, kad ten buvusi mokykla. Kaip tik toje vietoje pastatytas ir dabartinės vidurinės mokyklos dviaukštis pastatas.

Miestelyje apsigyvenus kelioms žydų šeimoms, 1886 m. buvo pastatyta

2 Kviklys B. *Mūsų Lietuva*. Vilnius, t. 4, 1991, p. 480.

3 Lukšionytė N. *Rimgaila Fulgentas. Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, t.3, 1987, p. 549; *Lietuvos architektai*. Sudaryt. A. Mačiulis. Vilnius, 2002, p. 506.

medinė sinagoga. Jau tarybiniais metais pastatas apmūrytas plytomis, jame įrengtas kolūkio sandėlis. Tokios būklės namas tebestovi ir dabar.

Galima nustatyti nedidelį savotišką regioną: Kurtuvėnai – Bubiai – Bazilionai – Pašiaušė – Pakapė. Tai vis parapijos, valsčiai, pasikeičiantys funkcijomis, augantys ir mažėjantys miesteliai, kurių raida liudija intensyvų visuomeninį gyvenimą. Kitados Lietuvoje garsėjo netoli – už septynių kilometrų – esanti Pašiaušė, ten veikę jėzuitų vienuolynas ir kolegija (1655–1773). Šio vienuolyno su kolegija uždarymo datos sutapimas su unitų vienuolyno įsteigimu nėra atsitiktinis reiškinys. Matyt, tokiai mokymo įstaigų būtinybei buvo palanki vietinė dirva, ekonominės, socialinės ir dvasinės prielaidos. Net ir Šiaulių gimnazijos įkūrimą 1851 metais galima traktuoti kaip tų Pašiaušės ir Bazilionų mokyklų inspiruotą poreikį ir tradicijų tęsą⁴.

Bazilionų apylinkėse nemaža įžymių, įdomių vietų. Dubysos aukštupyje ir net jos intakuose būta vandens malūnų – Bubių, Miršiškės, Bernotų, Dengtilčio, Burkšų, Pašiaušės, Būdų, Bagdoniškių⁵. Tebėra išlikusių Ventos – Dubysos kanalo liekanų, senoji Dubysos vaga vadinama Sendubysiu. Dubysos vandens malūnai pasižymėjo sudėtinga kanalo ir Sendubysio hidrotechnine įranga. Padubysiuose būta plytinių, gaminti kokliai. Nuo Dengtilčio Gordų link miške tebėra šimtametėmis pušimis apaugęs vadinamasis Vytauto kelias, išlikę net griovių pėdsakų. Senovėje apylinkėse būta daug žvėrių ir paukščių, tai rodo tarp Bazilionų ir Pašiaušės esąs Meškinės, Pakapės link – Pagervinės, Sakalų kaimai. O apskritai Šiaulių apskrityje dar yra ir Meškiai, ir Meškuičiai, ne tiek jau toli ir Luokė. O ką reiškia pro Vilaičius į Dubysą sruvenantis mažytis upeliukas Karalravis? Beje, kaip tik į Karalravio šlaitus 1942 metais nukrito apie 10 bombų: nors frontas buvo prie Maskvos, tačiau užklydęs tarybinis bombonešis išmetė savo krovinį, pastebėjęs šviečiančius Bazilionų bažnyčios langus – klebonas buvo įsitaisęs vėjinį elektros variklį. Sprogimai sudrebino apylinkes, tačiau nuostolių nepridarė.

Per Bazilionų žemę tiesiasi senasis plentas iš Šiaulių į Kelmę, o tiksliau – iš Peterburgo į Berlyną. Juo kadaise važiovo O. Balzakas, caras Aleksandras Pirmasis. Keisti paplentės gyvenviečių pavadinimai: Makarija, Paryžius, kurie dabar, atrodo, nunykę, o ir Pageluvis žmonių tebevadinamas *Pagelava*. Plentas apsodintas beržais, vasarą juo važiuoji tartum per žalią tunelį, juo yra žavėjęsis rusų rašytojas Konstantinas Paustovskis⁶. Dabar šis kelias tapo vietinės reikšmės žaviu gamtos ir transporto paminklu, nes tranzito krūvį perėmė per Kurtuvėnų draustinį nutiesta nauja automagistralė.

Bazilionų bažnyčia – vienas iš seniausių Lietuvoje medinės liaudies architektūros paminklų. Priklausiusi bazilijonų vienuolynui, po 1831 metų sukilimo ji buvo paversta stačiatikių cerkve iki pat 1919 metų. Šventoriuje buvo laidojama, tai liudija išlikęs mažametės grafitės Zubovaitės paminklėlis. Gražinus bažnyčią katalikams, prie jos puošimo prisidėjo dailininkas Vytautas Palaima (1811–1976), nutapęs kairiojo altoriaus Marijos paveikslą pagal ispanų dailininko Muriljo

4 Šiaulių gimnazijos rūmai pastatyti iš Pašiaušės nugriautos bažnyčios ir vienuolyno rūmų.

5 Rimkus V. *Dubysos aukštupio malūnai*. Kraštotyra, 1964, p. 145 – 148.

6 Konstantinas Paustovskis (1892 – 1968) tą beržų alėją aprašė apybraižoje „Greičio vėjas“ 1965 m..

pavyzdį⁷.

Senosios Bazilionų kapinės yra buvusios ant pušimis apaugusio šlaito ties Beinoriške. Panaikinus vienuolyną, jos buvo paverstos stačiatikių kapinėmis. Ten tebestovi paminklas ant žymios švietėjos, Šiaulių mergaičių gimnazijos įsteigėjos grafienės Aleksandros Olsufjevaitės-Zubovienės antkapio. Šios kapinės dabar sulaukėjusios, apaugusios mišku.

Dabartinėse Bazilionų kapinėse 1991 metais buvo pastatytas dailininko Viktoro Kunicko suprojektuotas paminklas 1945 – 1953 metais už Lietuvos laisvę žuvusiems partizanams⁸. Įspūdingas 25 kovotojų sąrašas, kiekviena jame paminėta pavardė – tai dramatiškas pokario metų faktas ir liudijimas. Tai ir 1947 m. vasario 16 dienos mūšis Dūkto miške, ir susirėmimai ant Bazilionų – Pakapės vieškelio, ir šūvių aidai ant Dengtilčio kalno, tai ir žuvusiųjų išniekinimas prie Bazilionų valsčiaus pastato, ir jų užmarščiai pasmerktos kapavietės.

Dabartinės Bazilionų kapinės nesenos. Jos įsteigtos 1919 metais, bažnyčią gražinus katalikams. Iki to laiko Bazilionų apylinkių gyventojai buvo laidojami Pakapės, Pašiaušės, Kurtuvėnų kapinėse, būta dar kaimų mažų kapinaičių (Bagdonišio, Vilaičių ir kt.). Pačiose kapinėse ir aplink ošia pušys, jos aptvertos gražia metaline tvora. Skaitai įrašus ir tartum atgyja seni ir naujesni pažįstami kaimynai – tokios žinomos pavardės. Ir kaip daug tragiškai žuvusiųjų... Kiek daug po antkapiais ilsisi buvusių tremtinių, vienaip ar kitaip dalyvavusių karo ir pokario įvykiuose, kiek daug žinių jie nusinešė nežinion. O galų gale ir kiekvienas žmogus – turtingesnis ir vargingesnis, žemdirbys ir amatininkas, kolūkietis ir ūkininkas, senukas ir vaikas – tai vis tos pačios Bazilionų žemės žmonės, dirbę, vargę, džiaugęsi...

Savo istoriją teberašo Bazilionų vidurinė mokykla. Apie 70-uosius metus užmegzti glaudūs ryšiai su Lietuvos dailininkų sąjunga. Buvo suruošta keletas kūrybinių stovyklų, įsteigta mokyklinė dailės galerija, kurioje eksponuota kūrinių tokių įžymių dailininkų, kaip Antanas Gudaitis, Bronius Uogintas, Stasys Jusionis, Vitolis Trušys ir kt. Būta susitikimų, paskaitų, pokalbių⁹. Deja, iniciatyva pamažu užgeso, kūriniai išsisklaidė. Galeriją ištiko likimas, panašus į daugumos to meto mokyklinių ir kolūkinių galerijų.

Tarpukariu Bazilionuose veikė puodžių dirbtuvė, joje dirbo puodžius Kazys Pluktas, pokario metais iškilęs kaip tautodailininkas tapytojas. Prie Bazilionų garsėjo liaudies meistro Valerijono Kalino sodyba. Joje apie 1970-uosius metus buvo surengta liaudies meno seminarų, juose sukurtomis akmeninėmis skulptūromis

buvo pažymėta Jovaro gimtinė Žadžiūnuose¹⁰. V.Kalinas buvo įrengęs didelę žemės

7 Rimkus V. Bazilionų bažnyčia – viduje, šventoriuje ir apylinkėse. *Leninietis*, 1989-08-05.

8 Paminkle įrašytos pavardės: V.Kasperavičius, S.Ramanauskas, S.Jurgutavičius, J.Jurgutavičius, S.Sebastijonas, I.Putramentas, A.Aleknavičius, A.Sirutavičius, J.Spudulis, A.Druceika, V.Vileikis, A.Klimas, K.Šikšnys, V.Daukša, S.Levicas, J.Bisllys, A.Arbutas, A.Tamošaitis, I.Belaglovas, N.Norkevičius, P.Petrilionis, J.Jokūbaitis, V.Goferis, S.Levickas.

9 Rimkus V. Bazilionų kronikos. *Šiaulių kraštas: Atolankos*, 1996-07-25.

10 Rimkus V. Pageluvio apylinkėse. *Literatūra ir menas*, 1973-09-15; Rimkus V. Akmenų daina, Raudonoji vėliava. 1983-09-24; Rimkus V. Liaudies meno meistrų seminaras. Kaunas, 1984, p. 60.

ūkio technikos ekspoziciją, planavęs ją paversti muziejumi, tačiau šio žingsnio neparėmus tuometinei valdžiai, eksponatai išsibarstė. Miško sodyboje gyveno ir kūrė tautodailininkas Zigmas Vaišvila, jo kryžiai, koplytstulpiai ir skulptūros stovi ant Kryžių kalno, Šiaulių ir Bazilionų šventoriuose. Netoli nuo miestelio tebėra žymios literatės, vertėjos Barboros Mejerytės sodybėlė.

Apylinkėse būta nemažai dvarelių, kurių dauguma dabar yra sunykę. Tai Slišai, Dzidai, Brazinskiai, Vilaičiai, Jagminai, Lopetiškiai, Bagdoniškis, Taručiai, Kanapinė-Zatišai bei daugelis kitų, čia šliejasi ir grafų Zubovų (Bubiai, Miršiškė) bei Pliater- Zyberkų (Kurtuvėnai) valdos. Dvareliuose vyravo lenkų kalba, būta ir smulkių, varganų lenkuojančios šlėktos (Purvinė), rusų persikėlėlių (Michailovka) kaimelių. Visos tos tautybės gyveno santaikoje, nors įvairios valdžios ir mėgindavo jas sukiršinti. Antrojo pasaulinio karo metais, pradėjus represuoti žydus, Dengtilčio malūnininkas žydas Chaimas Noikė rinko parašus iš apylinkių ūkininkų, kad jo neuždarytų į getą, o kaip geram malūnininkui ir žmogui leistų dirbti malūne. Žmonės po tuo raštu pasirašė, o įteikus tą raštą okupacinei valdžiai, Šiaulių laikraštyje „Tėviškė“ pasirodė straipsnelis „Bazilionų lenkai – žydų užtarėjai“¹¹. Paminėtos ir pasirašiusiųjų pavardės: Michnevičius, Chomskis, Pikelis, Korizna ir kt. Provokacija – akivaizdi. Paradoksalu ir tai, kad beveik visi pasirašiusieji vėliau buvo tarybinės valdžios ištremti į Sibirą jau kitomis dingstimis.

Bazilionuose yra nemažai iš kitų kraštų atkilusių, užsilikusių žmonių, tolimą ir artimesnę praeitį liudijančių pavardžių: Bekeriai, Elsbergai, Mejeriai... Buvo gana gausi žydų bendruomenė. 1939 – 1940 metais buvo atkelta žmonių iš vokiečių okupuotos jotvingių žemės, šiaurės – vakarų Lenkijos. Tai buvo rusai – sentikiai, dalis jų palikuonių įaugo į Bazilionų žemę. Būta pabėgėlių iš tarybinės armijos okupuotos rytinės Lenkijos bei Vilniaus krašto, juos priglaudė dvareliuose – Kanapinėje ir kitur. 1941 metais per Lietuvą žygiuojant vokiečių armijai, Bagdoniško, Pagervinės, Būdų miškuose užsiliko ir išsisklaidė ištisas tarybinis batalionas. Nemaža dalis tų karių išsislapstė miškuose ir pas pamiškių gyventojus, būta ir meilės ryšių, esama ir palikuonių. Dar viena banga – tai besitraukiančių vokiečių pastangos palikti Rusijoje dykumą: nuo Pskovo, Velikije Luki atvaryti gyventojai, daugiausia senukai ir vaikai, buvo apgyvendinti beveik pas visus apylinkių ūkininkus, o priešpriešinę žmonių – vokiečių banga iš Prūsijos; būta ne tik praeinančių, bet ir įstringančių, pasiliekančių. Šie dalykai lyg ir primirštami, bet jie buvo ir jų padariniai susipina su vietos ir visos Lietuvos demografinė situacija, su būtimi.

1948 metais pradėti kurti kolūkiai, Bazilionų apylinkes nusiaubė naujos trėmimų bangos. Smulkūs kolūkiai buvo stambinami, pamažu sujungti į stambų „Tarybinio artojo“ kolūkį. Jis taip pat turi ilgą nesėkmių ir sėkmingesnių veiklos metų istoriją. Likviduojant vienkiemius plėtėsi Bazilionai, atsirado daug naujų namų, gatvelių, kultūros rūmai. Būta ir meno saviveiklos, ir tragiškos avarijos, kai

11 Žadeikytė R. *Po 60 metų atskleista Dengtilčio žydo malūnininko istorija. Šiaulių kraštas*, 2005-08-20; Rimkus V. *Iš Dengtilčio kronikų. Gimtinė*, 2005-11-1 – 30, p. 1,6; Žadeikytė R. *Liudijimai apie Dengtilčio žydo malūnininko istoriją iš Kanados. Šiaulių kraštas*, 2006-01-24.

apvirtus sunkvežimiui, žuvo vienuolika jaunų miestelio saviveiklininkų. Kalbant apie kolūkinį periodą, pro akis praslenka buvę pirmininkai, sekretoriai, inžinieriai, agronomai, eiliniai žmonės, kurių didelė dalis ar net visas gyvenimas praėjo kasdieninių darbų verpetuose.

410-mečio minėjimas inspiravo tolesnius Bazilionų istorijos tyrinėjimus, ypač susidomėta vienuolyno bei mokyklos veikla. 2001 m. lapkričio 8 – 11 dienomis Šiauliuose, Bazilionuose ir Vilniuje vyko, „kaip teigė ukrainiečiai mokslininkai, pirmoji pasaulyje vienuoliams bazilijonams skirta tarptautinė mokslinė konferencija „Bazilijonai Lietuvoje ir Ukrainoje“¹². Konferencijoje dalyvavo aukštų unitų dvasininkų, mokslininkų iš Lvovo, Kijevo, choras iš Lenkijos. Taip buvo padaryta pradžia plačiam Lietuvos ir Ukrainos religiniam, kultūriniam ir moksliniam bendravimui, o Bazilionų vardas suskambo tarptautinėje arenoje. Apsikeitus abipusėmis kelionėmis, kurių aktyvūs dalyviai buvo Bazilionų vidurinės mokyklos direktorius Rimantas Gorys, Vilniaus universiteto dr. Aldona Vasiliauskienė, šv. Juozapato bazilijonų ordino Vilniaus vienuolyno vyresnysis, Vilniaus Švč. Trejybės bažnyčios klebonas t. Pavlo Jachimec OSBM. 2003 m. pavasarį Lvove, Krechive bei Dobromile vykusioje konferencijoje dalyvavo Lietuvos atstovai.

2003 m. rugsėjo 18 – 21 dienomis Bazilionuose vyko tarptautinė mokslinė - praktinė konferencija „Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas: švietėjiška veikla“. Ją organizavo Lietuvos (Vilniaus universiteto Religijos studijų ir tyrimų centras, Lietuvių-ukrainiečių istorikų asociacija, Šiaulių universitetas, Bazilionų vidurinė mokykla) ir Ukrainos (Ordo sancti Basilii Magni – šv. Bazilijaus Didžiojo ordinas, Lvovo nacionalinio Ivano Franko universiteto biblioteka) institucijos. Konferencija buvo skirta Bazilionų vidurinės mokyklos 230 metų jubiliejui¹³.

Konferencijos dalyvius Lietuvos respublikos vardu sveikino Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius akademikas A. Gaižutis, Šiaulių vyskupas E. Bartulis, Šiaulių apskrities ir rajono, Šiaulių universiteto vadovai, visuomeninių organizacijų atstovai. Dauguma pranešimų buvo skirta bazilijonų vienuolynų istorijai ir veiklai, kituose nagrinėtos ir bendresnės tautinės raidos problemos. Diskusijose prie apskritojo stalo buvo aptarti pranešimai ir jų idėjos, kalbėta apie žmonių ir tautų materialinius bei dvasinius bendrumus ir savitumus istorijos ir nūdienos situacijose.

Tokio masto konferenciją rengiant buvo nuveiktas didelis parengiamasis darbas. Tai vilnietės istorikės dr. A. Vasiliauskienės pasiaukojimas, jos kelionės į Ukrainą ir Šiaulius, taip pat jos artimiausio bendražygio Bazilionų vidurinės mokyklos direktoriaus R. Gorio kasdienis darbas ir rūpesčiai. Šiaulių universitetas aprūpino transportu ir bendrabučiais gausią ukrainiečių delegaciją, kurioje buvo mokslininkų, dvasininkų iš Lvovo, Bučačo kolegijos studentų grupė, ukrainiečių vaikų choras iš Lenkijos. Universiteto atstovai skaitė pranešimus, surengė dailės darbų parodą. Į šią šventę įsiliejo ir Šiaulių rajonas, Bubių seniūnija: perasfaltuota

12 Guščius A. *Didėja dėmesys Šv. Bazilijaus Didžiojo ordinui. Vienuoliai bazilijonai ir Bazilijonai*, 2003-09-18 – 21, p. 2.

13 Kirnienė V. *Didelis mažos mokyklos jubiliejus. Šiaulių kraštas*, 2003-09-20.

pagrindinė gatvė, naujai nutiesti šaligatviai, gražiai apsitvarkė ir miestelio gyventojai. Šiaulių rajono laikraštis „Mūsų dienos“ išleido specialų 8 puslapių priedą „Vienuoliai bazilijonai ir Bazilionai“¹⁴.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tai nelabai reikšmingas, vietinio pobūdžio renginys. Bet jau jo eiga ir išvados sako ką kita. Atsiskleidžia primiršti ir nauji faktai, nusitęsia gijos į tolimą ir ne taip tolimą praeitį, liudijančios vietos žmonių geresnio, šviesesnio gyvenimo siekius. O svarbiausia tai, kad šis kelias dienas trukęs renginys suartino tautas. Ukrainiečiai pamatė Lietuvą, džiaugėsi jos gamta (tam padėjo ir puikios rudens dienos), Kryžių kalnu, Tytuvėnų ir Šiluvos bažnyčių ansambliais, Neringa, didesnė dalis vaikų choro dalyvių pirmą kartą pamatė Baltiją. Bazilioniečiai ir svečiai dalyvavo iškilmingose šv. Mišiose, kurias aukėjo Rytų apeigų kunigai, vadovaujami protoigumeno J.Budajaus OSBM.

I Bazilionus 2006 metų liepos mėnesį atkeliavo kompleksinė kraštotyros ekspedicija, po kaimus pasklidę jos dalyviai atrado ir fiksavo nemažai įdomių dalykų, rengiama ir bus išleista knyga, kurioje ypač daug dėmesio bus skiriama etninei krašto kultūrai. Retas, o gal ir unikalus atvejis, kai vienoje seniūnijoje rengiamos net trys kompleksinės ekspedicijos: jau įvykusios Kurtuvėnuose, Bazilionuose ir Bubiuose.

Tad kokia vieta buvo, yra ir prognozuojama Bazilionams Šiaulių rajono ir apskrities erdvėje? Šiuo metu iškilo daug naujų problemų – ūkinių, socialinių. Šalia tebeegzistuojančios žemės ūkio bendrovės daug žmonių pradėjo ūkininkauti savarankiškai. Susiklostė ne visai aiškus miestelio administracinis statusas: dėl nesuprantamų priežasčių iškėlus seniūniją į Bubius, lyg ir sumenkėjo Bazilionų reikšmė. Situacija keistoka – Bubiai gali būti suvokiami kaip Šiaulių priemiestis, čia tėra pagrindinė mokykla, nėra bažnyčios, taigi – ne parapijos centras, nėra pilietinių kapinių (tik didelės karių kapinės). Bazilionų vidurinei mokyklai taip pat buvo iškilusi grėsmė, bet kryptingomis pastangomis ji išlaikyta ir rodo stiprėjimo tendenciją. Kaip tik mokykla, jos atjaunėjusi mokytojų sudėtis, turtinga miestelio istorija ir šiandien kreipia jo raidą į kultūros kelią. Gal kaip tik Vilniaus – Kauno pavyzdžiu čia galėtų rasti Bazilionų – Bubių – Kurtuvėnų mažasis tripolis. Tam yra visos prielaidos – Bazilionai yra geografiniame seniūnijos centre, Bubiai – ties naujosios Šiaulių autostrados išsišakojimu į tris vienakrypčius plentus. Bazilionai turi išlikusius didelius kultūros rūmus, steigiamas memorialinis B.Mejerjės muziejus, turi puikias Dubysos pakrantes su kaimo turizmo perspektyva, taip pat tai vienintelis vietovardis pasaulyje, turintis šv.Bazilijaus Didžiojo vardą. Šis faktorius jau parodė savo reikšmę, o ateityje – dar stiprės.

14 *Vienuoliai bazilijonai ir Bazilionai. Specialus „Mūsų dienų“ priedas tarptautinei mokslinei - praktinei konferencijai „Šv.Bazilijaus Didžiojo ordinas: švietėjiška veikla“. 2003-09-18-21.*

BAZILIONAI (PADUBYSYS)

ADMINISTRACINIŲ –

TERITORINIŲ REFORMŲ

VERPETUOSE

Arūnas Gumuliauskas

Lietuvoje nedaug tėra miestelių, kurie nuo XVI a. net šešis kartus būtų pakeitę savo vardą. Iš 1586 m. paminėto Padubysio dvaro ir kaimo išaugęs miestas įvairiais istoriniais laikotarpiais virsdavo tai Bazilionais, tai vėl – Padubysiu. Po 1795 m. trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo jis atsidūrė Rusijos imperijoje ir patyrė caro teritorines ir administracines reformas. 1846 m. įkurtas Padubysio valsčius įėjo į Šiaulių apskrities sudėtį. Ši priklausė 1843 m. atsiradusiai Kauno gubernijai. Be Šiaulių apskrities, į Kauno guberniją dar įėjo Kauno, Novoaleksandrovsko (Zarasų, buvusi Breslaujos), Panevėžio (buvusi Upytės), Raseinių, Telšių, Vilkmėgės (Ukmergės) apskritys.

1897 metais vyko pirmasis visuotinis Rusijos imperijos gyventojų surašymas. Norėta nustatyti gyventojų skaičių, tautybę, amžių, lytį, socialinę struktūrą (luomus), religiją, užimtumą ir t.t.. Pirmieji surašymo duomenys jau buvo žinomi po 3–4 metų. Tačiau oficiali statistika paskelbta tik 1900–1905 m. Pasirodė, kad daugiausia žmonių Kauno gubernijoje gyveno Šiaulių apskrityje (227431). Toliau Raseinių (235362), Vilkmėgės (229118), Kauno (227431), Panevėžio (222881), Novoaleksandrovsko (208487), Telšių (183351) apskritys¹. Tuo metu Šiaulių apskrityje buvo du miestai (Šiauliai, Šeduva), 20 miestelių (Akmenė, Baisogala, Bazilionai, Gruzdžiai, Joniškis, Kruopiai, Kuršėnai, Kurtuvėnai, Luokė, Mažeikiai, Meškuičiai, Papilė, Pašvitinys, Radviliškis, Satkūnai, Tytuvėnai, Tryškiai, Užventis, Vegeriai, Viekšniai), 3937 gyvenvietės. 1902 m. miestelių padaugėjo iki 39. Deja, Kauno gubernijos visuotinio gyventojų surašymo duomenys, kitaip nei Vilniaus ar Suvalkų², buvo pateikti tik visos apskrities ir miestų mastu. Dėl to informacijos apie Padubysio valsčių ar Bazilionų miestelį aptikti nepavyko. Vis dėlto kai kurie apskrities statistiniai duomenys gali padėti atskleisti to meto demografines tendencijas. Antai 1897 m. Šiaulių apskrityje gyveno 47,4% vyrų (112974) ir 52,6% moterų (125060). Net 87,1% arba 207173 jų pagal gimimo vietą buvo vietiniai gyventojai ir tik 8,1% (19157) atvykę iš kitų apskričių, 4,75% (11304) iš gubernijų, mažiau nei 0,05%

1 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ковенская губерния, т. XLII. Санкт Петербургъ, 1904, с. 6.*

2 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Виленская губерния, т. IV. Санкт Петербургъ, 1901; Списки населенныхъ местъ Сувалкской губернии. Санкт Петербургъ, 1901.*

(300) iš valstybių. Vadinasi, žmonės XIX a. pabaigoje buvo gana sėslūs. Įdomu, jog 30 vyrų bei 46 moterys sulaukė 100 ir daugiau metų. Didžiausią dalį apskrities gyventojų sudarė valstiečiai (160140 arba 67,3%), mažesnę - miestiečiai (54800, 23,03%). Be to, čia dar gyveno 292 pirkliai, 121 dvasininkas, 553 užsieniečiai. Apskirtyje dominavo Romos katalikai (183500, 77,12%). Daug mažiau buvo judėjų (34348, 14,44%), protestantų (13834, 5,81%), stačiatikių (4935, 2,07%), sentikių (1191, 0,5%), musulmonų (98, 0,04%), kitų religijų ar sektų atstovų (28, 0,02%). Žemaičių kalbą gimtąja laikė 53,36% (126957), lietuvių – 17,36% (41306), jidiš – 13,09% (31137), lenkų – 6,28% (14951), latvių – 4,89% (11630), rusų – 2,62% (6228), vokiečių – 1,02% (2422), totorių – 0,04% (84) vietos gyventojų. Be to, 219 asmenų kalbėjo kitomis kalbomis³.

Atkūrus Lietuvos valstybę, pradėti pirmieji krašto administracinio - teritorinio suskirstymo žingsniai. 1919 m. liepos 1 d. priimtas „Apskričių sienų ir jų centrų įstatymas“, kurio pirmajame paragrafe išvardyta 31 Lietuvos apskritis. Tuo metu Šiaulių apskrityje jau buvo 19 valsčių (Gruzdžių, Joniškio, Kriukų, Kuršėnų, Lygumų, Linkuvos, Meškuičių, Padubysio, Pakapės, Pakruojo, Pašvitinio, Radviliškio, Skaistgirio, Stačiūnų, Šakynos, Šaukėnų, Šiaulėnų, Šiaulių, Žagarės). Steigiamojo Seimo 1922 m. rugpjūčio 1d. priimta pirmoji nuolatinė konstitucija juridiškai užbaigė administracinę šalies teritorijos padalijimą. Pagrindinio įstatymo 6 skirsnio 70 paragrafe konstatuota, jog „valsčiams ir miestams laiduojama savivaldybės teisė įstatymų ribose“⁴. Taigi 1923 m. Šiaulių apskrityje buvo du miestai (Šiauliai, Žagarė), 26 valsčiai (Gasčiūnų, Gruzdžių, Joniškio, Klovainių, Kriukų, Kruopių, Kuršėnų, Kurtuvėnų, Lygumų, Linkuvos, Meškuičių, Pakruojo, Papilės, Pašiaušės, Pašvitinio, Radviliškio, Raudėnų, Skaistgirio, Stačiūnų, Šaukėnų, Šiaulėnų, Šiaulių, Tryškių, Užvenčio, Vaiguvos, Žagarės), 22 miesteliai, 12 bažnytkaimių, 471 dvaras ir palivarkas, 547 vienkiemiai. Tačiau Padubysio (Bazilionų) tarp valsčių centrų nebeliko. Bazilionų miestelis dabar priklausė Kurtuvėnų valsčiui. Čia, 1923 m. surašymo duomenimis, buvo 847 ūkiai (kiemai), kur gyveno ir dirbo 6436 žmonės: Akšeliškių vienkiemis (2 ūkiai; 12 gyventojų), Alksnyniškių kaimas (4; 41), Apšrųjų palivarkas (3; 45), Arvydiškių (6; 34), Aukštulių (5; 33), Badauskių (5; 33), Baltosios (4; 51), Barčiškės (2; 14) kaimai, Bazilionų (Padubysio) miestelis (31; 191), Beinariškių vienkiemis (2; 22), Bernotų kaimas (4; 22), Birbiškės vienkiemis (1; 8), Blusių kaimas (5; 80), Blužgalio vienkiemis (1; 18), Briešlaukės kaimas (8; 55), Bubių dvaras (1; 259), Bulėnų (20; 176), Bunokiškės (4; 38), Burkšų (8; 54) kaimai, Butiškės (1; 8), Cedroniškės (1; 3) vienkiemiai, Čeprečiškės (6; 36), Daubakiškės (8; 36), Didlaukės (18; 87), Dirvonų (7; 66) kaimai, Elzbietiškės vienkiemis (1; 12), Gabrijolų kaimas (4; 49), Gabrijolės vienkiemis (4; 9), Gailiškės kaimas (5; 32), Gaštynų palivarkas (3; 49), Gervenų kaimas (6; 69), Gilvyčių Senųjų dvaras (1; 98), Gilvyčių Naujųjų (Kipšdvario) dvaras (1; 29), Gilvyčių kaimas (9; 64), Gilvyčių palivarkas (1; 27), Girnikų (12; 55), Glumbotiškės (3; 17), Gordonų (19; 139) kaimai, Gordelių palivarkas (3; 17), Goriškės vienkiemis (1; 9), Gošteliškės kaimas (15; 71), Ignacavos palivarkas (1; 9), Jadvygavos (9; 60), Jakštaičių (17; 85), Jakštaičių

3 *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Ковенская губерния, т. XLII. Санкт Петербургъ, 1904, с. 6–118.*

4 *Lietuvos valstybės konstitucijos. Sudaryt.; K. Valančius. Vilnius, 1989, p. 27.*

(12; 74) kaimai, Jasnagurkos vienkiemis (1; 9), Jautmalkės I (4; 28), Jautmalkės II (2; 20) kaimai, Jonelaičių dvaras (5; 70), Jonelaičių (21; 134), Juškaičių (3; 25) kaimai, Kadaginės vienkiemis (1; 6), Karauskių kaimas (5; 28), Kaušų vienkiemis (1; 3), Kaziliškės kaimas (3; 15), Kybartų dvaras (3; 59), Kleinių vienkiemis (1; 7), Knašių (4; 23), Krasnagališkės (2; 15) kaimai, Kumpiškės vienkiemis (1; 13), Kunigiškės kaimas (2; 13), Kurtuvėnų miestelis (22; 295), Kvedariškės (6; 39), Leškių (4; 22) kaimai, Linartų vienkiemis (1; 4), Maksvytės (6; 35), Mančių (4; 29), Margių (3; 21), Mekų (11; 81), Meškių (20; 129) kaimai, Mikalinaukos vienkiemis (1; 10), Mingelių kaimas (8; 40), Mirškiškės dvaras (1; 65), Maštaičių kaimas (7; 40), Naisių vienkiemis (2; 14), Noliškės kaimas (3; 30), Noreišiukų palivarkas (1; 18), Pabaginės (Zigmuntinės) vienkiemis (1; 4), Pabijočių (16; 88), Padeglių (12; 81) kaimai, Padegliukų palivarkas (1; 11), Padubysio vienkiemis (1; 10), Padukščių (8; 39), Padvarninkų (12; 63), Pageluvės (4; 29), Pamatliudžių (8; 59), Paraudžių (9; 60), Paširvės (6; 37), Pašventupės I (3; 24) kaimai, Pašventupės II dvaras (5; 35), Pašvinės (16; 127), Paviekių (21; 136), Pociškės (7; 43), Raudsparnės (3; 23), Rimkių (3; 35) kaimai, Rimkiškės vienkiemis (1; 8), Rimučių kaimas (12; 71), Sadaičių palivarkas (1; 13), Sarapiniškės vienkiemis (1; 8), Sauginių kaimas (40; 237), Simoniškės vienkiemis (2; 9), Skaudvilių kaimas (25; 162), Sketerių vienkiemis (1; 10), Smeltynės (4; 38), Sodaliukų (12; 79), Stibiriškės (4; 24), Stonaičių (9; 63), Šalpirčių (11; 63) kaimai, Šemetiškių dvaras (1; 73), Šiliškės kaimas (4; 33), Šilopadubysio vienkiemis (1; 15), Šonos (6; 30), Targauskių (3; 19) kaimai, Targauskių dvaras (2; 43), Tilibiškės (2; 20), Trauliainių (19; 132), Trumpaičių (2; 16), Užčiausių (3; 21), Užkalnių (27; 147), Užpelkių (2; 17), Vabalickių (3; 22), Vainagių (4; 25) kaimai, Vaizginių vienkiemis (1; 5), Valatkių kaimas (13; 71), Varšauko vienkiemis (2; 15), Viekvedžių (30; 143), Vilkiškės (3; 23), Voveriškės (1; 22), Zuikiškės (3; 23) kaimai, Žadvainių palivarkas (5; 31), Žalpeliių kaimas (2; 13), Žilaičių vienkiemis (1; 10), Žindulių kaimas (6; 39)⁵.

1930 m. Padubysio valsčius buvo atkurtas iš dalies Kurtuvėnų ir Pašiaušės valsčių žemių. Jau pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu (1941 m.) čia gyveno 11512 žmonių, o teritorija apėmė 422 km² plotą. Valsčiaus centru tapo Bazilionai. Jį sudarė Bazilionų (teritorija 31,6 km², 1055 gyventojai), Vijurkų (26; 695), Kiaunorių (40; 981), Jonelaičių (48; 1446), Pakapės (48; 1324), Pašiaušės (50; 1302), Kurtuvėnų (61; 1874), Skurvių (36; 801), Gilvyčių (47; 1266), Jadvygavos (34; 543) apylinkės. **Bazilionų apylinkei (centras Bazilionai)** priskirtos šios vietovės: Alksniniškė (48 gyventojai), Beinoriškė (25), Bernotai (31), Blūžgaliai (21), Burkšai (62), Čeprečiškė (42), Dengtiltis (6), Didlaukė (102), Goriškė (10), Juškaičiai (27), Knašiai (24), Leškiai (23), Maksvytė (34), Mekiai (93), Mirškiškė (76), Pabijočiai (103), Padegliai (93), Padegliukai (11), Padubysys (12), Pagelava (31)*, Paraudžiai (70), Simoniškė (10), Šiliškė (36), Šilo Padubysys (18), Volungiai (16), Zigmantinė (19), Žalpeliai (12); **Vijurkų – (centras Vijurkai):** Aukštuliai (38), Badauskiai (38), Deiviai (56), Gardeliai (20), Jautmalkė (22), Jasnagurka (10), Kaituliai (4), Mikalinauka (12), Noreišiukai (21), Padvarininkai (68), Pamatlindžiai (63), Pašventupys (41), Rimkiai (41), Sarafiniškė (9), Stibiriškė (27), Vabalickiai (25), Varšauka (18), Vijurkai (157), Voveriškė (25); **Kiaunorių**

5 Lietuvos apgyvendintos vietos. Pirmojo visuotiniojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas, 1925, p. 299–302.

– **(centras Kiaunoriai):** Barsukynė (10), Biekšiai (8), Cidabrinė (12), Dugnai (8), Egailiai (52), Elbarai (20), Gailaičiai (73), Gembutiškė (13), Gedvilaičiai (13), Gedvilaičiai (29), Jagminiškė (23), Jagminiškė II (14), Karsokiškė (5), Kiaunoriai (7), Kiaunorių dvaras (60), Kupriai (13), Markiškė (5), Mažulaičiai (45), Miežučiai (57), Minginčiai (31), Nacijanai (20), Padidmiškė (4), Padubysiukas (20), Padurupiai I (20), Padurupiai II (57), Pašiaušiukas (16), Pašimšė (36), Paulišiai (48), Peldžiai (14), Sidoriškė (12), Siraičiai (48), Siraičiai (45), Spudžiai (71), Stulgiai (21), Stulgiukai (4), Svilė (3), Svistapolis (8), Šedvydžiai (12), Šimša (25); **Jonelaičių** – **(centras Jonelaičiai):** Apšrujai (48), Aušraičiai (10), Biručiai (45), Briešlaukė (64), Gaštynai (57), Gervėnai (80), Jakštaičiai (90), Jakštaičiukai (81), Jonelaičiai (156), Kybartai (68), Meškiai (145), Sauginiai (277), Stonaičiai (73), Šemetiškiei (85), Viekvedžiai (167); **Pakapės** – **(centras Pakapė):** Budai (60), Gaštyniškiai (26), Giedriai (91), Gilvydžiai (71), Karpiškiai (19), Lapkasiukas (9), Laugaliai (8), Meškinė (47), Minaičiai (71), Minaičiai (9), Normančiai (36), Pagervinė (13), Pagervinė (20), Pakapė (238), Purvinė (16), Širvučiai (27), Šukiai (68), Tirolkai (6), Tvibiai (117), Vaišnėgala (133), Vaišnėgalikė (60), Vileikiai (132), Žilakiai (47); **Pašiaušės** – **(centras Pašiaušė):** Bagdoniškė (22), Bagdoniškės dvaras (74), Dauginiai (89), Brazinskiai (23), Elvyrava (18), Galminaičiai (100), Gardėnai (16), Gyliai (44), Gudaičiai (48), Kantučiai (21), Kiaulakiai (27), Ledava (6), Meižiai (35), Meškinė (29), Mielaičiai (31), Molinė (19), Montvidava (19), Nariškinas (25), Naujamiestis (73), Pakalniškiai (25), Pašiaušės dvaras (83), Pašiaušė (159), Pikužiai (43), Pamiškaupis (4), Pašimšova (9), Rimšiai (64), Spaudžiai (14), Spitkiškė (18), Taručiai (48), Užvydžiai (61), Valaičiai (30), Vímžiai (15), Žukiškė (10); **Kurtuvėnų** – **(centras Kurtuvėnai):** Arvydiškė (39), Bubiai (282), Bulėnai (206), Bunokiškė (44), Dirvonai (77), Girnikai (64), Kleiniai (8), Kurtuvėnai (346), Laisvučiai (15), Margiai (24), Naisiai (16), Paširvė (43), Pašvinė (148), Pociškė (50), Rimkiškė (9), Rimučiai (83), Skaudviliai (189), Sodaičiai (15), Sodaliukai (92), Valatkiai (83), Žadvainiai (36), Gabrijolė (5); **Skurvių** – **(centras Skurviai):** Čiotlaukė (20), Dzidai (71), Jagminai (13), Jankaičiai (38), Judaičiai (15), Jusaičiai (47), Juškaičiai (106), Kanapinė (36), Lopetiškiai (19), Lukšiai (24), Medindryžis (9), Michailovska (51), Rimeikiai (10), Rimeikiukai (12), Sakalai (75), Skurviai (90), Slišai (32), Slišukai (4), Slišiai (58), Tročiškė (30), Valiuliškė (12), Vilaičiai (29); **Gilvyčių** – **(centras Gilvyčiai):** Bitėnai (94), Daubakiškė (42), Gabrijolė (10), Gilvyčiai senieji (113), Gilvyčiai naujieji (33), Gilvyčiukai (31), Gilvyčiai (74), Gošteliškė (83), Kadaginė (7), Mingėliai (47), Mostaičiai (47), Noliškė (35), Paviekiai (149), Šalpiečiai (73), Tylibiškė (23), Trauleiniai (152), Užčiausiai (24), Užkalniai (172), Žilaičiai (12), Žinduliai (45); **Jadvygavos** – **(centras Jadvygava):** Akseliškė (12), Barciškė (15), Cedroniškė (4), Elzbietiškę (13), Gailiškė (36), Glumbotiškė (19), Jadvygava (69), Jautmalkė I (31), Karauskiai (31), Kaušai (3), Kazliškė (19), Kumpiškė (14), Kunigiškė (14), Kvedariškė (44), Mančiai (33), Padukščiai (44), Pašventupis (26), Raudsparnė (25), Šona (34), Targauskiai (21), Trumpaičiai (18), Užpelkiai (19)⁶.

Antrosios sovietinės okupacijos laikotarpiu komunistinės valdžios svarbiausias uždavinys buvo stalininio režimo įtvirtinimas bei Lietuvos

6 Lietuvos TSR Šiaulių apskrities vykdomasis komitetas. Žinios apie administracinius vienetų įeinančius į apskrities ribas. ŠAA, f. 48, ap. 1, b. 92, l. 71–75.

ekonomikos integracija į SSRS ūkio sistemą. Sovietų valdymo institucijų sistemos žemiausia grandis buvo vietinės tarybos ir jų vykdomieji komitetai. Nuo šių įstaigų patikimumo, gebėjimo veikti priklausė komunistų partijos politikos įgyvendinimas vietose. Todėl po karo krašte buvo tęsiama administracinė - teritorinė reforma, dėl kurios atsirado daugybė smulkų apskričių, valsčių bei apylinkių. Taip norėta efektyviau plėsti prievartinę kolektyvizacijos politiką. Iki 1948 m. vietinių valdžios institucijų funkcijas atliko vykdomieji komitetai, kurie buvo skiriami. Komunistų partija ir sovietinė vyriausybė komplektavo patikimus jų darbuotojus. Tik įsigalėjus sovietiniam režimui Lietuvoje buvo ryžtasi surengti rinkimus į vietines tarybas. Šioje akcijoje ypač aktyviai dalyvavo LKP(b) Centro komitetas. Rinkimai įvyko 1948 m. sausio 18 d. Juose buvo „išrinktos“ 37 apskričių, 54 miestų, 8 miestų rajonų, 320 valsčių, 2772 apylinkių ir 8 gyvenviečių tarybos, kurios veikė dvejus metus. Vietinės tarybos negalėjo laisvai dirbti, nes privalėjo vykdyti partinių ir aukštesnių sovietinių institucijų direktyvas⁷.

1950 m. birželio 20 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas panaikino iki tol buvusį sąjunginės respublikos administracinį - teritorinį dalijimą į apskritis, valsčius, apylinkes ir nutarė sovietų pavyzdžiu Lietuvą suskirstyti į sritis, rajonus ir apylinkes. Lietuva buvo padalyta į Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių sritis ir į 87 rajonus. Taip atsirado Šiaulių rajonas (bendras plotas 1790,11 km²), į kurio sudėtį įėjo Kuršėnų miestas ir 36 apylinkės (Aukštelkės, Aukštuolių, Bazilionų, Bertužių, Bridų, Daunorų, Dausiškių, Džuikų, Gavanaičių, Gilvyčių, Gruzdžių, Jadvygavos, Jonelaičių, Kairių, Karvazų, Kirbaičių, Kurtuvėnų, Kužių, Leporių, Lingailių, Lukošaičių, Lukšių, Lūpaičių, Meškuičių, Narušaičių, Norkūnų, Pakapės, Pašiaušės, Sereikių, Skurvių, Šapnagių, Šiupelių, Valdomų, Verbūnų, Vijurkų, Vinkšnėnų)⁸. 1950 m. gruodžio 17 d. buvo išrinktos sričių, rajonų, miestų, miestų rajonų, apylinkių bei gyvenviečių Darbo žmonių deputatų tarybos (toliau DŽDT). Tačiau ši reforma nepasiteisino ir 1953 m. liepos 16 d. sritys buvo panaikintos. Vis dėlto teritorinio - administracinio padalijimo reforma tebesitęsė toliau. Antai 1954 m. gegužės 25 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas nutarė sustambinti Lietuvos SSR apylinkes. Po reformos Šiaulių rajone liko 19 (Aukštelkės, Bazilionų, Bridų, Daunorų, Dausiškių, Gilvyčių, Gruzdžių, Jonelaičių, Kairių, Kurtuvėnų, Kužių, Lingailių, Meškuičių, Narušaičių, Pakapės, Šapnagių, Šiupelių, Verbūnų, Vijurkų) apylinkių. Prie Bazilionų apylinkės buvo prijungtos Skurvių bei Pašiaušės apylinkių teritorijos. 1963 m. rugpjūčio 3 d. apylinkės vėl stambintos. Tačiau šis procesas Bazilionų nepalietė. Tik Šiaulių rajone liko 13 (Bazilionų, Ginkūnų, Gruzdžių, Kairių, Kuršėnų, Kurtuvėnų, Kužių, Meškuičių, Micaičių, Pakapės, Raudėnų, Smilgių, Šakynos) apylinkių.

⁷ Gumuliauskas A. *Lietuvos istorija (1795–2009). Studijų knyga. Šiauliai, 2010, p. 335.*

⁸ Lietuvos TSR administracinio - teritorinio suskirstymo žinynas, I dalis. Vilnius, 1974, p. 243.

LOKALINĖ MIKROISTORIJA AR MIKROISTORIJA?

Rita Regina Trimonienė

Lokalinė istorija skaičiuoja antrą šimtmetį, todėl daugumai tyrėjų, istorijos skaitytojų puikiai pažįstama. Lokalinės istorijos draugijos, priklausančios Amerikos istorikų asociacijai, veikė jau nuo 1904 m. Jų tikslai labiau sietini su kraštotyrine moksline veikla, kuri tiria atskirų vietovių istoriją.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose JAV, kur nuo seno buvo stiprios vietinės socialinės struktūros, susiformavo atskira sociologinių tyrimų kryptis, kuri gavo *Community studies* (*Bendruomenės studijos*) pavadinimą. Ji labiausiai akcentavo gyvenamosios vietos bendruomenių struktūrų, socialinės ir etninės įvairovės tyrimus. Europoje, kur centrinės valdžios institucijos jau nuo XVII a. daugiau ar mažiau veikė lokalias socialines ir politines struktūras, lokalūs ir teritoriniai tyrimai ilgą laiką išliko etnografų, etnologų ir antropologų žinioje. Apie 1940 m. JAV buvo įkurta Valstybės ir lokalinės istorijos asociacija, kurios pagrindinis uždavinys iki šiol apibrėžiamas taip: skatinti pastangas tirti JAV valstybės, provincijos ir vietos istoriją ir su tuo susijusią veiklą. Ši asociacija daug dėmesio skiria antropologiniams, archeologiniams, žodinės ir lokalinės istorijos tyrimams, tačiau jos veikla netapatintina su mikroistorija. JAV lokalinės istorijos teoretikė Carol Kammen (Kerol Keimen) knygoje *Rašome lokalinę istoriją*¹ teigia, kad „lokalinė istorija, nepaisant geografinio ribotumo, turėtų tirti bendruomenės politinę, socialinę ir ūkio istoriją, taip pat religinę bei intelektualią jos istoriją“. Autorė skatina tirti ir mažiau populiarias temas, tokias kaip darbininkų klasės ar XX amžiaus istorija.

Vokiečių sociologas ir filosofas Ferdinand Tönnies (Ferdinandas Tennis, /1885–1936/) vartojo du sociologinės bendruomenės terminus: *Gemeinschaft* ir *Gessellschaft*. Pirmasis terminas įvardijo bendruomenę, kurią sieja emociniai, giminytės ryšiai ir kuri yra organizuota. Antrasis terminas apibūdina visuomenę, tarpusavyje susijusią savanoriškais ir racionaliais ryšiais. Vokietijos kultūros istoriografijoje XX a. II pusėje gana populiari regioninės ir žemių istorijos mokyklos (*Regionalgeschichte* ir *Landesgeschichte*) tyrimai, kurie siūlo tyrimo objektu rinktis ne makro - bet mikro ir multiregioną ir taikyti šiuolaikinius šaltinių tekstologinės analizės metodus.

Kitas esminis klausimas, kai kalbame apie lokalinę istoriją, yra tiriamos vietos apibrėžimas: regionas ar regiono dalis. Paprastai lokalinės istorijos tyrimų objektu pasirenkamos nedidelės kaimo, miestelio, parapijos arba didesnių vienetų – salų, upių ar kalnų slėnių, etninių ir religinių anklavų bendruomenės, nors Vokietijoje tyrinėjami ir gana dideli regionai (pavyzdžiui, Prūsija). Lokalinės istorijos tyrimams artimi kasdienybės gyvenimo tyrimai, nors nėra tapatūs, nes apima platesnę erdvę².

1 C. Kammen. *On Doing Local History*. Walnut Creek, California: AltaMira Press, 2003.

2 Plačiau apie lokalinę istoriją skaityti I. Lukšaitės straipsnį: I. Lukšaitė. Lokalinės istorijos samprata. Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis. Vilnius, 2005, p. 5-11.

Rusijoje formuojasi „naujosios lokalinės istorijos“ (regiono istorijos) centrai (pavyzdžiui, Stavropolio universitete), kur „regionas“, „vietovė“ yra suprantama ne kaip teritorija, bet kaip „mikrobendruomenė“, žmonių bendrija, vykdydžiusi konkrečią istorinę veiką. Čia pasitelkiami tiek šaltiniotyriminiai, tiek intelektualinės, miesto, kasdienybės, žodinės istorijos tyrimai. Neseniai pasirodęs VDU istorikės Vaidos Kamuntavičienės monografija apie Apytalaukio parapiją³ kaip tik ir skirta aprašyti šios parapijos mikrobendruomenės gyvenimą nuo XVI amžiaus iki XX a. pabaigos. Knygoje nuosekliai chronologine tvarka aptariama Apytalaukio bendruomenės istorija: dėmesys kreipiamas tai į besikeičiantį kraštovaizdį, tai į aplinkinius didikus ir bajorus, jų valdomus dvarus bei dvarelius, tai į bažnyčios kunigus, jų santykius su dvaru bei parapijietėmis, tai pagaliau ir į „mažus žmones“, kurie ir sudarė nagrinėjamos bendruomenės pagrindą. Deja, pasitelktų šaltinių ribotumas neleido autorei giliau pažvelgti į jų kasdienį gyvenimą.

Ar galima tapatinti lokalinės istorijos („naujosios lokalinės istorijos“) ir mikroistorijos tyrimus, ar lokalinė istorija ir mikroistorija yra sinonimai? Juk objektai ir čia, ir ten yra nedidelės bendruomenės, tyrinėjamas tų bendruomenių kasdienis gyvenimas, elgsena, įpročiai ir pan. Alvydas Nikžentaitis savo straipsnyje, aptardamas lokalinės istorijos tyrimų situaciją Lietuvoje, juos akivaizdžiai tapatina su mikroistorija.

Pirmasis, kuris mikroistoriją sutapatino su lokale istorija, greičiausiai buvo Meksikos mokslininkas Luis Gonzáles y González (Luisas Gonsales-i-Gonsales). Savo monografijoje *Maištas kaime. San Chose de Grasia kaimo mikroistorija*⁴, parašytoje dar 1968 m., jis nagrinėja „Dievo užmirštą“ kampelį per ilgą 400 metų laikotarpį. Čia autoriui „mikroistorija“ yra lokalinės istorijos sinonimas. Knygos sėkmė paskatino autorių parašyti teorinius darbus: *Mikroistorijos menas* ir *Mikroistorijos teorija*. Istorikas ją siejo su vietos istorija, įvardydamas ją kaip „motinos istoriją“ – mažą, silpną, moterišką, sentimentalų motinos pasaulį.

Mikroistorija kaip istoriografinė kryptis gimė XX a. aštuntame dešimtmetyje. Tuo metu, anot amerikiečių istorikų Joyce Appleby (Džois Eplbej), Lynn Hunt (Lin Hant) ir Margaret Jacob (Margareta Džeikob), istorikai vis labiau domėjosi kasdienybės istorija, istorine antropologija, atsisakė politinės, socialinės ir ekonominės visuotinės istorijos tyrimų. Thomo J. Schaeper (Tomas Šeperis) tyrimai rodo, kad „1976–1990 metais publikacijų apie Prancūzijos istoriją, parašytų anglų kalba ir skirtų politikos bei diplomatijos istorijai, sumažėjo perpus, atitinkamų publikacijų ekonominės ir socialinės istorijos klausimais sumažėjo ketvirtadaliu, o publikacijų intelektualinės ir kultūros istorijos tematika skaičius išaugo dvigubai. Socialinės istorijos populiarumo mažėjimo tendencija dar ryškesnė Prancūzijoje, analų mokyklos tėvynėje. Čia publikacijų apie Prancūzijos istoriją, parašytų prancūzų kalba ir skirtų politikos bei diplomatijos istorijai, sumažėjo ketvirtadaliu, publikacijų ekonomikos ir socialinės istorijos klausimais – perpus, o publikacijų intelektualinės ir kultūros istorijos tematika skaičius padidėjo dvigubai“⁵. Toks posūkis dažnai įvardijamas kaip kultūrinis posūkis, gimsta „naujoji kultūros istorija“, kuriai priklauso ir mikroistorija.

3 V. Kamuntavičienė, L. Šinkūnaitė. *Apytalaukio parapija: mikrobendruomenės istorija*. Kaunas, 2012.

4 L. González y González. *Pueblo en vilo: Microhistoria de San José de Gracia. México : El Colegio de México*, 1968.

5 J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob. *Tiesos sakymas apie istoriją*. Vilnius, 1998, p. 219.

Šiuolaikinei „multikultūriškai“ visuomenei, kuri vis labiau darosi mobili, kur „mažumos“ (tiek etninės, tiek socialinės, dažnai „užribio“, tokios kaip valkatos, prostitutės, įvairios jaunimo subkultūros) tampa svarbia buvusių homogeninių visuomenių dalimi, susidomėjimas, kas ir kodėl vyksta ar vyko konkrečioje erdvėje, nepaliaujamai auga. Kaip šiuolaikinėje internetinėje bendruomenėje savo nuomonę gali išreikšti visi, taip norima išgirsti ir paprastų žmonių „balsus“ iš praeities.

Nors visiems žinoma, kad mikroistorija gimė Italijoje, tačiau pirmasis šį terminą panaudojo amerikietis George R. Stewart (Džordžas R. Stiuartas, 1895–1980, Kalifornijos, Berkeley universiteto profesorius) 1959 m. Jo per 300 puslapių knyga *Piketo ataka: paskutinės atakos prie Getisburgo mikroistorija, 1863 m. liepos 3 d.* (*Pickett's Charge: A microhistory of the Final Charge at Gettysburg, July 3, 1863*) detaliai pasakoja apie nedidelėje erdvėje 15 val. vykusį mūšį. Dvidešimt paskutiniųjų mūšio minučių, kai konfederatų bataliono vadas generolas Edvardas Piketas vedė savo karius į nesėkmingą ataką, galėjo lemti, kad pasaulinė istorija būtų pasukusi kitokia kryptimi. Knygos siužetas plėtojasi ne tik per trumpą laiko tarpą, bet ir labai nedidelėje erdvėje – tai žemės ruožas tarp medžių ir mūro sienos. Anot Stewart'o, generolo Piketo nesėkmė tapo sėkminga, nes Getisburgo mūšis galėjo baigtis kitaip ir „dviejų besivaržančių respublikų egzistavimas galbūt būtų sutrukdęs JAV pasiekti balansą II pasauliniame kare ir jai tapti globalia jėga“.

Pirmieji mikroistorijos krypties darbai buvo publikuoti Italijoje žurnale *Quaderni Storici*. Tuo pačiu metu pasirodė solidžios mikroistorijos monografijos: prancūzų istoriko Emmanuel'io Le Roy Ladurie (Emanuelio Le Rua Ladiuro) *Oksitanijos kaimas Montaju (1294-1324)*⁶ (1975) ir amerikietės Natalie Zemon Davis (Natalijos Zemon Devis) *Ankstyvųjų modernių laikų Prancūzijos kultūra ir visuomenė* (1975)⁷, D. Britanijos istoriko Edward Palmer Thompson (Edvardas Palmeris Tompsono) *Vigai ir medžiotojai* (1975)⁸, italų istoriko C. Ginzburg'o *Sūris ir kirmėlės* (1976)⁹. 1980 m. Carlo Ginzburg (Karlo Ginzburgo) ir Giovanni Levi (Džovani Levi) iniciatyva pradėjo leisti serijinį leidinį *Microstorie*.

Mikroistorija (iš italų k. *microstoria*) apibrėžiama kaip tokia istorijos kryptis, kurios pasekėjai tyrinėja istoriją, bandydami visapusiškai atkurti nedidelės bendruomenės, „mažo žmogaus“ arba netrivialaus vieno ar kito socialinio sluoksnio atstovo kasdieninį gyvenimą, patirtį, jausmus, mentalitetą, privačius mikropasaulius, giliai įsiskverbti į pasakojamo siužeto esmę.

Patys šios krypties tyrėjai dar detaliau pateikia savo požiūrį į tyrinėjamą objektą. Karlo Ginzburgas išskyrė kaip tirtinus neįprastus, vienetinius reiškinius. Istoriko manymu, būtent jie leis kitaip pažvelgti į senas problemas (pavyzdžiui, politinę valdžią) arba žinomus dokumentus (pavyzdžiui, inkvizicijos protokolus). Tai puikiai atsispindi bestseleriu tapusioje monografijoje *Sūris ir kirmėlės*, kur pasakojama apie malūnininką Menocchį. Jis nuomojosi 3 malūnus, buvo didelės šeimos tėvas, gana gudrus ir protingas. Malūnininkas mėgo samprotauti apie pasaulį: „Iš pradžių buvo chaosas, ir žemė, ir oras, ir vanduo, ir ugnis – viskas pakaitomis.

6 E. Le Roy Ladurie. *Montaillou, vilalge occitan de 1294 à 1324*. Paris 1976. Lietuviškas leidimas: E. Le Roy Ladurie. *Oksitanijos kaimas Montaju: 1294-1324 metai*. Vilnius 2005.

7 N. Zemon Davis. *Society and Culture in Early Modern France: Eight Essays*. Stanford, California: Stanford University Press, 1975.

8 E.P. Thompson. *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act*. London: Allen Lane, 1975.

9 C. Ginzburg. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth Century Miller*. Baltimore–London, 1980.

Ir visa tai susiplakė į vieną gumulą, kaip sūris piene, o jame atsirado kirmėlių, ir tos kirmėlės buvo angelai“. Ir Dievas, Menocchio manymu, taip pat „buvo tarp angelų, atsiradęs kartu su jais iš to paties gumulo“. „...Švenčiausiojo valdovo valia taip atsirado Dievas ir angelai; tarp angelų buvo taip pat Dievas, atsiradęs kartu su jais iš to paties gumulo; jis tapo viešpačiu ir turėjo keturis kapitonus: Liuciferį, Mykolą, Gabrielių ir Rapolą“. Pamažu Menochius sumąstė, kad tikra tiesa apie pasaulį ir Dievą paslėpta knygoje, o kunigai meluoja, apgaudinėja žmones. Pradėjo ginčytis su kaimo kunigėliu, o suimtas – ir su inkvizitoriais. Visos jo kalbos buvo užprotokuluotos ir pasiekė mus. Tiesa, po antro inkvizicijos proceso Menochius buvo nuteistas sudeginti. Knygoje sukurama tokia kolizija, kai išskirtinis įvykis (inkvizicijos procesas prieš malūnininką, jo savita pasaulėžiūra) susiduria su liaudies kultūros ilgalaikė istorine struktūra. Taigi, atskleidžiami du skirtingi kultūriniai ir socialiniai lygiai: oficialus – seniai įsitvirtinusios katalikiškos pasaulėžiūros (italai priėmė krikščionybę dar iki Konstantino Didžiojo) ir archainis – nuošalių Apeninų kalnų kaimų liaudiškų tikėjimų bei pasaulio sampratos.

Atskleisti emocinį 400 metų senumo Prancūzijos kaimo gyvenimą pabandė amerikiečių tyrėja Natalie Zemon Davies knygoje *Martyno Giro sugrįžimas*. Ji taip pat pasitelkė išskirtinę istoriją. Įdomu tai, kad autorė šią knygą parengė konsultuodama prancūzų režisieriaus Daniel Vigne statomo to paties pavadinimo filmo scenaristus (filmas pasirodė 1982 m., jame vaidino tokie garsūs aktoriai kaip Gérard Depardieu, Bernard-Pierre Donnadiu ir kt.). Knygoje remiamasi istoriniuose šaltiniuose užfiksuota byla apie nuteistą valstietį Arnaud du Tilh, kuris sugebėjo apsimetęs Martynu Giru, iškeliavusiu „laimės ieškoti“, trejetą metų gyventi su tikrojo Giro žmona ir sūnumi. Davies siekė atsakyti į klausimus, kaip XVI a. buvo suprantama, kas yra geras vyras ir geras tėvas, kokie buvo giminystės ryšiai ir pan.

Anot prancūzo Jacque Revel (Žako Revelio), kiekvienas istorinis veikėjas tiesiogiai arba netiesiogiai dalyvauja įvairaus masto ir lygio istoriniuose procesuose: nuo lokalaus iki globalinio. Todėl mikroistorijos (kaip ir kultūrinės istorijos) tyrimuose daug dėmesio yra skiriama „mažo žmogaus“ gyvenimui, santykiams tarp skirtingų kultūrinių grupių ar objektų, pavyzdžiui, tarp liaudies ir mokslo žinių, tarp senųjų valstietiškųjų kultūrų bei naujųjų laikų raganavimo ir kt. Puikus to pavyzdys – E. Le Roy Ladurie knyga *Oksitanijos kaimas Montaju: 1294–1324 metai*. Pats autorius savo darbą, rekonstruojantį pietų Prancūzijos Langedoko regiono Montaju kaimo gyvenimą, įvardijo kaip „etnoistorinį“. Pagrindinis istoriko šaltinis – tardymo protokolai, kuriuos, kovodamas su katarais, 1318–1325 m. sudarė vyskupas Žakas Furnje. Maždaug 600 protokolų leidžia istorikui atskleisti apie šimto Montajų kaimo gyventojų materialųjį ir dvasinį pasaulį. Knygoje pasakojama apie valstiečių ūkio darbus, jų tarpusavio santykius ir santykius su pasaulietinės ir bažnytinės valdžios institucijomis, vaizdžiai atskleidžiami valstiečių įsitikinimai Dievo, likimo, išsigelbėjimo, mirties, burtų, laiko bei erdvės ir kt. klausimais. Monografijos struktūra ypatinga. Autorius ją dalija į dvi dalis: *Montaju ekologija: namas ir piemuo* ir *Montaju archeologija: nuo gesto link mito*. Pirmoji nušviečia socialinę struktūrą, antroje – tyrinėjami visi kasdienio valstiečių gyvenimo aspektai, kuriuos galima atsekti iš Furnje tardymo medžiagos: emocinis fonas, pagrindinių vertybių sistema, religinės pažiūros, folkloras ir savita būties filosofija.

Makso Planck'o Istorijos institute Giotingene XX a. 8 dešimtmetyje buvo vykdomas projektas, kuriame buvo analizuojamas vokiško „protoindustrinio“

kaimo gyvenimas. Vienas iš šio projekto dalyvių David Warren Sabean (Deivid Voren Sebijan) 1984 m. parengė studiją *Valdžia kraujyje*¹⁰, kuri apėmė 6 skirtingus kaimus nuo XVI a. iki XVIII a. pabaigos. Joje nagrinėjama kaimo bendruomenės ir valdžios (*Herrschaft*) – tiek bažnytinės, tiek pasaulietinės santykiai. Vėliau istorikas paskelbė du tomus¹¹, skirtus Neckarhauseno kaimo istorijai nuo 1700 iki 1870 metų. Neatsitiktinai, nes istorikas daugiau nei 30 metų praleido tirdamas šį Viurtembergo kaimą, kuriame gyveno apie 620 gyventojų.

Štai islandų istorikas Sigurdur Gylfi Magnússon 1997 m. išspausdintoje knygoje „Švietimas, meilė ir sielvartas“¹² pabandė išsiaiškinti, kodėl XIX a. Islandijoje buvo gana aukštas kultūrinis ir intelektualinis lygis, nors švietimo sistema buvo menka ir primityvi. Pagrindiniai šaltiniai istorikui buvo dviejų kaimiečių brolių išlikę dienoraščiai, laiškai. Juos papildė įvairūs oficialūs dokumentai, susiję su švietimu, to meto publicistika. Pasirodo, sunkus gyvenimas, dažnos mirtys skatino jaunuolius bėgti nuo realaus gyvenimo į knygų pasaulį. Čia buvo galima gauti įvairių pamokymų, kaip gyventi ir kovoti su sunkumais, užmiršti savo sunkią kasdienybę. Autorius siekė pažvelgti į švietimo sistemą remdamasis atskirų individų siekais, jausmais ir lūkesčiais.

Neretai mikroistorija tarsi nukrypsta į biografistiką. Tačiau ir šiuo atveju mikroistorikai asmens peripetijomis siekia parodyti tam tikras bendras socialines tendencijas. Prisiminkime minėtus Menocchio ir Martyną Girą.

Natalie Zemon Davies knygoje *Apgaviko kelionės: XVI a. musulmonas tarp pasaulių* (2006)¹³ aprašo al Hasan al Wazzan, arba Afrikos Liūto, gyvenimą. Tai keliautojas ir Viduržemio jūros regiono diplomatas, gimęs Granadoje XV a. pabaigoje. Afrikietis tyrėjams ir visuomenei yra žinoma asmenybė: publikuota daug veikalų apie jo gyvenimą ir darbus. Garsiausia Amin Maalouf novelė *Leon l'Africain* (1986). Visgi Afrikietis išliko mįslinga figūra. Įvade Davis aprašo savo tyrimo strategiją: ji pradeda tyrimą su žmonėmis, vietovėmis ir tekstais. Iš jų įmanoma suprasti, ką Leo „norėtų matyti, girdėti, skaityti ir daryti“. Davis knygos laikas sąlyginis, ji nevengia rašyti „galbūt“, „tikėtina“. Remdamasi amžininkų parodymais, ji rašo „tikėtiną gyvenimo istoriją“. Iš tikrųjų ši knyga ne apie patį Afrikietį, bet apie tam tikras sąlygas, kuriomis susiduria krikščionių ir musulmonų pasauliai.

Anksčiau minėtas Magnusson pateikia vienos moters – Elkos Björndottir, darbininkės iš Reikjaviko, istoriją¹⁴. Vienos moters gyvenimo tyrimas, anot istoriko, leidžia pateikti „selektyvios modernizacijos“ procesą, t.y. parodyti, kaip Islandija išgyveno industrializaciją ir urbanizaciją.

Istoriko pagrindinis šaltinis – Elkos dienoraščiai, rašyti 1915–1923 m. Ji mirė 1924 m. vasarį, būdama 43 metų, po ilgos kovos su skurdu ir bloga

10 D. Warren Sabean. *Power in the Blood. Popular culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

11 D. W. Sabean. *Property, Production and Family in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge, 1990; Idem. *Kinship in Neckarhausen 1700–1870*. Cambridge, 1998.

12 S. G. Magnússon. *Menntun, ást og sorg. Einsögunar sökn á íslensku sveitasmfélaga 19. og 20. Aldar, Sagnfræðirannsóknir*, 13, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1997. (*Education, Love and Grief. A Micro-Historical Analyses of the 19th and the 20th Century Peasant Society in Iceland*. *Studia Historica*, 13).

13 N. Z. Davies. *Trickster Travels* New York: Hill & Wang, 2006.

14 S. G. Magnússon. *Dagbók Elku. Alþýðumenning í þéttbýli á árunum 1915–1923 í frásögn Elku Björnsdóttur verkakonu. Sýnibók íslenskrar alþýðumenningar* 15. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2012. Internetinė prieiga: http://haskolautgafan.hi.is/dagbok_elku

sveikata. Reikjavike ji gyveno nuo 1906 ujų, čia atvyko sulaukusi 25 metų, taip ir neištekėjo, nesusilaukė vaikų. Elka buvo darbininkė, giliai tikinti, besidominti darbo problemomis, švietimu, kultūra ir socialiniu progresu. Ji reguliariai lankėsi bažnyčioje. Kartu ji labai domėjosi kultūros įvykiais, aktyviai dalyvavo politikoje ir kovojo už darbininkų teises. Priklausė Islandijos literatūros visuomenės moterų skyriui, lankėsi paskaitose ir susibūrimuose. Ji prisidėjo prie SD partijos įkūrimo, dalyvavo pirmoje taryboje, profsąjungoje. Tačiau ji nepriskirtina prie darbininkų elito.

Savo dienoraščiuose Elka aprašo kasdienius darbus bei žymesnius įvykius. Gyvenimas Elkai buvo kasdienė kova dėl išgyvenimo (sunkiai dirbdama žuvies fabrike pagaliau per 7 metus pirmą kartą nusipirko batus), bet ji visada išliko iškėlus galvą.

Kaip matyti iš pateiktų mikroistorijos tyrimų pavyzdžių, jie gerokai skiriasi nuo lokalinės istorijos. Mikroistorijoje nesiekama atpasakoti kurios nors vietovės visą istoriją, tačiau bandoma įsigilinti į vieną ar kelias konkrečias problemas. Būtent „gilus“ ar „išsamus, tirštas“ tyrimas leidžia remiantis mikrobendruomene paprastai aiškintis visuotinės istorijos problemas, į jas pažvelgti naujai, o kartais parodyti, kad ne visos makroistorijos teorijos tinkamos konkrečiai vietai ir laikui. Be to, mikroistorikai ne tik nevengia, bet dažnai specialiai naudojami artimu literatūriniam pasakojimu, pasitelkdami iš šaltinių paimtus veikėjų dialogus, prikeldami iš nebūties „mažųjų žmonių“ balsus. Net ir knygų pavadinimai paprastai skaitytoją intriguoja, verčia jas atversti ir paskaityti, kas tai per istorija.

Bazilioniečiai.
(Nuotrauka iš
Zitos Butvilienės
šeimos albumo)

ŠIAULIŲ KRAŠTO (REGIONO) GYVENVIEČIŲ TINKLAS VĖLYVAJAME GELEŽIES AMŽIUJE (IX–XII A.)

Tomas Eitutis

Šiaulių regionas vėlyvajame geležies amžiuje buvo etniškai labai įvairus: pietinėse ir vakarinėse regiono teritorijose gyveno žemaičių bendruomenės, šiaurinėje dalyje – žiemgalių, o rytiniame pakraštyje – aukštaičių bendruomenės. Šios etnokultūrinės bendruomenės vystėsi kiek skirtingai, tad ir jų palikimas kiek skiriasi. Sužymėjus archeologinius objektus kartografiniame vaizde akivaizdžiai matyti, kad Žemaitijoje esama kur kas daugiau piliakalnių nei Žiemgaloje ar vakariniuose Aukštaitijos pakraščiuose. Tai greičiausiai lėmė gamtinės sąlygos, kadangi Žemaitijos kraštovaizdis kiek kalvotėsnis, o tai suteikia palankias sąlygas kurti piliakalnius. Tuo tarpu Žiemgaloje piliakalnių kad ir mažiau, tačiau dažnai jie įtvirtinti gausesniais gynybiniais įrenginiais nei Žemaitijoje. Tai rodo kiek skirtingą gynybos specifiką. Dėl to nustatant arealų pajėgumą vienas iš vertinimo kriterijų – areale daugiau nei vienas piliakalnis – lėmė Žemaitijos pranašumą.

Nagrinėjamame regione dominuojančios etnokultūrinės bendruomenės yra žemaičių ir žiemgalių, o aukštaičių bendruomenių vos keletas. Regioną nagrinėjant etnokultūriškai, didžiausia problema – nubrėžti ribą tarp Žemaitijos ir Žiemgalos, kadangi kitaip nei tarp daugelio kitų etnokultūrinių bendruomenių, egzistuojančių dykrų čia nėra. Be to, žemaitiškų objektų randama spėjamoje Žiemgalos teritorijoje, ir atvirkščiai – žiemgalių objektų randama Žemaitijoje. Taigi, kalbant apie Šiaulių regiono gyvenviečių tinklą, reiktų suprasti, kad šis regionas susideda iš skirtingų etnokultūrų teritorijų dalių, tad apie vieno bendro regiono centro paiešką galime net nekalbėti.

Atliekant kvalimetrinę analizę, didžiausia reikšmė teikta piliakalniams ir jų kokybės parametrų. Kapinynų atžvilgiu pagrindinis svarumo kriterijus buvo chronologiniai rėmai, kurie iš dalies parodo toje vietoje gyvavusios bendruomenės pajėgumą. Žinoma, tyrinėtose kapinyuose kur kas patikimesnis pajėgumo kriterijus yra rastų kapų bei įkapių skaičius ir jų proporcijos, tačiau tiriamo regiono vėlyvojo geležies amžiaus kapinynų daugiau ar mažiau tyrinėta tik 14 (~20 % visų kapinynų). Nors ir iš tiek galima nustatyti tam tikras tendencijas. Taigi, hierarchiškai grupuojant kapinynus, netyrinėti kapinynai hierarchinėje lentelėje automatiškai praleidžia į priekį tyrinėtus, tačiau tai nereiškia, kad atlikus kai kurių kapinynų detalesnius archeologinius kasinėjimus, jie negalėtų gerokai šoktelti į viršų. Šis tyrimas pagal dabartinius duomenis ir negali būti baigtinis. Pagrindinis jo tikslas

– išbandyti šį metodą ir bandyti spręsti – tinkamas ar ne priešistorinių gyvenviečių tinklui tirti ir preliminarai sustruktūrizuoti Šiaulių regioną. Kartografuojant archeologinius paminklus, Šiaulių regione (apskrityje) nustatyti 23 skirtingo dydžio gyvenviečių arealai (tiesa, archeologinių sankaujų yra ir daugiau, tačiau nesant piliakalnių šios bendruomenės negalėjo pretenduoti į to meto stipresniųjų gretas). Juos derinant su spėjamais centriniais piliakalniais, aiškėja hierarchizuota Šiaulių krašto teritorinė struktūra vėlyvajame geležies amžiuje. Intensyvaus naudojimo arealai bus aptariami dabartinių rajonų pagrindu (Akmenės r., Joniškio r. ir t. t.). Šiame straipsnyje aprašomi tik svarbesnius galios požymius turinčios archeologinių objektų sankaujos.

Akmenės rajone išsiskiria dvi archeologinių paminklų sankaujos. Pirmoji – greta Naujosios Akmenės prie pat Lietuvos–Latvijos sienos esantis vidutinio dydžio gan stipriai įtvirtintas Lokavos piliakalnis (žemėlapyje numeris (toliau Nr.) 12) su greta buvusiu, dabar jau sunaikintu, Kerėžių kapinynu (Nr. 55), kuriame, pasak literatūros, buvę ir IX–XII a. kapų¹. Galimas daiktas, kad Latvijos teritorijoje yra daugiau šiam arealui priskirtinų archeologinių objektų, tačiau šio darbo šaltiniuose tokių duomenų nėra.

Antroji sankauja gerokai piečiau nuo Lokavos bendruomenės, Ventos upės pakrantėje, prie dabartinio Papilės miestelio. Tai Papilės du piliakalniai (Nr. 17) (tiesa, antrojo piliakalnio liekanos ir jo chronologija labai neaiškios)² bei Papilės kapinynas (Nr. 70). Pirmasis Papilės piliakalnis yra vidutinio dydžio su kiek menkesniais nei vidutinio kiekio ir kokybės gynybiniais įrenginiais (bendrame Šiaulių regiono piliakalnių fone), datuojamas I tūkst. antrąja puse – XIV a. Literatūroje minima čia stovėjusi Papilės pilis, kurios apylinkės kryžiuočiai puolė 1339 ir 1359 m.³ Papilės I piliakalnio aikštelės plotas pagal dydį devintas visame tiriamame regione (1 375 m²).

Šis archeologinių objektų kompleksas galėjo būti aplinkinio regiono traukos centru ir net su juo kažkokiais saitais galėjo būti susaistytos kiek toliau esančios bendruomenės, tokios kaip Klaišių (Nr. 56), Balsių (40) ar Pavirvytės–Gudų (Nr. 111), nes greta jų kitų intensyvaus naudojimo arealų su piliakalniais nėra žinoma. Be to, Papilės arealas yra prie vieno iš pagrindinių regiono susisiekimo kelių – Ventos upės. Tad jis kartu su Lokavos piliakalniu neabejotinai buvę pagrindiniai dabartinio Akmenės rajono centrai vėlyvajame geležies amžiuje. Nors Lokavos piliakalnio gynybiniai įrenginiai kokybiniai ir kiekybiniai parametrai lenkia Papilės I piliakalnio parametrus, tačiau dėl antrojo piliakalnio arealo ir patogios geografinės padėties Papilės bendruomenė galutinėje kvalimetrinės analizės lentelėje aplenkia Lokavos bendruomenę. Visgi konkrečiau pasakyti, kuri iš šių bendruomenių buvo įtakingesnė, kol kas negalime.

Joniškio rajone archeologinių objektų kiek daugiau nei Akmenės rajone,

1 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3. Vilnius, 1977, p. 53.

2 Papilė II. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=3, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

3 Papilė I. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=2, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

tačiau intensyvaus naudojimo arealų išskirta taip pat tik du: tai dabartinio Žagarės miestelio apylinkės bendruomenė (–ės) ir Sidabrės (Karnelio) bendruomenė.

Žagarės komplekse yra du piliakalniai (Žagarės I (Raktuvės kalnas) (Nr. 36) ir II), tačiau spėjama, kad Antrasis Žagarės piliakalnis yra XVI–XVIII a. dvarvietė, įrengta XIII a. neįtvirtintos gyvenvietės vietoje⁴. Taigi, tokiu atveju manytina, kad vėlyvajame geležies amžiuje šioje teritorijoje buvo tik vienas – Žagarės I (Raktuvės) piliakalnis, įkurtas Švėtės upės dešiniajame krante. Žagarės I piliakalnio šlaitai tik 6–7 m aukščio, tačiau piliakalnio aikštelės plotas vienas didesnių visame regione (2100 m², septinta vieta tarp visų Šiaulių apskrities piliakalnių). Be to, archeologinėje literatūroje minima, kad čia buvo pilis ir papilys⁵. Papilio buvimas prie piliakalnio laikomas tvirtu toje vietoje gyvenusios bendruomenės karinio ir ekonominio pajėgumo įrodymu. Kiti piliakalnio gynybinių įrenginių (pylimai, grioviai ir kt.) įvertinimai žemesni nei vidutiniškai Šiaulių apskrities piliakalnių.

1999 m. E. Vasiliauskas tyrinėjo Žagarės I piliakalnį ir remdamasis radiniais nustatė, kad jo chronologiniai rėmai labai platūs ir skirstytini į tris etapus: 1) vėlyvasis žalvario amžius–ankstyvasis geležies amžius; 2) vidurinysis geležies amžius; 3) vėlyvasis geležies amžius (XI–XIII a.)⁶. Toks ilgas egzistavimas patvirtina bendruomenės pajėgumą.

Iš aplinkinių kapinynų mažiausiai nutolęs nuo Raktuvės piliakalnio yra Stungių bendruomenės kapinynas (Nr. 112), kuris lokalizuojamas apie 2 km atstumu PR kryptimi nuo Žagarės I piliakalnio. Kapinynas buvo tyrinėjamas 1985⁷–1986⁸ metais. Per dvejus tyrinėjimų metus ištirtas 362 m² plotas, rasti 25 kapai, kuriuose surinkti 129 dirbiniai (vienam kapui vidutiniškai tenka 5,16 dirbinio). Šio kapinyno radinių vidurkis vienam kapui yra vienas geriausių tarp visų regiono kapinynų (4 vieta). Nors ištirta kapinyno teritorija nedidelė, vis dėlto kapų ir radinių santykis leidžia teigti, kad šioje vietoje būta stiprios bendruomenės. Kita bendruomenė, greičiausiai priklausiusi Žagarės bendruomenės įtakos sferai, buvo Pabalių kapinyne (Nr. 72) laidojusi bendruomenė. Pabalių kapinynas archeologų dar netyrinėtas. Jis žinomas tik iš atsitiktinių radinių, kurių dalis dingusi, o kita dalis saugoma Jelgavos muziejuje. Spėjama, kad tai VIII–XII a. dirbiniai⁹.

Sidabrės (Karnelio) komplekso centras buvo neaukštas, vos 4–6 m aukščio. Karnelio piliakalnis (Nr. 8) su papėdės gyvenvietė datuojamas I tūkst. viduriu – XIII a. Šaltiniuose minima, kad piliakalnyje stovėjo paskutinė žiemgalių pilis Sidabrė, o 1289 m. Livonijos ordinas užpuolė ir sudegino šios pilies priešpilį,

4 Žagarė II. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=109, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

5 Žagarė I. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=108, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

6 Vasiliauskas A. Žvalgomieji tyrinėjimai Raktuvės (Žagarės) piliakalnyje 1999 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m. Vilnius, 2000 m., p. 137.

7 Dakanis B. Stungių plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 m. Vilnius, 1986 m., p. 45–47.

8 Vaškevičiūtė I. Stungių (Joniškio rajonas) kapinynas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986–1987 m. Vilnius, 1988 m., p. 116–118.

9 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3. Vilnius, 1977, p. 75.

tačiau pilies užimti neįstengė. Taip pat žinoma, kad piliakalnyje buvęs ir papilys¹⁰. Priešpilio ir papilio buvimas yra vienas iš svarbiausių piliakalnio galios įrodymų, kadangi, vertinant to meto mastu, tik didelės ir turtingos bendruomenės galėjo įsirengti priešpilius ir papilius. Kiti Kalnelio kiekybiniai ir kokybiniai parametrai taip pat gana dideli. Piliakalnių gynybinių parametrų kiekybinėje hierarchiškai išdėliotoje lentelėje Kalnelio piliakalnis yra septintas. Didelė ir piliakalnio aikštelė – 2 474 m²¹¹, o spėjama papėdės gyvenvietė driekiasi 3 ha plote. Tiriant papėdės gyvenvietę (1990¹² ir 2003–2004¹³ m.), rastas iki 0,9 m. storio kultūrinis sluoksnis. Visi šie požymiai patvirtina ilgą laiką čia buvus tvirtą bendruomenę. Kalnelio kompleksui paprastai priskiriamas vos už 3 km į vakarus nuo Joniškio esantis Užupių (Slėpsnių Nr. 93) kapinynas. Kapinynas lokalizuotas pagal atsitiktinius radinius, kurie datuojami VIII–XIV a. 1990 m. čia buvo atlikti archeologiniai tyrinėjimai, tada aptikti 6 mirusiųjų kapai¹⁴.

Pagrindinių Joniškio rajono archeologinių objektų ir sankaupų apžvalga leidžia manyti, kad šio regiono centrai buvo Raktuvės bendruomenė su centriniu Žagarės I piliakalniu bei bendruomenė, įsikūrusi prie Kalnelio piliakalnio. Abu šie arealai atlikus kvalimetrinę analizę labai gerai įvertinti, tačiau dėl gausesnių žinomų laidojimo paminklų apylinkėse Žagarės bendruomenė šiek tiek lenkia Kalnelio bendruomenę – tai matyti galutinėje arealų vertinimo lentelėje.

Pakruojo rajone taip pat išskirtini tik du intensyvaus naudojimo arealai, kuriuose buvę piliakalniai – Peleniškių (Nr. 19) ir Tričių (Nr. 31). Jie nelabai toli vienas nuo kito (apie 15 km), tačiau greičiausiai jų negalėtume priskirti tam pačiam intensyvaus naudojimo arealui. Abiejų piliakalnių kokybiniai parametrai ir chronologija beveik identiška: abu jie datuojami I–XIII a., abiejų jų ir kokybinių, ir kiekybinių parametrų įvertinimai vienodi. Galbūt šiek tiek stipriau įtvirtintas Peleniškių piliakalnis (žr. lentelę „Piliakalnių gynybiniai įrenginiai“), kurio ir aikštelės plotas kiek didesnis (Tričių – 1000m², o Peleniškių – 1250 m²). Duomenys kiek labiau skiriasi tik lyginant spėjamus papėdžių gyvenviečių plotus: Peleniškių piliakalnio – 1 ha¹⁵, o Tričių – 0,3 ha¹⁶.

Netoli Peleniškių piliakalnio žinomas tik vienas, jau sunaikintas, Gegeidžių kapinynas (Nr. 47). Į ŠR nuo Gegeidžių kaimo 1970 m. pradėjus kasti žvyrą, aptikta žmonių kaulų ir kitų dirbinių, kurių keletas, būdingų VIII–X a., pateko į Šiaulių

10 Kalnelis. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=107, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

11 Kalnelis. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=107, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

12 Merkevičius A. Kalnelio archeologijos paminklai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990–1991(1) m. Vilnius, 1992 m., p. 51–55.

13 Vasiliauskas A. Kalnelio Antrojo piliakalnio papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 m. Vilnius, 2005 m., p. 54–56.

14 Merkevičius A. Užupių kapinyno tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990–1991(1) m. Vilnius, 1992 m.

15 Peleniškių. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=350, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

16 Tričiai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=351, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

Aušros muziejų, tarp jų platusis kalavijas¹⁷. Daugiau apie kapinyną informacijos neturime, bet rastas platusis kalavijas iliustruoja, kad čia laidojusi bendruomenė buvo gana pajėgi ir, tikėtina, buvo glaudžiais ryšiais susijusi su Peleniškių piliakalniu.

Arčiausiai Tričių piliakalnio žinomas laidojimo paminklas – Linkavičių kaimo apylinkėse buvęs Linkavičių kapinynas (?) (Nr. 60). Archeologinėje literatūroje rašoma, kad čia dirbant laukus randama žmonių kaulų ir žalvarinių papuošalų, datuojamų IX–XII a.¹⁸

Kiti Pakruojo rajono laidojimo paminklai išsibarstę likusioje teritorijos dalyje. Matyt, Pakruojo rajone tuo metu dar nebuvo didesnių centrų, jis buvo apgyvendintas kaimo tipo bendruomenių, kurios tarpusavyje mažai tebuvo susijusios. Gal tai buvo ta teritorija, kuri skyrė etnokultūrines grupes (aukštaičius nuo žemaičių ir žiemgalių), tokios teritorijos dažniausiai būna rečiau apgyvendintos. Nors sakyti, kad tai dykra, tikrai negalime.

Taigi, pateiktoji medžiaga leidžia teigti, kad viso Šiaulių regiono fone Pakruojo rajone stambesnių gyvenviečių arealų nebuvo. Išskirti du bendruomenių arealai, kurie buvo įsirengę piliakalnius (Peleniškių ir Tričių), bei Žiemelio apylinkės bendruomenių arealas, kur greičiausia taip pat buvo gyventa tankiau nei likusioje Pakruojo rajono teritorijoje. Kita rajono teritorija chaotiškai nusėta kapinynais (išskyrus pietrytinę rajono dalį, kur žinomas tik vienas laidojimo objektas (Meldinių (Nr. 67)), prie kurių turėjusios būti neįtvirtintos kaimiško tipo gyvenvietės.

Radviliškio rajone žinomi 6 piliakalniai ir tik 8 kapinynai. Sužymėjus šiuos objektus žemėlapyje išsiskiria trys archeologinių vietų sandraupos: Raginėnų (Nr. 22), Kudinų (Nr. 11) ir Diauderių (Nr. 4) piliakalnių bendruomenės. Nors reikia pažymėti, kad iš Radviliškio rajono piliakalnių geriausiai parametrų analizės įvertinti piliakalniai – (Velžių (Nr. 35) ir Vaitiekūnų (Nr. 34) – nepriskirti prie šių sandraupų, kadangi prie jų kol kas neaptikta žinomų laidojimo paminklų.

Pirmoji archeologinių objektų sandraupa fiksuojama šiaurės rytinėje Šeduvos apylinkių dalyje, kurios centras – Raginėnų piliakalnis (Nr. 22). Šis piliakalnis, įrengtas aukštumoje, Daugyvenės kairiajame krante, yra nedidelis (9 m aukščio statūs šlaitai, 200 m² ploto aikštelė), bet stipriai įtvirtintas. Šiaurinėje ir vakarinėje papėdėse 3,74 ha plote yra papėdės gyvenvietė, kurioje rastas iki 20 cm storio kultūrinis sluoksnis. Šis piliakalnis datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia¹⁹. Apie 0,15–0,25 km į pietvakarius nuo Raginėnų piliakalnio lokalizuojama Raginėnų senovės gyvenvietė (Nr. 116), kurios plotas apie 36000 m², o ji datuojama I tūkst. antrąja puse – II tūkst. pradžia. Tyrinėjant senovės gyvenvietėje rasti svoreliai²⁰. Tai gali reikšti, kad čia buvo tam tikro lygio prekybos vieta, į kurią galbūt atvykdavo ir toliau nuo Raginėnų arealo įsikūrusios bendruomenės. Raginėnų bendruomenių arealui galėjo priklausyti ir Šeduvos jau sunaikintame kapinyne (Nr. 98) laidojusi

17 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3, Vilnius, 1977, p. 38.

18 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3, Vilnius, 1977, p. 64.

19 Raginėnai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=416, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

20 Dakanis B. Junkaičių ir Raginėnų senovės gyvenviečių žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986–1987 m. Vilnius, 1988 m., p. 26.

bendruomenė. Archeologinėje literatūroje minima, kad pietrytinėje Šeduvos miestelio dalyje buvo senkapis, kurio atsitiktiniai radiniai datuojami IX–XI a.²¹

Remiantis dabartiniais duomenimis, spėjama visų šių objektų chronologija, galima tarti, kad vėlyvojo geležies amžiaus antroje pusėje Raginėnų bendruomenės pradėjo nykti arba keltis kitur. Nors, žinoma, neatmestina galimybė, jog apie vėlesnių laikų šių bendruomenių pėdsakus tiesiog dar neturime duomenų.

Kita archeologinių vietų sankaupa išsidėsčiusi Baisiogalos apylinkėse, kurios centru laikytinas Diauderių piliakalnis (Nr. 4), datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia²². Piliakalnis ganėtinai neaukštas (iki 10 m), o jo aikštelės plotas kiek didesnis už vidutinį (820 m²). Gynybinių įrenginių įvertinimas taip pat vidutiniškas, o apie papėdės gyvenvietę kol kas žinių nėra. Greta jo, vakarinėje (Augmenų (Nr. 36)) ir rytinėje (Piepalių–Lopų (Nr. 83)) pusėse, lokalizuojami du kapinynai. Apie Augmenų bendruomenės naudotą kapinyną kol kas tegalima pasakyti, kad tai VI–XII a. kapinynas²³. Kiek daugiau šiuo metu žinoma apie Piepalių–Lopų kapinyną, kuris 1984 m. buvo lokalizuotas 50 m į rytus nuo senojo Baisiogalos–Šeduvos kelio ties Piepalių ir Lopų kaimų riba. Tais pačiais metais kapinyno teritorijoje buvo ištirtas 116 m² plotas, rasti 9 kapai, surinkta 80 dirbinių²⁴. Nors iš tokio mažo masto tyrinėjimų daryti platesnes išvadas sunku, tačiau akivaizdžiai matyti, kad vidutinis dirbinių skaičius vienam kapui yra labai didelis (~9 dirbinius). Be to, ir chronologija gan plati, besitęsianti per visą vėlyvąjį geležies amžių. Tai leistų teigti, kad čia laidojusi stipri bendruomenė, tikėtina, ta pati, kuriai priklausė Diauderių piliakalnis, kadangi abu archeologiniai objektai greta (apie 1,5 km atstumas), be to, juos jungia Kiršino upė.

Kaip rodo galutinė arealų vertinimo lentelė, Diauderių piliakalnio arealas, nors ir labai nežymiai, nusileidžia Raginėnų piliakalnio arealui. Tačiau, neatlikus detalesnių archeologinių tyrimų, tvirtai pasakyti, kuri iš šių bendruomenių buvo pajėgesnė, visgi sunku.

Kelmės rajonas iš kitų tyrinėjamų teritorijų pasižymi piliakalnių gausumu, jų čia net 16, o laidojimo paminklų tik 10. Kartografuojant Kelmės rajono archeologinius objektus, išsiskyrė 8 sankaupos. Arealų parametrų vertinimų lentelėje geriausiai įvertinta tapo Papilalio (Nr. 16) piliakalnio ir Tolišių (Nr. 106) bei Papilalio (Nr. 78) kapinynų sankaupa. Papilalio bendruomenė turėjo vidutinio dydžio (aikštelės plotas 962,1 m², o šlaitai 5–11 m aukščio) gerai įtvirtintą piliakalnį, kuris datuojamas VII–XII a. Spėjama, kad piliakalnio papėdėje buvęs papilys²⁵. Už maždaug 1 km į šiaurę nuo Papilalio piliakalnio lokalizuojamas Tolišių kapinynas, kurio chronologija apima III–IV ir IX–XVI a.²⁶. Kapinynas archeologų

21 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3. Vilnius, 1977, p. 110.

22 Diauderiai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=413, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

23 Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3. Vilnius, 1977, p. 127.

24 Dakanis B. Piepalių–Lopų plokštinio kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 m. Vilnius, 1986 m., P. 43.

25 Papilalis. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=202, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

26 Tolišių kapinynas. Kultūros vertybių registras. <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/>

dar netyrinėtas.

Kaip rodo arealų parametrų vertinimų lentelė, nuo Papilalio sankaupos šiek tiek atsiliko Papilių (Nr. 18) ir Plūsčių (Nr. 20) piliakalnių arealas. Nors reikia pasakyti, kol kas šiame areale nėra žinoma laidojimo paminklų. Papilių piliakalnis įrengtas Kražantės dešiniajame krante, datuojamas I tūkst. – XIII a. Šaltiniuose nuo 1253 m. minima čia stovėjusi Kražių žemės Kražių pilis²⁷.

Tarp Tytuvėnų miestelio ir Dubysos upės išskirtas dar vienas intensyvaus naudojimo arealas su centriniu Kubilių (Nr. 10) piliakalniu, įrengtu Dubysos kairiajame ir Gryžuvos dešiniajame krantuose, ties upių santaka. Kubilių piliakalnis, datuojamas I tūkst. – II tūkst. pradžia, buvo labai didelis (3354 m² aikštelės plotas ir iki 24 m aukščio šlaitai) ir vidutiniškai įtvirtintas. Vakarinėje piliakalnio papėdėje spėjama buvus 0,5 ha ploto gyvenvietė²⁸. Preliminariai Pagryžuvio piliakalnis (Nr. 15), esantis 2 km į rytus nuo Kubilių, priskiriamas tam pačiam arealui. Ir taip nedidelį atstumą tarp šių piliakalnių dar labiau sumažina juos jungianti Gryžuvos upė. Pagryžuvio piliakalnio kokybiniai parametrai gerokai atsilieka nuo Kubilių piliakalnio.

Kelmės rajone ketvirta arealų kokybinių parametrų lentelėje liko Bulavėnų (Nr. 2) ir Šeduviškės (Nr. 27) piliakalnių sankaupa. Bulavėnų piliakalnis įrengtas Dubysos kairiojo kranto aukštumos kyšulyje, suformuotame jos slėnio ir bevardžio upelio santakos. Piliakalnis, datuojamas I tūkst., vienas didžiausių visoje Šiaulių apskrityje (15–20 m. aukščio statūs šlaitai ir 5200 m² ploto aikštelė). Nors įtvirtintas jis ne itin stipriai²⁹.

Dar viena, vienuoliktą vietą tarp visų Šiaulių apskrities arealų užimanti, bendruomenių grupė išskiriama pačiame pietvakariniame Kelmės rajono pakraštyje. Ši grupė susideda iš Gudelių (Nr. 6) ir Vaidatonių (Nr. 32) piliakalniais besinaudojusių bendruomenių. Abu šie piliakalniai aukšti (Gudelių 12–13 m, Vaidatonių 17 m), tačiau abiejų aikštelės labai mažos (atitinkamai 64 m² ir 70 m²). Labiausiai šių piliakalnių parametrai skiriasi dėl jų įtvirtinimų, jų Gudelių piliakalnyje fiksuojama net 18 (9 pylimai, 8 grioviai, statūs šlaitai 12–13 m aukščio), o Vaidatonių tik 2 (1 pylimas, statūs šlaitai 17 m aukščio)³⁰. Neturint jokių duomenų apie šios bendruomenių grupės gyvenvietes ar laidojimo paminklus, sunku kažką pasakyti apie šias bendruomenes, bet Gudelių piliakalnio gausūs įtvirtinimai iliustruoja čia buvus gan stiprią bendruomenę.

Apžvelgus pagrindinius Kelmės rajono archeologinius objektus ir jų sankaupas, matyti, kad vėlyvajame geležies amžiuje čia kūrėsi daug bendruomenių grupių, daug jų ir išnyko ar persikėlė kitur. Dabartiniais duomenimis, stipriausios Kelmės rajono bendruomenių grupės, atrodo, buvo Papilalio, Papilių, Kubilių ir

KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=5147 [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

²⁷ Plūsčios. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=206, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

²⁸ Kubiliai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=200, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

²⁹ Bulavėnai, Lietuvos piliakalniai, http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=192, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 06 01].

³⁰ Vaidatoniai, Lietuvos piliakalniai, http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=211, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013 06 01].

Bulavėnų piliakalnių apylinkėse. Kubilių bendruomenės pozicijas šiek tiek stiprina patogi geografinė padėtis (įkurtas prie didžiausios regiono upės Nevėžio). Reikia pažymėti, kad dėl labai negausių žinomų laidojimo paminklų bei gyvenviečių šiame rajone sunku konkrečiau hierarchizuoti bendruomenes ir jų grupes.

Šiaulių rajonas gausiausiai iš visų Šiaulių apskrities rajonų nusėtas archeologiniais, vėlyvojo geležies amžiaus gyvenviečių buvimą įrodančiais paminklais, kurių čia suskaičiuojama 36 (9 piliakalniai ir 25 kapinynai). Juos kartografuojant buvo išskirtos 6 bendruomenių grupės. Paminklų sankaupos fiksuojamos rajono rytinėje ir pietrytinėje bei vidurinėje ir vidurio vakarinėje dalyse. Arealų vertinimo lentelės rezultatai rodo, jog šitoje teritorijoje daugiausia balų surinko Bubių (Nr. 1)–Sauginių (Nr. 32) piliakalnių ir jų apylinkių bendruomenės. Ši bendruomenių grupė, kurios centras buvo Bubių piliakalnis, gavo aukščiausius balus visoje Šiaulių apskrityje. Bubių piliakalnis, tyrinėtas 1993³¹ bei 2007 m.³² ir datuotas I tūkst. vid. – XIV a., yra vidutinio aukščio su didele aikšte (2800 m²), vidutiniškai gerai įvertintas analizuojant gynybinius parametrus. Piliakalnio šiaurinėje, vakarinėje ir pietinėje dalyse, 6 ha plote, yra papėdės gyvenvietė³³, kuri buvo tyrinėta 1993, 1997³⁴ ir 1999 m. Rastas iki 1 m storio kultūrinis sluoksnis, patvirtinantis ilgą chronologiją.³⁵ Minima, kad ant Bubių piliakalnio stovėjo pilis, kurią 1348 m. vasario mėnesį užpuolė ir sugriovė Livonijos Ordinas. Pilis buvo atstatyta, bet 1358 m. ją vėl sugriovė³⁶; remiantis archeologinių tyrimų duomenimis, tvirtinama, kad po šio užpuolimo Bubių piliakalnis buvo apleistas³⁷. Atliekant tuos pačius archeologinius tyrinėjimus, piliakalnyje rasta daug svorelių³⁸, kurie liudija čia buvus svarbų regiono ekonominį centrą.

Minėtas vidutinio dydžio ir gan gerai įtvirtintas Žuvininkų (Nr. 38) piliakalnis, datuojamas I tūkst.–XIV a., yra rytiniame Šiaulių miesto pakraštyje. Pietrytinėje piliakalnio pusėje, 1 ha plote, spėjama buvus papėdės gyvenvietė³⁹, tačiau vėliau atlikti tyrimai paneigė šį spėjimą, tad tikslesnių žinių apie piliakalnio papėdės gyvenvietes kol kas nėra⁴⁰. Aplink Žuvininkų piliakalnį fiksuojama daug, tačiau

31 Jarockis R. *Bubių piliakalnio ir papėdės gyvenvietės, 1993 m. žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992–1993 m.* Vilnius, 1994, p. 47–49.

32 Norvilaitė N., Dakanis B. *Bubių piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 m.* Vilnius, 2009, p. 52–57.

33 Bubiai. *Lietuvos piliakalniai*. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=511, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

34 Salatkienė B. *Bubių piliakalnio papėdės gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997 m.*, Vilnius, 1998, p. 99–101.

35 Šapaitė A. *Bubių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1999 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m.* Vilnius, 2000, p. 122–123.

36 Bubiai. *Lietuvos piliakalniai*. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=511, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

37 Norvilaitė N., Dakanis B. *Bubių piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 m.* Vilnius, 2009, p. 53.

38 Norvilaitė N., Dakanis B. *Bubių piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 m.* Vilnius, 2009, p. 57.

39 Žuvininkai. *Lietuvos piliakalniai*. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=521, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

40 Šapaitė A. *Salduvės piliakalnio ir papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 m.* Vilnius, 2002, p. 56.

kol kas nelabai aiškių laidojimo paminklų. Žuvininkų piliakalnio bendruomenių grupė buvo gana pajėgi, tačiau vertinant pagal kokybinius parametrus, ji savo įtaka greičiausiai turėjo nusileisti Bubių–Sauginių piliakalnio arealui.

Dar viena didelė archeologinių objektų sankaupa fiksuojama į šiaurę nuo Kuršėnų palei Ventos upę. Į šį kompleksą įtraukti trys piliakalniai (Šilėnų (Nr. 28), Romučių (Nr. 25) ir Rėkčių (Nr. 24)), du kapinynai (Raganių (Nr. 86) ir Ringuvėnų (Nr. 87)) bei Ringuvėnų senovės gyvenvietė. Analizuojant parametrus tarp šių piliakalnių geriausiai įvertintas vidurinysis – Romučių piliakalnis, kuris, manoma, buvo naudojamas I tūkst. – II tūkst. pradžioje⁴¹. Piliakalnis yra vidutinio dydžio ir gerai įtvirtintas. Kiti piliakalniai savo kokybiniais parametrais gerokai nusileidžia, be to, kol kas nėra detaliau tyrinėti.

Tarp Žuvininkų piliakalnio ir Kuršėnų apylinkių bendruomenių, netoli Kužių, išskiriama dar viena bendruomenių grupė su Luponių piliakalniu (Nr. 13). Šis piliakalnis, nors ir ganėtinai nedidelis, tačiau, kaip rodo piliakalnių parametrų kvalimetrinės analizės lentelė, buvo įvertintas labai gerai (4 vieta tarp visų apskrities piliakalnių). Piliakalnio šiaurės vakariniame šlaite yra priešpilis⁴², kuris rodo išskirtinę bendruomenės galią. Pietrytinėje ir rytinėje papėdėje, 3 ha plote, yra papėdės gyvenvietė, tyrinėta 1997⁴³ ir 2011 m.⁴⁴, tada rastas iki 50 cm storio kultūrinis sluoksnis su X–XIII a. radiniais.

Šiaurės rytiniame Šiaulių rajono krašte išskiriama bendruomenių grupė su centriniu, gan nedideliu ir vidutiniškai įtvirtintu Jurgaičių piliakalniu (Nr. 7), dabar geriau žinomu kaip Kryžių kalnas. Jurgaičių piliakalnis datuojamas I tūkst – XIV a.⁴⁵, o literatūroje minima čia 1348 m. stovėjusi pilis⁴⁶. Nors Jurgaičių piliakalnis neatrodo buvęs labai gerai įtvirtintas (gali būti, kad vėlesniais amžiais šie įtvirtinimai buvo labai apardyti ir nebematomi), tačiau papėdės gyvenvietės tyrinėjimai rodo čia taip pat egzistavus gan stiprią bendruomenę, kuri pergyveno vėlyvąjį geležies amžių ir sunkiuosius ankstyvuosius viduramžius.

Apžvelgus visus Šiaulių rajono archeologinius paminklus ir jų sankaupas, susidaro vaizdas, kad vėlyvajame geležies amžiuje čia bendruomenių sancaupų būta daugiausiai visoje apskrityje. Atrodo, kad pagrindinis galios centras formavosi aplink dabartinio Šiaulių miesto teritoriją, kurioje išskirtos net 4, galinčios pretenduoti į centro statusą, bendruomenės: tai Bubių–Sauginių, Žuvininkų, Luponių ir Jurgaičių piliakalnių apylinkių bendruomenės. Kvalimetrinės analizės rezultatai leidžia manyti, kad stipriausias galėjo būti Bubių piliakalnio bendruomenės arealas, tačiau

41 Romučiai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=518, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

42 Luponiai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=514, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

43 Jarockis R. Luponių piliakalnio papėdės gyvenvietė 1997 metų tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997 m., Vilnius, 1998 m., p. 74–77.

44 Šmigelskas R. Luponių piliakalnio papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 m., Vilnius, 2012, p. 100–101.

45 Mačiulis M., Kuzmickas A. Jurgaičių piliakalnis ir papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 m. Vilnius, 2012, p. 89.

46 Jurgaičiai. Lietuvos piliakalniai. http://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=512, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

nedaug nuo jo atsilieka ir Luponių piliakalnis.

Šiaulių rajonas kelia daugiausia diskusijų etninio pasiskirstymo klausimu. Būtent šiame rajone turėjusi būti riba, skyrusi žiemgalių bendruomenes nuo žemaičių. Tačiau šis tyrimas rodo, kad tai labiausiai centralizuotas rajonas visoje tiriamoje teritorijoje, tad galima kelti hipotezę, kad šio regiono žemaičiai glaudžiai bendradarbiavę su žiemgaliais. Tad čia pradėjo kurtis kelių etnokultūrų susijungimo centras.

Kaip jau minėta, tikėtina, kad dabartinėje Šiaulių rajono teritorijoje vėlyvajame geležies amžiuje gyvenusios bendruomenės dar nebuvo politiškai ir ekonomiškai organizuotos bendrai plėtotei, tačiau akivaizdžiai matyti, kad čia tuo laikotarpiu formavosi centrinės bendruomenių vietos, kurios savo ekonomine ir karine galia stipriai lenkė periferines bendruomenes. Dabartiniai archeologiniai duomenys rodo, kad šiame rajone stipriausios bendruomenės telkėsi dabartinėje Šiaulių rajono teritorijoje. Čia formavosi trys stiprios bendruomenės, kurios buvo susitelkusios ties Bubių–Sauginių, Rėkčių–Romučių–Šilėnų ir Luponių piliakalniais. Atsižvelgiant į kvalimetrinės analizės rezultatus, manytina, kad stipriausia bendruomenių grupė buvo susitelkusi prie Bubių piliakalnio, kurio išskirtas intensyvaus naudojimo arealas surinko daugiausia balų visoje apskrityje.

Kelmės rajonas gausiai nusėtas piliakalniais, tačiau kol kas labai mažai tyrinėtas. Šiame regione užfiksuota vos 10 laidojimo paminklų ir nė vienos įtvirtintos gyvenvietės. Kol neturėsime detalesnių tyrimų, sunku bus lokalizuoti Kelmės rajono centrinės bendruomenės, tačiau kol kas atrodo, kad jos galėjo koncentruotis aplink Papilalio, Papilių ir Kubilių piliakalnius. Nors piliakalnių sankaupų čia daugiausia visoje apskrityje, reiktų atsiminti, kad šio rajono landšaftas yra gerokai tinkamesnis šiems objektams įrengti, tad jo nereiktų traktuoti kaip neabejotinai geriausią raidos laipsnį pasiekusį regioną.

Visoje šiaurinėje Šiaulių regiono dalyje (Akmenės, Joniškio ir Pakruojo rajonuose) situacija atrodo kur kas paprastesnė. Čia aiškiai išsiskiria po dvi archeologinių vietų sankaupas, kurios veikiausiai ir buvo centrinės bendruomenių grupės šiaurinėje Šiaulių apskrities teritorijoje. Akmenės rajono teritorijoje tokiais centrais tikriausiai buvo Lokavos ir Papilės piliakalnių apylinkių bendruomenės. Joniškio rajone gyventojai koncertavosi aplink Žagarės bei Kalnelio piliakalnius, kurie bendrame viso aptariamo regiono fone atrodo buvę galingi. Radviliškio rajonas taip pat nepasižymėjo susidariusiais stipriais centrais.

Kalbant apie Padubysio mikrorajoną, reikia pasakyti, kad remiantis dabartiniais duomenimis, dabartinių Bazilionų kaimo apylinkės vėlyvajame geležies amžiuje buvo dykra. Čia nėra žinoma nei vieno archeologinio paminklo. Artimiausi piliakalniai yra maždaug dešimties kilometrų atstumu nuo Bazilionų: šiaurinėje pusėje – Bubių, rytinėje – Normančių, o vakarinėje – Vainagių piliakalniai. Savo kokybiniais parametrais neabejotinai įtakingiausias buvo Bubių piliakalnis, vadinasi, čia buvo ir stipriausios bendruomenės. Apskritai Bazilionų mikrorajonas vėlyvajame geležies amžiuje buvo tarsi dykra tarp dviejų stambių piliakalnių–gyvenviečių masių: dabartinės Kelmės ir Šiaulių apylinkių.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

Publikuoti šaltiniai

1. Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 2. Vilnius, 1975.
2. Lietuvos TSR archeologijos atlasas, t. 3. Vilnius, 1977.
3. Lietuvos piliakalniai: atlasas. Sud. Baubonis Z., Zabiela G. t. I, II, 2005.

Internetiniai šaltiniai

1. Kultūros vertybių registras. <http://kvr.kpd.lt/heritage/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].
2. Lietuvos piliakalniai: atlasas. Sud. Baubonis Z., Zabiela G. <http://www.piliakalniai.lt/>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2013-06-01].

Literatūra

1. Baubonis Z., Dakanis B. Keblių ir Ringuvėnų senovės gyvenviečių tyrinėjimai 1998 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m. Vilnius, 2000.
2. Dakanis B. Junkaičių ir Raginėnų senovės gyvenviečių žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986–1987 m. Vilnius, 1988.
3. Dakanis B. Kalniškių piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 m. Vilnius, 2005.
4. Dakanis B. Piepalių–Lopų plokštinio kapinyno žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 m. Vilnius, 1986.
5. Dakanis B. Stungių plokštinio kapinyno tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984–1985 m. Vilnius, 1986.
6. Daugutis V., Stankus J. Sauginių (Šiaulių raj.) piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1972–1972 m. Vilnius, 1973.
7. Jarockis R. Bubių piliakalnio ir papėdės gyvenvietės, 1993 m. žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992–1993 m. Vilnius, 1994.
8. Jarockis R. Luponų piliakalnio papėdės gyvenvietė, 1997 metų tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997 m. Vilnius, 1998.
9. Jarockis R. Ramulėnų piliakalnio (Radviliškio r.) 1994 m. archeologiniai tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m. Vilnius, 1996.
10. Jarockis R. Žagarės Žvelgaičio piliakalnio ir Kairelių senovės gyvenvietės

žvalgymas 1999 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m. Vilnius, 2000.

11. Mačiulis M., Kuzmickas A. Jurgaičių piliakalnis ir papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 m., Vilnius, 2012.

12. Merkevičius A. Kalnelio archeologijos paminklai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990–1991(1) m. Vilnius, 1992.

13. Merkevičius A. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 metais. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978–1979 m., Vilnius, 1980.

14. Norvilaitė N., Dakanis B. Bubių piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 m. Vilnius, 2009.

15. Salatkienė B. Bubių piliakalnio papėdės gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996–1997 m., Vilnius, 1998.

16. Salatkienė B. Jurgaičių piliakalnio gyvenvietės tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai 1992–1993 m. Vilnius, 1994.

17. Šapaitė A. Bubių senovės gyvenvietės tyrinėjimai 1999 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m. Vilnius, 2000.

18. Šapaitė A. Salduvės piliakalnio ir papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 m., Vilnius, 2002.

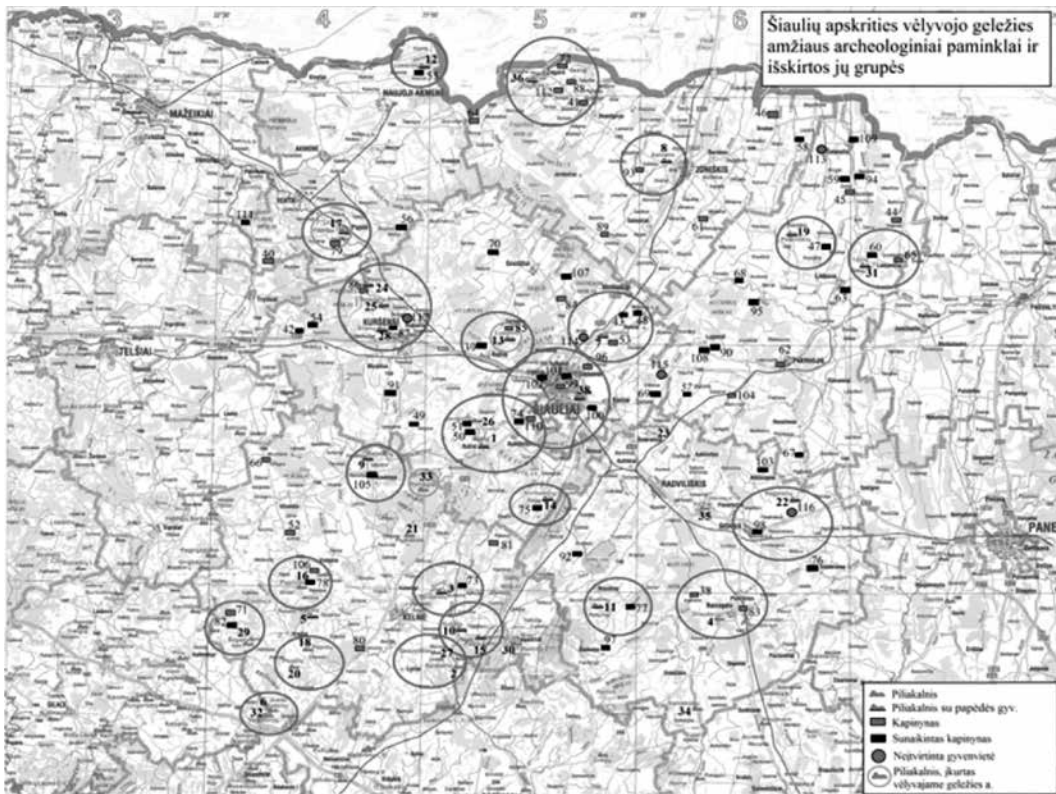
19. Šmigelskas R. Luponių piliakalnio papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 m. Vilnius, 2012.

20. Tučas R. Žemaičių bendruomenių teritorinė organizacija X–XII amžiuje. Geografijos metraštis. 2005, t. 38(1).

21. Vasiliauskas A. Kalnelio Antrojo piliakalnio papėdės gyvenvietė. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 m. Vilnius, 2005.

22. Vasiliauskas A. Žvalgomieji tyrinėjimai Raktuvės (Žagarės) piliakalnyje 1999 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998–1999 m. Vilnius, 2000.

23. Varnas A. Papilės I piliakalnio papėdės gyvenvietės tyrimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje. Vilnius, 2001.

Nuotrauka iš
Zitos Butvilienės
šeimos albumo.

KURTUVĖNŲ DVARO SODYBOS ARCHEOLOGIJOS PAVELDAS

Birutė Salatkienė

Įvadas

Pastaruoju metu Lietuvoje susidomėta bajorų kultūros paveldu kaip integralia Lietuvos kultūros paveldo dalimi. Dvarų sodybomis susidomėjo ne tik paveldosaugos institucijos, bet ir istorikai, archeologai, architektai, dailininkai, akademiniai sluoksniai, turizmo industrija ir verslo struktūros. Minėtų sferų interesai dvarų sodybų panaudojimo atžvilgiu yra gana skirtingi, tačiau beveik visada jie būna susiję su dvarų sodybų rekonstrukcija ir pritaikymu šiuolaikinėms visuomenės reikmėms – kultūros, turizmo ar verslo. Pradinė šios veiklos stadija būna tyrimai, kurių mastai ir kryptys priklauso nuo numatomos rekonstrukcijos tikslo ir metodikos.

Kurtuvėnų dvaras, vienas seniausių Žemaitijos dvarų, istoriniuose šaltiniuose minimas nuo 1498 m. Išlikę dvaro archyvai saugomi Martyno Mažvydo bibliotekoje, „Aušros“ muziejuje, dalis jų dingusi. Pirmoji dvaro istoriją apžvelgė istorikė J. Valužytė¹. Autorė trumpai nušvietė dvaro savininkų ir jų giminių bruožus, aptarė dvaro sodybą ir parką. Istorikų dėmesį ypač patraukė Nagurskių giminė, valdžiusi dvarą XVIII a. ir įkūrusi čia savo rezidenciją, pastačiusi naująją Kurtuvėnų bažnyčią. R. Trimonienė plačiai tyrinėjo dvaro kasdieninį gyvenimą², R. Ragauskienė, panaudojusi iki tol nepublikuotus dvaro archyvo dokumentus, išanalizavo Kurtuvėnų dvaro kaip ūkinio vieneto raidą³. Gamtininkas V. Lopeta detaliai ištyrė ir aprašė vieną iš svarbiausių Kurtuvėnų dvaro ypatybių, išskiriančių jį iš daugelio kitų dvarų – tvenkininę žuvininkystę⁴. Istorikas A. Ragauskas ėmėsi visai netyrinėtos srities – dvarininko kultūrinių interesų, komunikacijos, ryšių su pasauliu tyrimų⁵. Kurtuvėnų ir kiti Nagurskių dvarai paveldosaugos požiūriu taip pat įdomūs ir vertingi, kadangi atskiros jų sodybos statinių komplekso dalys išlikusios nevienodai, jų panauda taip pat įvairi. Šią problemą savo darbuose nagrinėjo paveldosaugininkas S. Kulevičius⁶. Architektė R. Smilgevičiūtė, visų Kurtuvėnų dvaro atkūrimo projektų autorė, paskelbė ir didžiausios Kurtuvėnų įžymybės –

1 Valužytė J. Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1996, Nr. 2, p. 5–14.

2 Trimonienė R. Iš Kurtuvėnų dvarininkų Nagurskių tarnų gyvenimo. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1999, Nr. 5, p. 110–109; Trimonienė R. Nagurskių giminės istorija. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2002–2005, Nr. 8, p. 6–12; Trimonienė R. Ponų Nagurskių stalas ir maitinimosi papročiai. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2002–2005, Nr. 8, p. 34–39.

3 Ragauskienė R. Kurtuvėnai XVIII a. Nagurskių giminės rezidencija. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2002–2005, Nr. 8, p. 13–20.

4 Lopeta V. Tvenkininė žuvininkystė Kurtuvėnų dvare. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1996, Nr. 2, p. 27–36.

5 Ragauskas A. Laikraščiai keliauja į Kurtuvėnus. Provincijos dvaro komunikacijos ypatybės XVIII a. antroje pusėje. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2007, Nr. 8, p. 21–33.

6 Kulevičius S. Nagurskių giminės (Kurtuvėnų šakos) palikimas. *Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2002–2005, Nr. 8, p. 45–55.

medinio XVIII a. dvaro svirno, sudeginto ir vėl atstatyto, – tyrimų istoriją⁷. Kurtuvėnų bažnyčios bei parapijos istorija po pastarųjų metų D. Mačiulio tyrimų taip pat yra gerokai nuskaidrėjusi⁸. 2002 m. buvo atverti ir ištirinėti pokario metais užmūryti bažnyčios požemiai, kur buvo įrengtos Nagurskių giminės kriptos. Tyrinėjant buvo surasti ir antropologo R. Jankausko identifikuoti bažnyčios fundatoriaus Jokūbo Nagurskio palaikai su turtingomis įkapėmis. Prie jų restauravimo daug prisidėjo muziejininkė restauratorė V. Andrulienė⁹.

Archeologiniai Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai buvo pradėti paskutinįjį praėjusio amžiaus dešimtmetį, kai joje numatyta įkurti Kurtuvėnų regioninio parko centrą. Pagrindiniai parko darbuotojų veiklos uždaviniai – dvaro istorijos tyrimai, jo sodybos istorinės, kultūrinės, paveldosauginės vertės nustatymas, dalinė sodybos rekonstrukcija ir jos kultūrinės funkcijos atkūrimas bei pritaikymas turizmo reikmėms. Šiuo metu dvaro sodybos rekonstrukcija pasistūmėjusi gana smarkiai, todėl jau atsirado galimybė pažvelgti, kaip jos tyrimai buvo panaudoti rengiant rekonstrukcijos projektą ir kokiomis kryptimis turėtų būti tęsiami ateityje. Šio straipsnio tikslas – apibrėžti Kurtuvėnų dvaro sodybos archeologinio paveldo struktūrą, aptarti jo tyrimų eigą bei rezultatus ir įvertinti jų įtaką rekonstrukcijos procesui.

Archeologinių tyrimų eiga

Kurtuvėnų dvaro archeologiniai tyrimai buvo pradėti 1995 metų pavasarį. Šių tyrimų objektas buvo sudegusi dvaro oficina, kurioje paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais veikė kultūros namai. Pastatas turėjo būti rekonstruotas ir pritaikytas Kurtuvėnų regioninio parko direkcijai. Tyrinėjant buvo kasinėjami oficinios pamatai. Nustatyta, kad Pliaterių laikais, XIX a. pabaigoje, statyta oficina stovėjo ant suardyto senesnio pastato pamatų. Po oficinios pamatais aptiktoje duobėje rasta daugiau kaip 1000 radinių, puodų šukių, koklių ir kt.¹⁰. 1998 m., prieš tiesiant telefono ryšio ir kanalizacijos trasas, buvo tęsiami centrinės dvaro sodybos dalies tyrimai. Buvo tyrinėjama oficinios ir rūmų aplinka, kur aptiktas gana storas kultūrinis sluoksnis, keleto pastatų pamatai, senoji ir naujoji dvaro sodybos tvoros, puodyninių koklių degimo krosnies likučiai, Pliaterių rūmų lietaus kanalizacijos kanalas ir surinkta 5541 radinys¹¹. 2000 m. tyrinėta buvusios dvaro virtuvės aplinka, kur rasta akmeninių pastatų pamatų liekanų¹². Kur kas didesnę dvaro sodybos plotą apėmė 2005 metų tyrimai, kurių tikslas buvo lokalizuoti parko takus ir parterio ratą,

7 Smilgevičiūtė R. *Buvusios Kurtuvėnų dvaro sodybos svirnas. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1999, Nr. 5, p. 114–119.

8 Mačiulis D. *Iš Kurtuvėnų parapijos istorijos. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1996, Nr.2, p. 23–26.

9 Andrulienė V. *Kurtuvėnų šv. Apaštalo Jokūbo bažnyčios rūsių radiniai: konservavimas, restauravimas, tyrimai. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 2007, Nr. 8, p. 40–44.

10 Salatkienė B. *Kurtuvėnų dvaro (Šiaulių raj.) oficinios pamatų tyrinėjimai. 1995 m. Lietuvos istorijos instituto archyvas*, b. 2402; Salatkienė B. *Kurtuvėnų dvaro (Šiaulių raj.) oficinios 1995 metų rudens tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto archyvas*, b. 2538.

11 Salatkienė B. *Kurtuvėnų dvaro oficinios 1998 metų žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita. (Šiaulių raj.). Lietuvos istorijos instituto archyvas*, f. 1, b. 3429.

12 Salatkienė B. *Žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų Kurtuvėnų gyvenvietėje, Parko gatvėje Nr.4 ataskaita. 2000 metai. Lietuvos istorijos instituto archyvas*, f. 1, b. 3612.

atidengti sodininko namo pamatus¹³. Tyrimų metais iš dalies pavyko nustatyti sodo takų vietas ir tiksliai nurodyti parterio rato matmenis. Be to, ištirtas parko tvenkinio krantas ir sodininko namo liekanos, senasis kelias nuo dvaro vartų link svirno, surinkta apie 1000 įvairių radinių. 2006 m. buvo tyrinėjama neseniai suprojektuoto kelio, kuris turėjo juosti dvaro sodybą iš rytų, pietų ir vakarų, trasa¹⁴. Kelias turėjo eiti per ūkinę dvaro sodybos zoną, todėl pirmą kartą buvo atidengtas jos kultūrinis sluoksnius. Antras svarbus ką tik identifiкуotas objektas buvo antroji oficina, kurios liekanų aptikta vakarinėje sodybos dalyje. 2007 metų tyrimų mastas taip pat buvo gana didelis. Buvo kasinėjama rūmų terasa, lokalizuota ledainė, ratinė, tyrinėta kalvė ir jos aplinka. Tyrinėjant Pliaterių rūmų terasą aptiktos dar keturių, senesnių, dvaro rūmų liekanos ir nustatyta, kad rūmai visą dvaro gyvavimo laikotarpį buvo toje pačioje vietoje. Surinkta daugiau kaip 4000 radinių. 2008 m. tyrinėta teritorija tarp buvusių Pliaterių rūmų ir parko, taip pat buvusi Kurtuvėnų miestelio turgaus aikštė, plytėjusi tarp vakarinės dvaro sodybos tvoros ir bažnyčios¹⁵. Šiaurrytinėje turgaus aikštės dalyje buvo aptikti medinio pastato su grįstu priebučiu pamatai. 2009 metais buvo tyrinėjama dvaro sodybos ūkinė dalis, nustatyta, kad tvartai ir daržinės keletą šimtmečių buvo toje pačioje vietoje – pietrytinėje sodybos pusėje. 2011 metais buvo ištirti Nagurskių laikotarpio arklidės pamatai ir lokalizuota senosios ofcinos pastato vieta.¹⁶ Pats netikėčiausias tų metų atradimas buvo akmenis amžiaus titnaginiai dirbiniai – graželis, gremžtukas, akmeninis kirvelis, moliniai tinklų pasvarai. Šie radiniai labai žymiai pailgino Kurtuvėnų istoriją – dabar jos pradžią jau reikia nukelti į III tūkstantmetį prieš Kristų. 2013 metais tyrinėta senosios ofcinos vieta. Šių tyrimų medžiaga kol kas dar neapdorota ir neskelbta, tačiau kelios dešimtys XVII–XIX a. monetų, apie dešimt titnaginių šautuvų spynų detalių, pora porcelianinių pypkių fragmentų, prabangių glazūruotų koklių, stiklinių, porcelianinių ir fajansinių stalo indų fragmentų ženkliai papildys duomenis apie dvaro materialinę kultūrą, muziejų rinkinius bei ekspozicijas.

Pirminiai Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimų duomenys buvo publikuoti informaciniuose moksliniuose leidiniuose, o Kurtuvėnų regioninio parko leidžiamame metraštyje „Kurtuva“ skelbta ir detalesnė medžiaga¹⁷.

13 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos ir parko 2005 metų archeologinių tyrimų ataskaita. Lietuvos istorijos instituto archyvas.

14 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos ir parko 2006 metų archeologinių tyrimų ataskaita, Lietuvos istorijos instituto archyvas.

15 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos 2007 metų archeologinių tyrimų ataskaita, Lietuvos istorijos instituto archyvas.

16 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais, Vilnius, 2012, p. 269–288.

17 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro (Šiaulių raj.) ofcinos archeologiniai tyrinėjimai. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994–1995 m., 1996, p. 204–208; Salatkienė B. Kurtuvėnai – piliakalnis, dvaras, miestelis. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis, 1996, Nr. 2, p. 15–22; Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai 1998 m. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais, 2000, p. 375–382; Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis, 2000, p. 85–105; Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba ir parkas. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais, 2006, p. 182–189; Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais, 2007, p. 212–218.

Archeologijos paveldo struktūra

Dvaro sodybos archeologinio paveldo struktūra yra sudėtinga, susidedanti iš daugelio labai skirtingų elementų. Visas jo sudėtinės dalis jungia sodybos teritorija, užėmusi tam tikrą vietos kraštovaizdžio dalį ir integravusi gamtinius (reljefą) bei kultūrinius (parkas, keliai, pastatai) jos elementus. Dvaro sodyboje esama daugiau ar mažiau išlikusių pastatų, statinių bei įrangos ir jau sunykusių jų liekanų. Pasitaiko dalinai sunykusių statinių, kurių vienos dalys matomos žemės paviršiuje ar net funkcionuoja, kitos jau sunykusios ar sunaikintos pertvarkant ir perstatant. Tokiais atvejais sunku atskirti archeologinį paveldą nuo architektūrinio, todėl šiame straipsnyje bus laikomasi nuostatos, kad archeologiniu paveldu laikomos vien tik sunykę dvaro sodybos elementai, kuriuos lokalizuoti, nustatyti matmenis bei funkcijas galima tik archeologiniais metodais.

Šiuo metu galima išskirti keletą Kurtuvėnų dvaro sodybos archeologinio paveldo struktūros grupių:

1. Pastatai – gyvenamieji, ūkiniai, gamybiniai;
2. Statiniai – tvoros, keliai ir takai, tvenkiniai;
3. Gamybos vietos – koklių degimo krosnis, kalvė;
4. Kultūrinis sluoksnis;
5. Dirbiniai ir masinė medžiaga.

Pirmosios trys grupės leidžia nustatyti dvaro sodybos išdėstymą erdvėje, jos funkcines zonas (reprezentacinė, gamybinė), visos sodybos ir atskirų jos dalių raidą bei tarpusavio santykius. Jie vadintini archeologiniais objektais. Kitokio pobūdžio archeologinio paveldo elementai yra kultūrinis sluoksnis ir jo radiniai. Kultūrinio sluoksnio sudėtis ir stratigrafija (sluoksniai) įgalina pasekti funkcinių zonų ribas, jų slinktis sodybos erdvėje, datuoti daugelį objektų, tačiau dvaro sodyboje labai mažai vietų, kurių stratigrafija nebūtų pažeista perstatymų ir pertvarkymų. Radiniai (dirbiniai ir masinė medžiaga) yra dar vienas svarbus paveldo elementas, suteikiantis daugiausiai duomenų apie dvaro buitį. Radinių tipologija ne tik padeda datuoti atskirus objektus, bet leidžia nustatyti dvaro ūkinės veiklos raidos etapus, ryšius su kitomis vietomis bei šalimis.

Tam tikra specifine dvaro sodybos archeologinio paveldo dalimi gali būti laikoma ir tyrimų dokumentacija bei publikacijos. Mokslinėse ataskaitose ir publikacijose ištirti archeologiniai objektai ir radiniai interpretuojami, susiejami prasminiais ryšiais, nušviečiami dvaro sodybos raidos etapai, konstruojamas bendras kintančios sodybos vaizdas.

Tyrinėti dvaro sodybos pastatai

Kurtuvėnų dvaro sodyboje iš viso buvo tyrinėti įvairios paskirties pastatai. Tai dvaro rūmai, kiti gyvenamieji ir ūkiniai pastatai. Mažiausiai buvo žinoma apie ankstesnius nei Pliaterių rūmus, todėl tyrimai 2007 m. suteikė daug naujų duomenų. Tyrinėjant Pliaterių rūmų terasą, buvo rastos ankstesnių keturių rūmų liekanos ir pamatai. Ankstyviausio pastato liekanos užfiksuotos visame tyrinėtame terasos plote 1,2–1,4 m gylyje. Tai buvo 20–30 cm storio pilkos, maišytos žemės sluoksnis, jo paviršiuje –

5–7 cm storio degusių sluoksnelis. Degėsiai liko sudegus čia stovėjusiam mediniam pastatui. Numanomo pastato viduje aptikta molinės krosnies su puodyninių koklių

sienomis liekanos ir „žalio“ molio sankaupa su puodyninių koklių duženomis – tai likęs nuo krosnies mūrijimo molis. Pastatas galėjo būti mažiausiai 13x9 m dydžio, medinis, be akmeninių pamatų. Jame buvo sumūryta puodyninių koklių krosnis. Gaisravietės vietoje pastatytas antrasis rūmų pastatas buvo jau su akmeniniais pamatais, sukrautais iš stambių – 70x65x50 cm, 60x60x50 cm, 50x40x30 cm, – ir kiek mažesnių akmenų, nesujungtų skiediniu. Tyrinėtas pietinės išorinės sienos ir vienos iš vidinių sienų pamatas. Šio pamato akmenys yra suskilę, apdegę, su juodų degėsių žymėmis, išsidėsčiusiomis tiesia linija. Visi šie požymiai rodo, kad žemutinis pamatas buvo paklotas mediniam pastatui, kuris taip pat sudegė per gaisrą. Tretieji dvaro rūmai vėl buvo atstatyti senojoje vietoje, net ant tų pačių pamatų, tik gerokai paaukštintų. Išlikusios pamatų dalies aukštis svyravo nuo 30 iki 80 cm. Jų akmenys kur kas smulkesni nei ankstesnieji, be to, sujungti trapiu, rusvu kalkių skiediniu, kuriame daug molio ir smėlio priemaišų, o kalkių mažiau.

Iš istorinių šaltinių žinoma, kad visi iki Pliaterių laikų Kurtuvėnų rūmų pastatai buvo mediniai¹⁸. Tai patvirtina trečiųjų rūmų pamato matmenys, konstrukcija ir akmenų sujungimas, tinkamas tik mediniam pastatui, apie kurio matmenis ir planą galima pasakyti tik tiek, kad tikėtinas jo ilgis galėjęs būti apie 30 m. Šiam pastatui priklausė akmeninis 2,8 m pločio ir apie 3 m ilgio krosnies pamatas. Tikėtina, kad tai vienos iš krosnių, Kurtuvėnų dvaro inventoriuose minimų nuo XVI a.¹⁹, pamatas.

Sprendžiant iš monetų, rastų abiejų akmeninių pamatų lygyje, šie du pastatai čia stovėję XVII a.–XVIII a. pradžioje. Koks likimas ištiko trečiuosius dvaro rūmus, nebuvo nustatyta. Šaltiniuose minima, kad Kurtuvėnų dvaras labai nukentėjo Šiaurės karo metais ir 1710–1711 metų maro laikotarpiu. Minima, kad per karą dvaras buvo visai suniokotas ir iš jo sodybos liko tik vienas pastatas be langų, prie vartų.²⁰ Gali būti, kad minimas pastatas buvo sugriautas būtent šios suirutės metais. Pamato lygyje nepastebėta gaisro požymių, todėl toks jo sunykimo būdas atkrinta.

Ketvirtuosius iš eilės dvaro rūmus toje pačioje vietoje pasistatė Nagurskiai XVIII a. pirmoje pusėje, nusipirkę Kurtuvėnų dvarą. Vėliau jie buvo perstatomi²¹. Archeologų ištirti rūmų pamatai, nustatyti pastato planas, matmenys, iš dalies vidaus struktūra. Pirminiai Nagurskių rūmai buvo apie 28 m ilgio (ŠV jų galas suardytas), 11 m pločio. Kiek vėliau jo pietrytiniame gale pristatytas 5 m priestatas, pailginęs pastatą iki 33 m. Rūmų pietvakarinėje pusėje buvo priebutis su akmenų mūro pamatu. Pastate būta bent vienos išilginės ir trijų skersinių vidinių sienų. Pastato viduryje būta mūrinio kamino ir keleto krosnių pamatų.

Penktuosius Kurtuvėnų dvaro rūmus XIX a. pabaigoje pastatė Pliateriai. Naujieji rūmai buvo pastatyti šalia nugriautų Nagurskių rūmų, o šių vietoje įrengta atvira 36 m ilgio ir 10,2 m pločio terasa. Vakariniame terasos gale prie rūmų sienos buvo laipteliai, o rytinis galas buvo atviras, nuožulnia plokštuma besijungiantis su ofcinos kiemu. Pliaterių rūmų pamatai ir po pastatu buvęs rūsysis kol kas netyrinėti. Taigi paaiškėjo, kad Kurtuvėnų dvaro rūmai nuo pat jo sodybos susiformavimo buvo statomi toje pačioje vietoje, išlaikant reprezentacinės zonos erdves toje pačioje vietoje. Tokį pasirinkimą greičiausiai lėmė vietos reljefas.

Kitas tyrinėtas pastatas buvo XIX a. Pliaterių laikais statyta mūrinė ofcina,

18 Valužytė J. *Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis*, 1996, Nr. 2., p. 5–9.

19 *Ten pat*, p. 7–9.

20 *Ten pat*, p. 7.

21 *Ten pat*, p. 8.

buvusi prie rytinio rūmų fasado. Ji tyrinėta 1995 m. ir nustatyta, kad tai 21,5 m ilgio ir 8,6 m pločio mūrinis pastatas su dviem kaminiais. Jame buvo įrengti keturi butai. Oficinų vietoje stovėta dar dviejų ankstesnių pastatų, kurių suardytų akmeninių pamatų likučiai rodė, kad jų dydis ir planas nesutapo su oficina²². Kol kas nenustatyta minėtų pastatų paskirtis, tačiau gali būti, kad oficinų, kaip ir rūmai Kurtuvėnų dvare, tradiciškai būdavo statomos toje pačioje vietoje.

Kurtuvėnų dvare būta ir Senosios oficinų. 2011 ir 2013 metų tyrimai parodė, kad šis pastatas stovėjo vakarinėje sodybos dalyje, už parterio rato, prie tvėnkinių. Tai būta labai didelio namo – 50 m ilgio ir 18 m pločio. Vakarinėje jo pusėje abiejuose galuose dar buvo pristatyta po priebutį. Namas buvo medinis, su akmenų mūro pamatais, dengtas čerpėmis, dviejų galų. Abiejuose galuose buvo kelių kambarių gyvenamosios patalpos su krosnimis, o viduryje – plati nekūrenama priemenė. Visose patalpose buvo medinės grindys, stovėjo koklinės krosnys. Namo vietoje rasta daugiau kaip 30 XVII–XIX a. įvairių kraštų monetų – Švedijos, Lenkijos, Prūsijos, Rusijos, Lietuvos. Patraukia dėmesį muškietų ar šautuvų su titnaginėmis spynomis skiltuvų gausa – šių rasta septyni. Porceliano indai, stiklo taurės, fajanso lėkštės, laikrodžių detalės bronzinės baldų apdailos detalės rodo, kad šis namas buvo skirtas ne tarnams. Paminėti radiniai liudija, kad tai būta dvaro administracijos pastato, kur gyveno ekonomas, kiti aukšti dvaro tarnautojai, apgyvendinami atvykstantys meistrai ar svečiai. Čia buvo laikomas dvaro išdas, atsiskaitoma už darbus ir prekes (rasta ir švininių plombų), laikomi ginklai dvaro sargybai ir apsaugai kelionėse. Senoji oficina buvo pastatyta XVIII a. pirmoje pusėje, kai Kurtuvėnų dvarą nusipirko Nagurskiai. Ji išstovėjo apie šimtą metų, sudegė apie XIX a. vidurį ir nebebuvo atstatyta. Jos vietoje dar anksčiau, XVII a., kaip rodo čia rastos to laikotarpio monetos, yra buvęs pastatas, kurio pamatų liekanų yra išlikę iki šiol. Gali būti, kad tai tas pats prie vartų stovėjęs pastatas be langų, išlikęs po XVIII a. pradžios karų ir marų, aprašytas šaltiniuose.

Trečiojo gyvenamojo namo pamatai buvo ištirti 1998 m. Tai buvo pienininko namelis, stovėjęs prie pat minėtosios oficinų iš rytų pusės, atsuktas į ją galu. Pastatas buvęs 8x5,8 m dydžio, keturkampio plano, medinis. Jo akmeniniai pamatai sumūryti iš akmenų, sujungtų kalkių skiediniu²³.

Ketvirtasis gyvenamasis pastatas – sodininko namas tyrinėtas 2005 m. Kaip manoma, jis buvo pastatytas XIX a. ir išstovėjo iki 1944 metų. Jis stovėjo vakariniame dvaro sodybos pakraštyje, už sodo, prie tvėnkinių. Tai buvo medinis keturkampio plano pastatas. Yra išlikę keletas jo fotografijų, tačiau jose nematyti pamatų. Einant frontui 1944 metais namas sudegė. Jo vieta buvo apleista, po gaisro niekada netvarkyta. Griuvėsiai apaugo žole ir medžiais, ir namo vietoje liko nedidelis kauburys. Tyrinėjant buvo nustatyta, kad namo ilgis – 14 m, plotis – 8 m. Jo pamatai sumūryti iš įvairaus dydžio akmenų, tarp stambesnių sudedant smulkesnius ir sujungiant kalkių skiediniu. Pietvakarinėje namo pusėje rastos iš raudonų plytų sumūryto kamino liekanos. Sodininko namo fasadinė pusė buvo atsukta į rytų pusę²⁴.

22 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro oficinų archeologiniai tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*, 1996, p. 205–206.

23 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, 2000, p. 377.

24 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba ir parkas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, 2006, p. 185.

Kiti tyrinėti Kurtuvėnų dvaro sodybos pastatai buvo ūkinės ir gamybinės paskirties. Vienas iš jų – dvaro ledainė, tyrinėta 2007 metais. Tyrinėjimų tikslas buvo nustatyti tikslią jos vietą, atkasti ir išpreparuoti pamatus, nustatyti jų matmenis. Konservuotų pamatų viduje numatyta įrengti gėlyną. Nustatyta, kad ledainės dydis 10x10 m, sienų plotis 70–90 cm, jie mūryti iš stambių akmenų, sujungtų kalkių skiediniu. Iš rusvo kalkių skiedinio su moliu ir mūrijimo būdo galima daryti prielaidą, kad ledainė statyta Nagurskių laikais arba XIX a. pirmoje pusėje.

Dar vienas tyrinėtas ūkinės paskirties pastatas – ratinė. Ji tyrinėta 2007, 2011 ir 2013 metais. Iš istorinių šaltinių žinoma, kad čia stovėjęs pastato istorija sudėtinga. Nagurskių laikais čia stovėjo barokinis medinių arklidžių pastatas.

Nagurskių laikotarpio arklidės pastatas

Arklidės pamatų matmenys buvo tokie: ilgis 49 m, o plotis 10 m. (matuojant nuo išorinių pamatų kraštų). Vidinių mūrinių pamatų pastate nebuvo. Arklidės pamatai buvo sumūryti iš įvairaus dydžio natūralių ir perskeltų lauko akmenų, į tarpus pridėdant pusplyčių, plytelių, kartais plytų trupinių. Mūras sujungtas kietu, šviesiu kalkių skiediniu, kuriame daugiau kalkių, nei smėlio. Arklidė buvo ilgas, siauras stačiakampio plano pastatas. Jo viduje nerasta vidinių sienų akmeninių pamatų, todėl sunku tiksliai nustatyti, kiek patalpų jame būta. Tikėtina, kad arklidėje buvo dvi skirtingo dydžio patalpos. Didžioji patalpa pastato PR pusėje buvo skirta arkliams stovėti. Jos ilgis 43 m, o plotis 10 m, užimantis visą pastato plotį. Pagrindinis įėjimas į arklidę turėjęs būti iš ŠV pusės, maždaug pastato viduryje, toje vietoje, kur buvo aptiktas akmenų grindinys. Abipus šios patalpos abiejuose pastato galuose buvo įrengta po vieną mažesnę patalpą. ŠR gale buvusi gyvenamoji patalpa, grįsta plytomis, su krosnimi. Šio gyvenamojo kambario ilgis buvo 6,3 m, o plotis 9,2 m, ir vėl užimantis visą pastato plotį. Įėjimas į šią patalpą buvo per mažą priebutį iš PR pusės. Pietvakarinis pastato galas kur kas labiau suardytas, todėl duomenų, kur būta įėjimo, nėra.

Detaliai ištyrus arklidės pamatus, paaiškėjo, kad gyvenamasis būstas su krosnimi vietoje buvo įrengtas dar statant arklidės pastatą. Plytų grindinys ir krosnies padas jau buvo aptikti 2007 metų tyrimų dienomis. 2011 metais paaiškėjo, kad plytų grindinys užėmė visą pastato plotį – nuo vieno šoninio pamato iki kito ir siekė galinį pamatą. Prie patalpos sienos, skiriančios ją nuo arklidės, stovėjo krosnis. Jos padas buvo 1,5x2,7 m dydžio, orientuotas išilgai pastato ašies. Į šią patalpą buvo įeinama iš PR pusės, kur ant šoninio pamato išmūrytas priebutis.

Pati didžiausia ir pagrindinė arklidės patalpa buvo arklių tvartas. Jis užėmė centrinę pastato dalį. Šios patalpos ilgis buvo 36 m, o plotis 9,2 m. Arklidės viduje neaptikta akmenų mūro pamatų, todėl nėra aišku, kuriose vietose galėjo būti pertvaros, gardai ir kita įranga. Čia būta medinių grindų, suklotų ant medinių sijų.

Yra žinoma, kad Pliateriai XIX amžiaus II pusėje ženkliai modernizavo savo dvaro sodybą. Jie pastatydino naujus mūrinius ūkinius pastatus, pasistatė naujus mūrinius dviaukščius rūmus ir mūrinę oficiną. Šiuo laikotarpiu buvo rekonstruota ir senoji, jau apie šimtmetį ar ilgiau stovėjusi, arklidė. Buvo pakeistas pastato planas, vidinė struktūra ir paskirtis. Žinomas Kurtuvėnų dvaro 1886 metų planas, kuriame šis pastatas jau su dviem priestatais.

Ratinės pastato planas, matmenys ir vidinė struktūra. Senasis arklidės pastatas iš

esmės nebuvo pertvarkytas, išskyrus jo vidinę struktūrą. Jo planas ir matmenys nepakito, tik prie pietrytinės sienos abėjuose galuose buvo pristatyta po priestatą. Šiaurritinis priestatas buvo 7 m pločio ir 11 m ilgio. Priestatą sudarė koridorius, ėjęs išilgai senojo pastato šoninės pietrytinės sienos, ir dar 3 patalpos – du kambariai ir greičiausiai sandėliukas. Du didieji kambariai ir koridorius buvo šildomi viena krosnimi, kurios padas aptiktas šių trijų patalpų pamatų susikirtimo vietoje. Mažoji patalpa nebuvo šildoma, todėl ir nuspręsta, kad tai sandėliukas.

Pietvakarinio priestato pamatai išliko gerai. Tyrimai parodė, kad šio priestato dydis toks pat, kaip pirmojo, tačiau paskirtis kitokia. Yra žinoma, kad pastato pietvakariniame gale ir priestate po Pirmojo pasaulinio karo buvo įrengti garažai dviem Pliaterių automobiliams ir motociklui. Greičiausiai iš to laikotarpio išliko dviejų skirtingų patalpų įrangos žymės. Viena buvusi su plytinėmis, o kita su medinėmis grindimis. Yra išlikusios šio pastato galo fotografijos, kur matyti trejos durys, taigi būta trijų patalpų. Aprašytosios plytų grindinių ir lentų liekanos leidžia spręsti, kad kampinis garažas buvo 3,7 m pločio ir turėjo medines grindis.

Apie kitas ratinės patalpas ir jų įrangą duomenų beveik nėra. Labiausiai tikėtina, kad vidurinioji pastato patalpa, buvęs arklių tvartas, liko tokių pat parametrų, tik buvo pakeista vidaus įranga. Vienintelis objektas, kuris gali būti susijęs su vidine Pliaterių laikų ratinės vidaus įranga, buvo vidinės sienos pamatas, sudėtas iš atskirų akmenų, išdėstytų su dideliais tarpais.

Preparuojant pastato pamatus ir vidų, paaiškėjo, kad dalis aptinkamų akmenų ir radinių nesiderina su arklidės pamatais ar vidine struktūra. Pasiėkus 30 cm gylį, išryškėjo 1,7 m ilgio stambių, plokščių akmenų eilė. Akmenys buvo 40x30 cm, 50x50 cm dydžio, sudėti glaudžiai vienas šalia kito. Akmenys nebuvo sujungti skiediniu, be to, visi suskeldėję nuo karščio. Tokių pamatų Kurtuvėnų dvaro sodyboje buvo aptikta ir anksčiau – 1998 metais netoli dabartinės regioninio parko direkcijos ir 2007 metais Pliaterių rūmų terasos vietoje. Pastarieji buvo ištirti ir datuoti²⁵ XVI a. Tiek klojimo būdu, tiek ir matmenimis 2011 metais atrastieji pamatai buvo analogiški senųjų rūmų pamatams. Panašumas dar ir tas, kad abu pastatai buvo sudegę, o gaisro pėdsakus išsaugojo pamatų akmenys. Identifikavus minėtas akmenų eiles kaip senesnio namo pamatus, imta ieškoti jų parametrų. Padaryta prielaida, kad tai būta apie 15 m ilgio medinio pastato pamato, sudėto iš akmenų, be kalkių skiedinio, su skersiniu vidinės sienos pamatu. Tokią prielaidą leido daryti ir pamato lygyje ir giliau, 30-40 cm gylyje, rasta gausybė puodyninių ir plokštinių koklių su profiliuota plokšte fragmentų. Šie radiniai su XVIII a. arklide nesiderino. Numanomo pastato vakarinėje patalpoje, 40–50 cm gylyje, buvo rasta gausybė puodyninių koklių, daugiausia keturkampe anga, fragmentų, degto molio gabalų, anglių, kelios kaimiškos keramikos šukės. Išpreparavus šią sankaupą, paaiškėjo, kad jos ilgis 2,8 m, o išlikusios dalies plotis 0,8–1 m, o storis 20–25 cm. Atrodo, kad tai galėjo būti smarkiai apardyta senojo pastato krosnies vieta. Tikslesnių krosnies matmenų nepavyko nustatyti dėl to, kad ne visas jos plotas galėjo būti ištirtas. Galima tik konstatuoti, kad apytikris krosnies ilgis galėjo būti apie 4 m, o plotis apie 1,8 m. Didelis molio kiekis ir jos liekanų išsidėstymas liudytų buvus pailgą molinę krosnį, bet koklių fragmentų gausa leidžia manyti, kad į jos sienas jau galėjo būti įmūryta koklių.

25 *Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais. Vilnius, 2008, p. 262.*

Galime daryti prielaidą, kad po arklidės pamatais yra buvęs senesnis medinis pastatas akmeniniais pamatais, orientuotas RV kryptimi, mažiausiai trijų patalpų, kurias skyrė sienos, pastatytos ant akmeninių pamatų. Pastato pamatų išlikusio fragmento ilgis buvo apie 15 m, o plotis mažiausiai 9 m. Vienoje iš pastato patalpų būta molinės (koklinės?) krosnies, stovėjusios greičiausiai ne patalpos viduryje, o kampe²⁶.

1592 metų inventoriuje įrašyta, kad Kurtuvėnų dvaro sodyboje buvo penki gyvenamieji pastatai su krosnimis²⁷. Iš inventoriaus neįmanoma nustatyti, kaip tie pastatai buvo išdėstyti ir kur stovėjo, tačiau remiantis archeologiniais tyrimais galima tarti, kad vienas iš tų namų buvo Pliaterių rūmų terasos vietoje, sodybos centre, o kito liekanos galėjo būti surastos 2011 metais buvusios ratinės vietoje.

Kultūrinio sluoksnio struktūra ir radiniai

Kultūrinio sluoksnio storis siekia iki 50 cm. Sluoksnis intensyvesnis ir turtingesnis radinių senojo pastato vietoje ir jo aplinkoje. Pamatų dėjimo būdas ir radiniai leidžia manyti, kad jis kaupėsi nuo XVI iki XVIII a., pastatui stovint ir jam sudegus, o jo vieta buvo naudojama ūkinei veiklai. Šio kultūrinio horizonto radiniai pasiskirstę labai netolygiai. Jie susikaupę senojo pastato vietoje bei aplinkoje ir krosnies vietoje. Tai daugiausiai buvo puodyninių koklių keturkampe anga fragmentai bei smulkesnės šukės, jų rasta daugiau kaip trys šimtai. Be to, gausiai rasta plokštinių koklių profiliuota plokštė fragmentų, kaimiškos žiestos keramikos šukių. Retais radinys buvo geležinis kriauninis peilis su medinio koto liekanomis. Minėtieji radiniai priklauso senojo namo laikotarpiui ir gali būti datuojami

XVI a. pabaiga – XVII a. Panašiam gylyje kitose tyrinėto ploto vietose buvo rasta nemaža glazūruotos keramikos, glazūruotų įvairių stilių koklių, geležinių pasagų, kablių, langų apkaustų ir kitų dirbinių, keletas plokščiųjų čerpių fragmentų. Radinių tipai ir jų įvairovė rodo, kad arklidės, vėliau ratinės vietoje kultūrinio sluoksnio horizontai buvo sumaišyti per statybas, kasimo darbus, pertvarkymus.

Ant apatinio kultūrinio sluoksnio horizonto sluoksnio susiklostė naujausias horizontas, pradėjęs kauptis XVIII a. gale čia statant arklidę, kurios pamatai buvo įkasti į žemiau buvusį maišytą sluoksnį, ir siekiantis XX a. vidurį. Naujausias sluoksnis kur kas tamsesnis, jame daugiau suirusios organikos. Jis maišytas ir perkastas, jame dar nebuvo išsiskyręs senesnis ir naujesnis horizontas, žemės spalva ir konsistencija labai panašios, skyrėsi tik radiniai. Šiame kultūriniame horizonte susimaišę visų laikotarpių radiniai – nuo kaimiškosios keramikos ir renesansinių koklių iki sovietinio laikotarpio monetų ir žemės ūkio padargų detalių. Toks susimaišymas paaiškinamas aktyvia ūkine veikla bei perstatymais. Dažniausi radiniai buvo glazūruota ir kaimiška keramika, plokštiniai ir karniziniai kokliai, langų stiklas, daugiausiai plonas 2 mm storio, su stora patina. Surinkta daug kalvio darbo vinių, kurių dydžiai svyruoja nuo mažų vinučių iki stambių statybinių, keliolikos centimetro ilgio vinių. Rasta plokščiųjų ir olandiškų čerpių, plytų, kalkių ir cemento skiedinio gabalų, tinko. Išsiskiria radinių grupė, susijusi su Nagurskių laikų arklidėmis. Tai stambūs geležiniai į sieną kalami kabliai, grandys, kilpvinės, geležinės grandinės, įvairių dydžių pasagos. Iš retesnių radinių

26 *Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais. Vilnius, 2012, p. 269-288.*

27 *Valužyte. J. Buvusi Kurtuvėnų dvaro sodyba. Kurtuva, Šiauliai, 1996, p.5.*

paminėtinas titnaginio šautuvo titnagas, keletas carinės Rusijos laikų monetų, geležinių dekoratyvinių karietos apkaustų.

Ratinės vietoje buvo susidurta su radiniais, visai išskrintančiais iš dvaro sodybos konteksto. Tai keletas titnago dirbinių (kaltelis, vienagalis gremžtukas, 2 mikrolitai, 2 grąžteliai), akmeninio įtveriamojo kirvelio fragmentas, perdirbtas į galastuvą, ir keli molinių tinklų pasvarų fragmentai bei akmeninis trintuvas. Dar vienas neapdirbtas titnago gabalėlis buvo rastas 2008 metais sluoksniuose, supiltuose kasant pamatus naujiems mūriniams dvaro rūmams XIX a. 2013 metais surinkta dar apie 10 titnago dirbinių, tebelaukiančių analizės. Titnaginiai ir akmeniniai radiniai, rasti Kurtuvėnų dvaro buvusioje ratinės vietoje, byloja apie neolito pabaigos – bronzos amžiaus laikotarpį – tai šlifuoto akmens technologija (kirvelio fragmentas) ir pasisavinamojo ūkio įrankiai (trinamųjų girnų akmenys). Titnaginiai dirbiniai datuojami III tūkst. pabaiga – I tūkst. pradžia pr. Kr.²⁸

Visi šie radiniai rasti ne sankaupe, o skirtingose vietose, vienas jų – ant plytinių grindų. Sunku paaiškinti, kaip tiek akmens amžiaus radinių atsirado dvaro sodyboje. Galimi du variantai: a) tai radiniai, aptikti dvaro sodybos aplinkoje buvusioje ardomoje senovės gyvenvietėje ir parsinešti kaip įdomybės; b) dvaro sodyba buvo įkurta senovės gyvenvietės vietoje. Tikėtinesnis būtų antrasis variantas. Kurtuvėnuose yra ankstyvas bendruomeninis piliakalnis, galėjęs būti senesnės gyvenvietės tradicijų tęsinys. Kurtuvėnų dvaro sodyboje rasta lipdyta keramika liudija, kad piliakalnio papėdės gyvenvietė įsikūrė ant gretimos kalvelės, vėliau gyvenvietės vietoje susiformavo bajorkaimis, XV a. išaugęs į dvarą²⁹. Titnaginiai ir akmeniniai neolito–ankstyvųjų metalų laikotarpio įrankiai, rasti 2011 metais, nukelia Kurtuvėnų kaip gyvenamos vietovės ištakas toli į praeitį.

Kitas gamybinės paskirties pastatas, tyrinėtas 2007 m., buvo dvaro kalvė pietinėje dvaro sodybos dalyje, ant tvenkinio kranto. Numačius rekonstruoti kalvės pastatą, nutiesti vandentiekio ir kanalizacijos trasas, buvo būtina atlikti archeologinius tyrimus pastato aplinkoje. Nustatyta, kad Kurtuvėnų dvaro kalvė buvo bent vieną kartą perstatyta. Yra išlikusi informacija, kad ši kalvė statyta 1910 m. (architektės R. Smilgevičiūtės duomenys). 2007 m. tyrimai parodė, kad kalvės čia būta ir anksčiau. Degėsių ir kalvės žaizdro sankaupa kalvės kampe rodo, kad greičiausiai čia būta senosios kalvės žaizdro. Viršutinės kalvės šiaurinis pamatas taip pat pastatytas ant degėsių sluoksnio, kuris traktuotinas kaip ankstesnės kalvės liekana. Apatinės kalvės griuvenose rasta plokščių ir olandiškų čerpių nuolaužų, todėl gali būti, kad ji buvo su čerpių stogu. Beje, plokščiosios čerpės datuojamos XVI–XVII a, o olandiškosios naudotos nuo XVIII a.³⁰, tad gali būti, kad kalvės čia būta ilgą laiką ir ji perstatyta daugiau nei du kartus.

2008 m. buvo ištirtas dar vienas pastatas, buvęs vakariniame dvaro sodybos pakraštyje, prie buvusios Kurtuvėnų miestelio turgaus aikštės priešais bažnyčią. Pastatas buvęs stačiakampio plano, 20 m ilgio ir 10 m pločio. Pastato pamatai žemi, rusvu kalkių skiediniu sumūryti iš įvairaus dydžio akmenų. Išilgai vakarinio pastato fasado ėjo akmenimis grįstas 3 m pločio priebutis, kurio grindinys sudėtas iš įvairaus dydžio akmenų. Maždaug ties pastato viduriu, greičiausiai priešais duris, dar prijungtas 4x1,5 m dydžio pusapvalis grindinėlis, grįstas iš 20x15x30 cm ir pan.

28 *Radinius aprašė ir interpretavo Klaipėdos universiteto doktorantas Gvidas Slah.*

29 *Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai. Kurtuva: Kurtuvėnų regioninio parko metraštis, Šiauliai, 1999, p. 116.*

30 *Luchtanienė D. Čerpių chronologijos ir tipologijos problema. Kultūros paminklai, 2000, Nr. 7, p. 69–72.*

dydžio akmenų. Išlikę vidinių sienų pamatai rodo, kad pastatas buvo 4 patalpų, su medinėmis grindimis, kurių sijos rėmėsi į iš akmenų sumūrytas atramas. Sprendžiant iš pamatų matmenų tai būtų medinio pastato. Jo viduje neaptikta jokių krosnies pėdsakų, todėl tai negalėjo būti gyvenamasis namas ar smuklė. Tikėtina, kad pastato paskirtis buvusi ūkinė arba prekybinė. Išilgai šio pastato, virš grindinio ir pamato akmenų, buvo nutiesta mūrinė Nagurskių laiko dvaro sodybos tvora, sumūryta tokios pat sudėties skiediniu kaip ir to paties laikotarpio rūmai, o XIX a. – ir Pliaterių laikų tvora, sudaryta iš mūrinių stulpų ir statinių. Taigi, pastatas turėjo būti sunykęs apie XVIII a. vidurį ar antroje pusėje.

Be minėtųjų pastatų, sodybos teritorijoje buvo aptikta keletas akmeninių pamatų fragmentų, tiek sunykusių, kad nebuvo nustatyti nei pastatų matmenys, nei planas, nei paskirtis, todėl jie šiame straipsnyje neaptariami.

Parkas ir parteris

Kurtuvėnų dvaro parkas buvo tvarkomas ir prižiūrimas iki I pasaulinio karo. Po karo Pliateriai buvo nepajėgūs atstatyti sudegusių rūmų ir tvarkyti parko. Jis pamažu laukėjo, priaugo savaiminių medžių, krūmų ir žolės, užaugo takai. Tik parko kalvelės viršūnėje buvo žaidimų aikštelė be jokios įrangos. Iš išlikusio 1886 m. plano žinoma, kad parko takai buvo sujungti į vieningą sistemą, sudarė tarsi vieną taką, tačiau mūsų dienomis jokių jų pėdsakų žemės paviršiuje nebuvo matyti. Tiriant parko teritoriją takai rasti 20–40 cm gylyje. Visi jie buvo žvyruoti, o jiems nutiesti buvo iškasti 10–30 cm gylio grioveliai. Žvyro storis atskirais ruožais skirtingas, nuo 15 cm iki 35 cm, tačiau toks takų žvyro sluoksnio storio skirtumas greičiau yra ne takų įrangos, o kai kurių iš jų suardymo padarinys. Tas pats pasakytina apie takų plotį. Vidurinysis takas buvo labai suardytas, todėl jo plotis – 0,7 m – negali būti laikomas tikru. Kitais atvejais takų plotis buvo 3–5 m. Taigi parke buvo nutiesti tik žvyruoti takai, nerasta nei akmenimis grįstų, nei kokios kitokios jų dangos. Neaptikta ir kokio nors jų kraštų sutvirtinimo. Visų takų žvyro spalva buvo panaši, pilkšvai gelsva, o rupumas skyrėsi. Dažniausiai tai buvo vidutinio rupumo žvyras. Visų takų, pažymėtų 1886 m. plane, tyrinėjant lokalizuoti nepavyko. Visgi iš takų fragmentų išsidėstymo galima padaryti kai kurias išvadas ir apytikriai lokalizuoti (tikėtina) Pliaterių laikų takus. Ties įėjimu į parką nuo rūmų pusės buvo takų išsišakojimas, sudaręs tarsi aikštelę pietrytinėje parko kalvelės pašlaitėje. Vakarinis takas ėjo kalvelės šiaurės vakarų šlaitu ir sukosi į šiaurės rytų pusę. Rytinis takas buvo nutiestas tiesiai per kalvelės viršūnę, kur vėl šakojosi. Vidurinė šaka ėjo per kalvelės viršūnę ir jos šlaitu leidosi link parko tvoros ir sukosi į šiaurės vakarų pusę, o rytinė šaka apsuko klombą parko kalvelės pietrytiniame pakraštyje. Parke nebuvo aptikta jokių statinių pėdsakų.

Svarbiausias parterio tyrimo uždavinys buvo lokalizuoti vadinamąjį parterio ratą – apskritą taką, iš vakarų, pietų ir rytų juosusį apskritą (ar kiek ovalią) veją. Įvažiavimas į parterio ratą, kaip buvo žinoma iš plano, ėjo pro rūmų pietvakarinį kampą. Pietinėje rato pusėje į jį buvo įvažiavimas nuo pietrytinio svirno kampo. Parterio rato takas, kitaip nei parkas, buvo išlaikytas ir prižiūrimas iki pat 1941 metų pirmosios sovietinės okupacijos ir iki suimant S. Pliaterį. Tik sovietmečiu įstrižai parterio buvo nutiestas asfaltuotas kelias, šalia jo vandentiekio trasa. Kelio sankasa buvo formuojama iš aplinkinio grunto, pats kelias buvo apsodintas gyvatvore, pasodinta medžių ir abiejose jo pusėse. Taip buvo suardytas buvęs reljefas ir

neatpažįstamai pasikeitė parterio vaizdas.

Tyrinėjant parterio tako fragmentai aptikti negiliai – 10–25 cm gylyje. Parterio rato plotis buvo 3,5–3,8 m. Žvyro sluoksnio storis siekė 10–15 cm. Pažymėtina, kad parterio ratas buvo supiltas ne ant žemio, kaip parko takai, o ant maišyto sluoksnio, kuris čia, reprezentacinėje zonoje, kaupėsi nuo dvaro sodybos pradžios. Tad galima daryti išvadą, kad Pliaterių laikų parterio rato plotis buvo 3,5–3,8 m. Rato forma nebuvo taisyklingas apskritimas, o tarsi lašas, „krintantis“ nuo rūmų pietvakarių kampo „ant svirno“, beveik tiksliai iš šiaurės į pietus. Jo vidinis skersmuo 50 m. Buvo lokalizuotas ir takelis, nutiestas pro rūmų vakarinio fasado portiką. Yra išlikę žinių ir fotografijų, iš kurių žinoma, kad jis suko pro rūmų kampą ir vedė prie terasos laiptų. Šis takelis buvo 0,7 m pločio ir aptiktas už 1,3 m į vakarų pusę nuo portiko. Parterio buvo rasta ir senesnės parterio struktūros fragmentų. 18P perkasoje, priešais vakarinį rūmų fasadą, rastas storas, 30 cm storio, žvyro sluoksnis, kuris gali būti Nagurskių laikų (XVIII a. I pusės) parteris³¹.

Dvaro sodybos tvoros

Iki šių dienų yra išlikusios Pliaterių laikų Kurtuvėnų dvaro sodybos ir parko tvoros. Parką iš šiaurės ir rytų pusės juosia gerokai sunykusi akmenų mūro tvora, o nuo turgaus aikštės dvaro sodybą skiria mūrinių stulpų ir medinių statinių tvora, beveik visai sunaikinta sovietiniu laikotarpiu. Buvo išlikę tik keletas šios tvoros stulpų, kitų – tik menkos liekanos. Senesnė už šią tvorą buvo aptikta 1998 m., tiriant telefono ryšio trasą. Vakarinėje dvaro sodybos dalyje, už 92 m į vakarus nuo ofisinės, buvo aptikta mūro akmenų tvora. Jos stambūs akmenys sujungti kalkių skiediniu. Iširtas tvoros fragmentas buvo 60 cm pločio, ėjo iš pietvakarių šiaurės rytų kryptimi ir tilpo tarp dviejų mūrinių vėlesnės tvoros stulpų³². 2008 m. tiriant paaiškėjo, kad šių dviejų tvorų vieta visiškai sutampa – tarp visų Pliaterių tvoros stulpų yra išlikę senesnės ištisinės mūrinės tvoros fragmentai. Išlikusio mūro aukštis siekia iki 50–60 cm, todėl atrodo, kad statant naująją, senosios viršutinė dalis buvo nuardyta, o vėliau užsinešė žemėmis ir užžėlė žole.

Seniausios dvaro sodybos tvoros fragmentas atrastas 1998 m. Jis buvo už 53 m į vakarus nuo ofisinės. Tai buvo įvairaus dydžio akmenų tvora, kiek sutvirtinta kalkių skiediniu. Tarp akmenų įmūryta ir plytų. Iširtas 4,3 m ilgio tvoros fragmentas buvo 60–70 cm pločio ir 25–90 cm aukščio. Tvorą ėjo pietryčių–šiaurės vakarų kryptimi. Jos vakarinėje pusėje kultūrinis sluoksnis neužfiksuotas, o rytinėje jis siekė 80 cm storį, todėl atrodo, kad tvorą juosė dvaro sodybos kiemą. Sprendžiant iš to, kad ši tvora aptikta 40 cm gylyje, taip pat iš rusvo, trapios skiedinio ir be to, mūras jo turėjo mažai galima daryti prielaidą, kad ji gali būti vienalaikė su seniausiais skiediniu sujungtais rūmų pamatais ir datuotina XVII a. II puse.

Tvenkinys

Parko tvenkinys buvo parko rytiniame pakraštyje, prie pat mūrinės parko tvoros, beveik pačioje tos kalvos, ant kurios pastatyta dvaro sodyba, papėdėje,

31 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodyba ir parkas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*. 2006, p. 182–185.

32 Salatkienė B. Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. 2000, p. 377.

užakęs ir nusekęs. Kasinėjant tvenkinio krantai buvo apaugę medžiais ir krūmais, apžėlę žole. Dugne buvo apie 30 cm gylio vandens, augo ajerai. Tvenkinio dydis buvo žinomas, todėl vakarinis tvenkinio krantas buvo tiriamas tam, kad būtų galima nustatyti pirminį tvenkinio kranto aukštį ir nuolydį. Tiriant paaiškėjo, kad tvenkinys buvo iškastas minkštame geltoname smėlyje. Jo pirminis krantas ir šlaitai buvo užnešti 80–135 cm storio parkožemio sluoksniu, nuslinkusiu ir suplautu nuo gana aukšto parko kalvelės šlaito, o ant krantų nusėdęs 20–40 cm storio dumblo sluoksnis. Pirminis tvenkinio vandens lygis buvo 2 m aukštesnis už 2005 metų lygį³³.

Rekonstruoti Kurtuvėnų dvaro sodybos elementai

Kurtuvėnų regioninis parkas, dalyvaujantis PHARE EES programoje *Parama verslo plėtrai*, parengė projektą *Šiaulių rajono infrastruktūros plėtra Kurtuvėnų buvusio dvaro sodyboje ir prieigose*. Projekte numatyta daugelio dvaro sodybos elementų rekonstrukcija, todėl beveik visi Kurtuvėnų archeologiniai tyrimai buvo atliekami numatytų rekonstrukcijų vietose. Visų dvaro sodybos rekonstrukcijos projektų autorė yra architektė Regina Smilgevičiūtė, kuri savo projektus grindžia istorinių ir archeologinių tyrimų duomenimis, nuolat konsultuojasi su tyrinėtojais ir detalčiai aiškinasi tyrimų rezultatus. Vieni dvaro sodybos objektai jau yra visai ar dalinai rekonstruoti, o kitus atstatyti numatoma artimiausiu metu.

Pirmasis rekonstruotas pastatas buvo oficina, kurioje įsikūrė Kurtuvėnų regioninio parko direkcija. Šiuo metu rekonstruotas sodininko namas, pritaikytas informacijos centrui. Jo aplinka taip pat atkurta, atnaujinus didįjį ir mažąjį tvenkinius, ir dalinai modifikuota, įkūrus kempingą. Remiantis 2005 m. tyrimų duomenimis, buvo rekonstruotas parko tvenkinys ir nutiesti parko takai. Visiškai pakeistas buvusios reprezentacinės dvaro sodybos dalies vaizdas, kai buvo iškirsti savaime užaugę medžiai, išardytas sovietmečiu nutiestas asfaltuotas kelias ir išrauta jį supusi gyvatvorė. Savo buvusioje vietoje įrengtas parterio ratas ir kelias iš miestelio į svirną. Atstatyta mūrinių stulpų ir statinių tvora, skyrusi sodybos kiemą nuo miestelio pusės. Labai svarbus reprezentacinės sodybos dalies akcentas yra rekonstruota Pliaterių rūmų terasa, rodanti sunykusio pastato vietą ir išryškinanti rūmų, parterio ir parko vienovę. Įspūdingi 2007 m. tyrimai, atvėrę dvaro rūmų pamatus, siekiančius XVI a., įkvėpė Kurtuvėnų regioninio parko direkciją ir architektę R. Smilgevičiūtę terasoje įrengti dvi įstiklintas pamatų ekspozicijas. Jas parengė Dainius Strazdas.

Atnaujinta Kurtuvėnų miestelio turgaus aikštė tarp bažnyčios ir dvaro sodybos vartų ne tik atkuria buvusias viso Kurtuvėnų komplekso erdves, bet ir jų funkcijas. 2013 metais po papildomų archeologinių tyrimų buvo akmenimis išgrįsta prievaža prie šventoriaus vartų ir visas aikštės plotas bei gatvė. Į turgaus aikštės erdvę architektė R. Smilgevičiūtė numato integruoti ir 2008 m. atrasto pastato su grįstu priebučiu pamatus. Atnaujintoje aikštėje kas savaitę numatyta rengti Kiemturgį, kur bus prekiaujama vietinio kulinarinio paveldo ir tradiciniais tautodailės dirbiniais. Jau pradėta buvusios kalvės rekonstrukcija. Atstatomoje ratinėje bus įrengtas Kurtuvėnų regioninio parko lankytojų centras, o keletas pastatų dar laukia savo eilės.

33 Salatkienė B. *Kurtuvėnų dvaro sodybos ir parko 2005 metų archeologinių tyrimų ataskaita*, 2006, p. 8–10. Šiaulių „Aušros“ muziejaus archeologijos skyriaus archyvas.

Baigiamosios pastabos

Kurtuvėnų dvaras istorijos šaltiniuose minimas nuo 1498 metų, o jo sodybos archeologiniai tyrimai atliekami nuo 1995 metų. Dvaro sodybos archeologijos paveldo struktūrą sudaro pastatai (gyvenamieji, ūkiniai, gamybiniai), statiniai (tvoros, keliai ir takai, tvenkiniai), gamybos vietos (koklių degimo krosnis, kalvė), kultūrinis sluoksnis, dirbiniai ir masinė medžiaga. Archeologinių tyrimų metais buvo lokalizuoti ir ištirti ketverių dvaro rūmų (XV–XVIII a.), ledainės, ratinės, dvaro administracijos, sodininko, pienininko, magazino pamatai. Nustatyta parko ir parterio struktūra, taip pat nustatytos dvaro statinių statybinės medžiagos ir statybos būdai; statybinės ir buitinės keramikos bei kitų buities radinių tipai. Iki pastarojo laiko, remiantis archeologinių tyrimų duomenimis, buvo rekonstruota oficina, sodininko namas, Pliaterių rūmų terasa su dviem įstiklintomis ekspozicijomis, parko takų struktūra, parterio ratas, dvaro sodybos tvora, miestelio turgaus aikštė.

Apibendrinant pasakytina, kad archeologinių tyrimų rezultatais pagrįstas Kurtuvėnų dvaro sodybos rekonstrukcijos projektas ir jo realizacija neatpažįstamai pakeitė apleisto ir beveik sunykusio dvaro vaizdą. Dar svarbiau yra tai, kad kartu su vaizdu atgyja ir kultūrinė dvaro sodybos funkcija – tapo turizmo objektu, konferencijų, koncertų, parodų, festivalių ir kitų renginių vieta.

Dvaro magazino
pamatai.
XVII-XVIII a.

Kurtuvėnų dvaro
rūmų pamatai. XVII a.

Baroko stiliaus karnizinis
koklis. XVIII a.
(Birutės Salatkienės
nuotraukos)

BARBOROS MEJERYTĖS KNYGŲ IR ŽMONIŲ PASAULIS

Šaknys

– **Barbora Mejerytė – unikalių sugebėjimų, erudicijos moteris, poliglotė, pedagogė, vertėja. Iš kokių šaknų ji kilusi? Iš kur jos sugebėjimai kalboms, pedagogės, švietėjos talentas?**

– Barbora Mejerytė buvo viena vyriausių gausios Mejerių šeimos vaikų. Mano mama Ona buvo jauniausias vaikas. Šeimos tėvas – mano senelis Pranciškus (Pranas) Mejeris dirbo pas grafą Pliaterį miškų, medžioklės prižiūrėtoju. Senelis kalbėjo lenkiškai. Nors mums daug ko ir nepasakojo, bet man buvo susidaręs įspūdis, kad šeimoje netgi buvo pykstama dėl lietuviybės, lietuvių kalbos.

Tačiau Lietuvos valstybės atgimimo laiku visi tos šeimos vaikai jau buvo labai lietuviškai nusiteikę, siekė mokslų, domėjosi lietuvybe. Teta Barbora vėliau labai jautriai suvokė lietuviybės svarbą.

– **Pavardė Mejeris rodo vokišką kilmę.**

– Turėtų taip būti. Bet apie vokišką senelio kilmę man niekas niekada nepasakojo. Senelis buvo atvykęs į Pliaterio dvarą nuo pakaunės.

– **Ką žinote iš Barboros Mejerytės vaikystės, jaunystės laikų?**

– Ji gimusi, augusi Vainagių kaime, kuris yra vidury Kurtuvėnų girios, šalia Vainagių piliakalnio, anuomet vadinamo Piliuku. Ant Vainagių piliakalnio teta Barbora, jau būdama mokytoja, su apylinkių jaunimu, giminaičiais yra pastačiusi spektaklį – V. Mykoliaičio-Putino „Valdovą“.

Iš Vainagių į Žalpelius šeima galėjo persikelti po 1920 metų, nes namas Žalpeliuose, išlikęs iki šiandienos, statytas apie 1920 metus. Senelis iš grafo Pliaterio už tarnybą gavo apie 20 hektarų žemės Žalpeliuose, kur ir įsikūrė.

Barbora Mejerytė
apie 1921 – 1922 metus.

Kad šviestųsi kiti

– **Barbora Mejerytė po mokslų Obeliuose, Tambove aukso medaliu baigusi evakuotą „Žiburio“ draugijos mergaičių gimnaziją, Kauno gimnazijoje eksternu išlaikiusi egzaminus brandos atestatui gauti, įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos fakultetą. Bet universitete baigusi tik du semestrus, mokslus nutraukė ir grįžo į Žalpelius. Kodėl? Juk ji buvo ypač gabi.**

– Kiek aš žinau, ji metė mokslus, kad galėtų padėti savo broliams ir seserims. Nors ir nebaigusi mokslų, ji buvo pakviesta mokytojauti į Kražių gimnaziją, tapo vertėja, mokytoja, antikinės literatūros žinove, nors iš tiesų buvo savamokslė. Šitaip ji galėjo uždirbti pinigų, kad galėtų išleisti į mokslus savo brolius ir seseris. Beveik visi jie Barboros dėka galėjo lavintis. Mano mama Ona tapo mokytoja, Kauno universitete baigė lietuvių ir prancūzų kalbas. Vyriausias brolis Leonardas – girininkas.

Leonardas Mejeris buvo antrosios miškininkų kartos po savo tėvo Pranciškaus – grafo vyriausiojo miškininko. Leonardo sūnus Henrikas buvo Kurtuvėnų girininku. Henriko sūnus Vaidas, anksti žuvęs, taip pat buvo miškininkas.

Barboros brolis Henrikas Varniuose buvo vokiečių kalbos mokytojas. Barboros brolis Antanas Mejeris Trakų Vokėje dirbo Žemdirbystės institute, buvo mokslų daktaras. Sesuo Elena leidykloje dirbo korektore. Tik sesuo Veronika ūkininkavo Žalpeliuose.

Taigi bent dalis nuopelnų, kad broliai ir seserys lavinosi, priklauso Barborai.

Nors pati teta Barbora apie save *skūpai* pasakodavo – tuo klausimu ji buvo labai nekalbi. Nors apie literatūrą galėdavo kalbėti nesustodama – tik nepertrauk.

Tambovo laikus, pavyzdžiui, prisimindavo kaip labai sunkius, trūko maisto. Ko gero, iš Tambovo laikų buvo likusi jos silpnybė – kartais surūkyti cigaretę. Ji nerūkydavo nuolatos, bet kartais, gal kai būdavo susijaudinusi, atsisėdavo *gonkų* gale Žalpeliuose ir užsirūkydavo.

Įsišaknijusi savo žemėje

– Kaip ji jautėsi gyvendama atokiau nuo didelių miestų, nors mokėjo tiek kalbų, kad nebūtų pražuvusi jokiame pasaulio krašte, kultūros sostinėse, kuriose koncentruojasi išsilavinę žmonės? Didesniame mieste ji būtų galėjusi greičiau išgarsėti ir kaip rašytoja, ir kaip poliglotė, pedagogė. Kodėl ji pasirinko provinciją?

– Kodėl provincija – nežinau. Barbora Mejerytė buvo įsišaknijusi savo žemėje. Kodėl ne kita šalis, juk tarpukariu dar būtų galėjusi išvažiuoti? Jai Lietuva buvo labai svarbi.

Ji juk daug ilgiau galėjo mokytojauti ir Bazilionuose, bet iš darbo išėjo pati. Gali būti, kad tuometinė mokymo sistema jai nebuvo prie širdies.

Jos didysis jautrumas buvo tai, ką šiandien galima būtų pavadinti ekologija. Numestas miške koks polietileninis maišelis jai užtraukdavo kvėpavimą. Jai atrodydavo, kad numesta šiukšlė žolei neleidžia kvėpuoti. Ją labai skaudino, kad miškuose vis daugiau pradėjo rasti tų numestų maišelių, šiukšlių.

Pamenu iš savo vaikystės, kaip ji dažnai išeidavo pasivaikščioti, nors ir būdama garbaus amžiaus, pasiremdama lazdele, į gamtą, savo beržynėlį. Turėjo du maršrutus – mažąją ir didžiąją kilpą. Su kaimynais, kuriuos sutikdavo vaikščiodama, bendraudavo, žinojo jų rūpesčius. Kaimynai yra sakę, kad pagal jos pasivaikščiojimus tikrindavo laikrodžius, nes žinojo, kad ji išeina pasivaikščioti tuo pačiu metu. Rinkdavo vaistažoles, visada vaišindavo čiobrelių arbata.

Daugialypis talentas

– Kodėl teta pasirinko dirbti pedagoge?

– Sunku pasakyti. Greičiausiai, kad ji atėjo į bendrą šalies žmonių lavinimo talką. Juk tarpukariu, kai ji pradėjo mokytojauti, trūko mokytojų, ypač dėstančių lietuviškai, nes caro laikais daugelyje mokyklų buvo mokoma rusų kalba. Reikėjo šalyje mokytojų, todėl galbūt ir nenuostabu, kad B. Mejerytei, nebaigusiai universiteto, leido mokyti vaikus.

– Ar esate tiksliai suskaičiavęs, kiek kalbų mokėjo teta? Vienuose šaltiniuose teigiama, kad vienuolika, kituose – kiek mažiau.

– Kalbų mokėjimas gali būti įvairus. Kai kuriomis kalbomis ji mokėjo skaityti, rašyti, bet ar būtų susikalbėjusi gatvėje buitinėmis temomis – nežinau, nors iš anglų kalbos ji išvertė „Forsaitų sagą“, „Rebeką“. Kalbos mokėjimui reikia kalbėjimo praktikos. Dabar koks emigrantas gali susikalbėti angliškai ar ispaniškai ten, kur

gyvena, bet Viljamo Šekspyro jis nepaskaitys.

Panašiai pasakytum apie jos prancūzų kalbą. Mano mamai ji daug padėjo verčiant iš prancūzų kalbos „Tris muškietininkus“. Jos bibliotekoje daugybė literatūros prancūzų kalba, bet ar ji ja būtų susikalbėjusi, nežinau. Ji buvo literatūrinių užsienio kalbų žinovė.

Pirmiausia ji labai gerai mokėjo ir išmanė lotynų kalbą.

Vasaromis Žalpeliuose ji mane taip pat mokė lotynų kalbos. 1966 metais baigęs mokyklą Kaune, fizikos specialybės pirmą kursą baigiau Maskvos universitete, bet man ten nepatiko. Grįžęs įstojau į Kauno medicinos institutą, biofiziką. Be matematikos, fizikos, reikėjo ir medicinos mokslų. Kadangi aš atėjau iš karto į antrą kursą, reikėjo išlaikyti lotynų kalbos skolą. Visas vasaras praleisdavome Žalpeliuose. Tad ir tą vasarą važiauvau pas *cioce* Basę – taip ją vadindavo visi namiškiai, specialiai dėl lotynų kalbos.

Ji lotynų kalbą mokėjo tobulai. Pasiima Vergilijų, Cezarį – bet ką. Prie kiekvieno žodžio sustodavo ir pasakodavo mitus, legendas, istorijas, susijusias su tuo žodžiu, galėdavo paaiškinti kiekvieno lotyniško žodžio prasmę, esmę, kilmę. Išmokau per jos pamokas linksniuoti, asmenuoti – tai prisimenu iki šiol. O studijuojant man labai rimtai tos lotynų kalbos ir neprireikė, per egzaminą kažkokią sentenciją gavęs progą prisimintu ir užteko to, kad išlaikyčiau. Bet man pačiam lotynų kalba po tos vasaros pasidarė labai įdomi. Važiauvau dėl lotynų kalbos dar ne kartą pas *cioce* Basią, buvo smalsu, įdomu.

Rusų kalbą ji, tikriausiai, mokėjo iš Tambovo laikų, lenkų – iš namų. Mokėjo ir vokiečių kalbą, nes jos bibliotekoje buvo nemažai literatūros vokiečių kalba. Ar daug ji skaitė vokiškai, aš nežinau, bet vokiškomis enciklopedijomis, žinynais ji naudodavosi.

Kada ji pradėjo savarankiškai mokytis kitų kalbų, sunku pasakyti, bet bibliotekoje yra jos skaitytų knygų italų, ispanų kalbomis. Ji lygindavo šias kalbas, sakydavo, kad ispanų yra arčiau lotynų kalbos nei italų kalba. Savarankiškai buvo išmokusi čekų kalbą, skaitė čekiškai.

Ji užsienio kalbų savarankiškai mokėsi daugiausia sovietmečiu, kai negalėjo laisvai gauti nei knygų, nei žodynų.

Iš tetos Barboros ir aš išmokau ir anglų, ir prancūzų kalbas, skaitydavau knygas. O bendrauti šiomis kalbomis išmokau po 1990 metų, jau dirbdamas užsienio reikalų ministru.

Knygų pasaulis

– Bazilionų mokyklai iš Barboros Mejerytės namų vėl atvežėte nemažą dalį jos bibliotekos. Kaip ji kaupė savo biblioteką?

– Šį kartą atvežiau nemažai knygų su kunigo Dimšos antspaudais. Kaip jo knygos pateko pas B. Mejerytę, nežinau. Dalis šįkart mokyklai dovanojamos kolekcijos – prancūzų XIX amžiaus literatūra, nemažai lenkiškų, čekiškų knygų. Dalis knygų jai buvo dovanojama, jai atveždavo knygų tiesiog į namus. Kiek aš pamenu, ji niekur daugiau pati neidavo, tik į Bubių – nusipirkti parduotuvėje jai reikiamų produktų. Į Šiaulius ji nebevažiuodavo.

Prieš pusantrų metų mirė mano sesuo Aušra, kuri gyveno Žalpeliuose, Barboros name. Kai namas nešildomas, knygos labai greitai suvargsta. Dovanodami mokyklai B. Mejerytės knygas, tikimės, kad jos čia suras antrąjį gyvenimą. Nei aš, nei kas kitas iš mūsų šeimos XIX amžiaus literatūros turbūt jau nestudijuos. Prie tų knygų buvo prisiliesta Barboros Mejerytės, jos skaityta, todėl joms tinkama vieta, kur

jus atminimas saugomas ir gerbiamas – mokykloje, Barboros Mejerytės atminimo klasėje.

– Po B. Mejerytės mirties buvo įsilaužta į namus, kuriuose tuo metu niekas negyveno, ir pavogta dalis vertingiausių jos bibliotekos knygų. Muziejininkai yra pasakoję, kad lankydamiesi Šiaulių centre tarybiniais laikais veikusiame antikvariate, pastebėjo ir senų knygų odiniais viršeliais, paauksuotais lapų kraštais. Muziejininkai suprato: tos knygos gali būti pavogtos iš B. Mejerytės paliktos bibliotekos. Teko imtis gudrybės ir prašyti tuo metu antikvariate dirbusios moters suvesti su žmogumi, kuris tas knygas atnešė į antikvariatą. Siūlyta muziejininkams nustatyti tikrąją jų vertę. Taip iš to žmogaus buvo atgautos iš B. Mejerytės bibliotekos pavogtos knygos. Jos buvo perduotos Šiaulių „Aušros“ muziejui, kur dabar ir saugomos.

– Šito fakto aš nežinau. Būtinai pasidomėsiu, kas yra Šiaulių „Aušros“ muziejuje.

Svajonių romanas

– Ar giminaičiai žinojo, kad teta Barbora rašė romaną?

– Žinojome. Sovietinėje erdvėje egzistavo archajiška viduramžių vienuolyno rankraščių kultūra ir mums nebuvo stebuklas, kad ji ranka rašė romaną „Jonė“. Sesuo skaitė rankraštį, o aš – ne. Mama persirašė Maceiną ranka; mes, jaunimas, darydavome kitokias kopijas. Tas *ciocios* Basios romanas tokiaime kontekste mums tada neatrodė kažkoks unikumas.

Rankraštis po B. Mejerytės mirties ir liko Žalpeluose, jos name, į kurį atsikėlė gyventi mano sesuo Aušra. Pasiryžimo išleisti tą romaną mums nekilo.

Ciocios Basios vienatvė

– Barbora Mejerytė, kaip prisimena ją pažinojusieji, buvusi gana uždaro būdo. Keletas Šiaulių šviesuolių yra pasakoję, kad važiuojo jos pasveikinti 80-tojo gimtadienio proga. Atsivežę vaišių, pasidengę stalą. Vienas iš svečių – ilgametis muziejininkas, kraštotyrininkas Jonas Tamulis pasakojo atsivežęs magnetofoną „Jauza“, kuriuo norėjo įrašyti B. Mejerytės kalbą, prisiminimus. Magnetofoną pakišęs po stalą, o mikrofoną – po staltiese, kad ji nepastebėtų. Įrašus norėta išsaugoti istorijai. Tačiau netrukus B. Mejerytė mikrofoną pastebėjusi ir visiškai nebekalbėjusi. Įrašas išliko, saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejaus fonotekoje. Ar ji ir artimų giminių aplinkoje laikydavosi nuošalėje?

– Tetos gyvenimas buvo visiškai asketiškas, bet vasaromis Barboros Mejerytės namuose prasidėdavo šurmuly. Mūsų šeima vasarodavo Žalpeluose. Iš Pageluvio ateidavo dėdė Leonardas, atnešdavo lydekų, nes buvo didelis meškeriotojas. Buvo kalbamasi. Būdavo kortomis lošiamas „preferansiukas“. Dėdė Leonardas jau iš tolo, nuo pušynėlio, ateidamas šaukdavo: „Ar išbraižyta jau preferansiukui?“ Azartinis žaidimas būdavo ir bendravimas: politikuojama pasiklausius Vatikano radijo ir Amerikos balso, BBC lenkiškai, nes visi tą kalbą mokėjo, o lenkiškasis BBC buvo mažiau trukdomas. Buvo skaitomi lenkiški žurnalai – lenkų kalba tada būdavo plyšelis į pasaulį, lenkai buvo gerokai laisvesni negu mes. Bent jau kultūros atžvilgiu – tai tikrai.

Mano pusbrolis Stasys Mejeris, vėliau tapęs žinomu Kurtuvėnų kaukių drožėju, tuo metu juk dar anglis Vorkutoje tebekasė.

Tačiau *ciocia* Basia retokai prisėsdavo prie „preferansiuko“, nebent trūkdavo lošėjų. Dažniau sėdėdavo nuošalėje su rankdarbiu rankose. Dėl savo uždaro būdo ji mažiau

prisidėdavo prie politikavimų, pokalbių net ir artimiausių giminių susitikimuose. Tas jos uždumas sąlyginis. Ji daug kuo domėjosi, pavyzdžiui, radijas jos namuose atsirado labai anksti. Pamenu, kad radijo elementai buvo kaip pusė radijo, nes elektros tuo metu Žalpeliuose dar nebuvo. Susirinkdavome klausytis koncertų, tais laikais per pageidavimų koncertus klasikinės muzikos būdavo daug daugiau nei dabar.

O televizorius anksčiau atsirado pas *ciocę* Varusią (B. Mejerytės seserį). Tačiau teta Barbora neidavo televizoriaus žiūrėti. Pamenu, kad tik vieną kartą ji ten buvo nuviliota, nes rodė „Forsaitų sagą“. Ji pažiūrėjo vieną seriją ir jai nepatiko. Ji ne taip įsivaizdavo viską ir taškas. Ji buvo etaloninis literatūrinės vaizduotės žmogus.

– Savo vaikystės vasaras praleisdavote Žalpeliuose. Dabar čia vasarojate su savo anūkais. Jums brangi ši vieta?

– Buvau jauniausias iš vaikų, todėl taip pat dažnai tas vasaros atostogų dienas leisdavau vienatvėje, paskendęs apmąstymuose. Man artima tetos vienatvė. Pamenu, kaip ji visada prie gonkų padėdavo zylėms į lesyklėlę lesalo. Tas zyles ir *ciocę* Basią prisiminęs, parašiau keturis posmelius. Prisimenu tik paskutinį:

Neatspėjo mįslės vėjo,

Nebarė griaustinio.

Paklebeno zylės šaką

Kąsnio paskutinio.

su Algirdu Saudargu kalbėjosi Rita ŽADEIKYTĖ

Barboros Mejerytės gyvenimas, veikla, atminimo įamžinimas

Barbora Mejerytė gimė 1898-12-15 (3) Vainagiuose, Kurtuvėnų par., Šiaulių aps. grafo Pliaterio vyriausiojo miškų prižiūrėtojo ir grafo kambarinės šeimoje.

1915 m. įstojo į namų ruošos mokyklą Obeliuose (Zarasų aps.), netrukus ši mokykla buvo evakuota į Rusiją.

1918 m. Tambove aukso medaliu baigė „Žiburio“ draugijos mergaičių gimnazijos 7 klasę.

1922 m. Kauno gimnazijoje eksternu išlaikė egzaminus brandos atestatui gauti.

1927 m., pasimokiusi du semestrus VDU Filosofijos fakultete, studijas nutraukė, nes materialiai rėmė savo šešis besimokančius brolius ir seseris.

1922 – 1936 m. mokytojavo Kražių (Raseinių aps.) gimnazijoje.

1928 m. Lietuvos Respublikos Prezidentas B.Mejerytę apdovanojo Lietuvos nepriklausomybės 10 metų jubiliejiniu medaliu.

1931 m. Švietimo ministerija B.Mejerytei pripažino vidurinės mokyklos mokytojos vardą ir suteikė teisę dėstyti lietuvių, lotynų kalbas, istoriją, visuomenės ir gamtos mokslus, matematiką, fiziką, geografiją.

1936 – 1939 m. mokytojavo Skuodo (Kretingos aps.) gimnazijoje.

1939 – 1945 m. mokytojavo Šiaulių II (mergaičių) gimnazijoje.

1945 – 1948 m. mokytojavo Bazilionų progimnazijoje (Šiaulių r.)

Karui pasibaigus, B.Mejerytė persikėlė į tėvų namus Žalpelių kaime (Šiaulių r.).

Mirė 1982-01-03 savo namuose, Žalpelių kaime. Palaidota Kurtuvėnų kapinėse (Šiaulių r.).

Barboros Mejerytės vardu pavadinta gatvė Bazilionų miestelyje.

2003 m. romano „Jonė“ rankraštis patikėtas Bazilionų vidurinei mokyklai.

2007m. Bazilionų vidurinės mokyklos rūpesčiu išleidžiamas Barboros Mejerytės romanas „Jonė“.

2012 m. Bazilionų vidurinėje mokykloje atidaroma Barboros Mejerytės klasė – muziejus.

Barbora Mejerytė
apie 1968 metus.

(Nuotraukos iš Naisių
literatūros muziejaus archyvų)

(I)
beleje
s
melai
Išaudė drobeles
Be skiedų skiedelių
Išraišė rošelius
Kaip bikiš korelius.
Liaudies daina

Senutė ir miškas
Jonė neadumė nei tėvo, nei motinos. Sliglo.
Luose ankstybos kundikystės prisiminimuose sesių.
sojo jai visada ramus ir geras senutės veidas.
Senutė ir miškas buvo du nuo pat mažens jė sau
gofusios, jė globojusios balybis. Tėvas paliko Jonę
mažylę, vos dviejų mėnesių. Užgriuvo jė žemė žvyrduo-
bėje. Gal kiek ir neabsarqus buvo, nes labai skubėjo
basistobylti trobesius tėvo jam alidalyboje žemėje.
Šyvenimas po vienu sloqu su tėvais seniai jau buvo

Barboros Mejerytės
rankraščio faksimilė.

Barboros Mejerytės sūnėnas Algirdas Saudargas (kairėje) perduoda Bazilionų vidurinės mokyklos direktoriui Rimantui Goriui knygas iš tetos bibliotekos. Vertingos knygos įvairiomis užsienio kalbomis rado vietą Bazilionų vidurinės mokyklos B. Mejerytės klasėje – muziejuje.

Europarlamentaras, Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras Algirdas Saudargas Bazilionų vidurinės mokyklos Barboros Mejerytės klasėje – muziejuje prie dovanojamų mokyklai knygų iš B. Mejerytės namų bibliotekos.
(Laimos Perminienės nuotraukos)

KULTŪRINĖ ATMINTIS KELMĖS IR ŠIAULIŲ RAJONŲ MIESTELIŲ HERALDIKOJE

Gabrielė Jasiūnienė

Kultūra – neatsiejama kiekvienos visuomenės dalis. Siekiant išsaugoti konkrečios visuomenės kultūrą, ji turi būti palaikoma, o tam tikros kultūros dalys turi būti perduodamos iš kartos į kartą. Visuomenės kultūra yra visos pasaulio kultūros sudedamoji dalis. Kultūros išsaugojimui labai svarbi atmintis. Ji yra priemonė, padedanti kultūroje palaikyti tam tikrą tvarką ir apsaugo ją nuo chaoso. Pažymėtina, kad XX antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje parašytuose mokslininkų darbuose pradėta daug dėmesio skirti atminčiai ir jos tyrimams. Atmintis pradėta analizuoti ne tik psichologų, bet ir filosofų, istorikų, sociologų ir kitų mokslininkų. Europoje žinomiausi atminties tyrinėtojai: Pierre Nora, Maurice Halbwachs (Prancūzija), Jan Assman, Aleida Assman, Jörn Rüsen (Vokietija). Atmintis gali būti įvairių tipų, pavyzdžiui, istorinė, kolektyvinė, kultūrinė, komunikacinė, socialinė ir t.t.

Janas Assmanas kultūrinę atmintį įvardija kaip vieną iš kolektyvinės atminties formų¹. Mokslininkas teigia, kad kultūros formavimas per tekstus, ceremonijas ir paminklus veikia kultūrinę atmintį². Papildant tą mintį, reikėtų pridurti, kad ši atmintis gali būti veikiamą įvairių politinių, socialinių arba kultūros institucijų, kadangi būtent jos prisideda prie kultūros formavimo. Kultūrinė atmintis gali būti įvardijama kaip oficialioji, formalioji arba valdžios lemiama atmintis. Kaip teigia, J. Assman, ši atmintis neatsiejama nuo institucionalizuotos komunikacijos, kuriai būdingas atkartojimas, nuolatinė praktika, taisyklių laikymasis³. Mokslininkas išskiria atminties figūras, kitaip tariant bendruomenei aktualius atminties ženklus, per kuriuos pasireiškia kultūrinė atmintis. Šie ženklai gali būti labai įvairūs: šventės, ritualai, paveikslai, tekstai ir t.t.⁴. Kitaip tariant, kultūrinės atminties figūros yra konkrečiai visuomenei būdingi, tradiciniai kodai. Šiuos kodus atsimena, supranta tik konkreti bendruomenė, todėl jie gali būti labai įvairūs – ne tik tekstai, bet ir gatvių, viešųjų pastatų pavadinimai, skulptūros ir pan.

1 Assman J. *Kultūrinė atmintis. Pисьмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*. Москва, 2004, c.51.

2 Assman Jan. *Collective memory and cultural identity*. *New German Critique*, No.65, *Cultural History/Cultural Studies* (Spring - Summer, 1995), p. 128.

3 Ten pat, p. 129.

4 Assman J.. *Kultūrinė atmintis. Pисьмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*. Москва, 2004, c.58,59. Assman Jan, *Collective memory and cultural identity*, *New German Critique*, No.65, *Cultural History/Cultural Studies* (Spring - Summer, 1995), p. 129.

Vienas iš tokių atminties ženklų yra miestelių heraldika. Tai yra naujas, iki tol netyrinėtas kultūrinės atminties šaltinis. Pažymėtina, kad miestelio heraldika yra neatsiejama nuo valdžios, kultūros ir socialinių institucijų įtakos, todėl per ją gali būti formuojama bendruomenės kultūrinė atmintis. Miestelio heraldiką sudaro jo herbas, herbinė vėliava, herbinis antspaudas. Miestelio herbas – teisės aktų nustatyta tvarka sukurtas ir patvirtintas miestelio skiriamasis ženklas, simbolizuojantis ir išskiriantis subjektą, kuriam jis sukurtas. Miestelio herbinis antspaudas – įstatymo nustatyta tvarka patvirtintas ženklas su miestelio herbu, skirtas valstybės ar savivaldybės subjektų dokumentų tikrumui ir juos išdavusiam subjektui patvirtinti. Miestelio herbinė vėliava – teisės aktų nustatyta tvarka sukurta ir patvirtinta vėliava, kurios pagrindą sudaro herbas arba herbo figūra bei jų spalvos⁵. Šiais laikais, kuriant miestelio herbą, reikia kreiptis į Vilniuje esančią Lietuvos heraldikos komisiją ir parašyti oficialų prašymą dėl herbo kūrimo. Toliau dailininkas rengia herbo projektą. Kuriant herbą galima turėti tam tikrą vietovės istorinį aprašą, idėjų, ką vertėtų vaizduoti herbe, santrauką. Sudarius herbo projektą, yra kuriamas nekintamas herbo pavyzdys – herbo etalonas. Miestelių herbų etalonus Lietuvos heraldikos komisijos teikimu tvirtina Respublikos Prezidentas. Pagal herbo etaloną yra kuriama miestelio herbinė vėliava ir antspaudas⁶. Pabrėžtina, kad miestelio heraldikoje svarbiausia yra herbo figūra, kuri yra ženklas, simbolizuojantis tam tikrą reikšmę. Miestelio heraldika yra skiriama ne tik jos gyventojams, ji atspindi visą valstybę, jos istoriją, žmones, tradicijas ir pan. Dėl to miestelių heraldika gali būti oficialiai įvardijama kaip naujas kultūrinės atminties šaltinis.

Nagrinėjant Kelmės ir Šiaulių rajonų miestelių herbų figūras, svarbiausia paminėti, kad įvairiais laikotarpiais herbo funkcija išliko ta pati – simbolizuoti ir išskirti. Pažymėtina, kad dalis analizuojamų miestelių heraldikos yra istorinė, dalis suformuota ir sukurta miesteliams jau XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje. Kelmės ir Šiaulių rajonų miestelių heraldiką atsižvelgiant į herbo figūras galima skirstyti į tokias grupes:

1. Istorinis herbas, kuriame vaizduojamas kovos (gynybos) ženklas. (Šakynos herbas).
2. Herbai, kuriuose vaizduojami krikščioniški ženklai. (Gruzdžių herbas, Liolių herbas, Kražių herbas, Šaukėnų herbas).
3. Herbas, kuriame jungiami krikščioniški ir animalistiniai ženklai. (Meškuičių herbas).
4. „Kalbantysis“ herbas su animalistiniais ženklais. (Kužių herbas).
5. „Kalbantysis“ herbas su augmeniniais ženklais. (Kairių herbas).

⁵ Lietuvos Respublikos valstybės herbo, kitų herbų ir herbinių ženklų įstatymas, 1990, prieiga per internetą < <http://skelbimas.lt/istatymai/valstybes-herbo-istatymas.htm> > [žiūrėta 2011 11 22]

⁶ Ten pat.

Šakyna – Šiaulių rajono savivaldybės seniūnijos centras, įsikūręs prie Šakynos upės. Vietovė minima nuo XVI a. antrosios pusės. Laisvojo miesto teises ir herbą Šakynai 1792 m. birželio 12 d. suteikė Lietuvos ir Lenkijos valdovas Stanislovas Augustas. Herbe buvo pavaizduotas riteris su skydu, ant kurio užrašyta: „Už teisingumą ir laisvę“ (*Pro lege et libertate*) (žr. 1 pav.). Panašus riteris XVIII a. aptinkamas ne viename Lietuvos miesto herbe. Šarvuotas riteris privalėjo saugoti Šakyną, jos įgytas teises ir laisves. XVIII a. panaikinus miestų savivaldos teises, Šakyna neteko savo herbo. Marijanas Gumowskis 1935 m. šio miestelio herbą bandė atkurti, bet jam nepavyko. Oficialiai Šakynos herbą LR Prezidentas patvirtino 1999 m. gegužės 3 d. Naujasis herbas yra labiau stilizuotas, sudėtinga ir daugiaspalvė riterio figūra supaprastinta. Buvo norima išsaugoti senąją kompoziciją, tačiau neperkrauti jos nereikalingomis spalvomis ir detalėmis. XX a. atkurtame Šakynos herbe mėlyname lauke, ant žalios skydo papėdės, vaizduojamas riteris, dešine ranka rodantis į apačią. Kairėje rankoje riteris laiko sidabrinį skydą, ant kurio užrašytas senasis lotyniškas devizas: „Už teisingumą ir laisvę“ (*Pro lege et libertate*). Riterio sidabrinis šalmas papuoštas dviem sidabrinėmis, dviem raudomis stručio plunksnomis. Riterio plaukai, ūsai yra juodi, sijonas ir dešiniojo peties papuošimas žalias, su auksiniais kraštais. Per dešinią petį permesta raudona juosta, laikanti sidabrinį kardą⁷(žr. 2 pav.). XX a. atkurtame Šakynos herbe senosios XVIII a. pastelinės spalvos pakeistos ryškesnėmis. Herbe daugiausiai naudojama mėlyna spalva simbolizuoja ištikimybę, dieviškąją išmintį, pastovumą ir sąžiningumą. Sidabrinė – turtą, dorumą, skaistumą, nekaltybę. Raudona – drąsą, narsą, meilę, o žalia – laisvę, grožį, džiaugsmą.⁸

1 pav.;

2 pav.;

Gruzdžiai – Šiaulių rajono savivaldybės seniūnijos centras, šioje vietoje įsikūręs apie XVII a. Miestelis nuo seno garsėja ligonių globėjo šv. Roko atlaisdais, Gruzdžių bažnyčioje saugomas vertingas XVIII a. antrosios pusės šio šventojo paveikslas. Šventojo kultui plisti padėjo ir vietos medžio drožėjas dievadirbys Aloyzas Gedvila, kurio mėgstamiausia kūrybos tema buvo šv. Rokas. Kadangi šis šventasis Gruzdžių krašte itin populiarus, buvo nuspręsta kuriant miestelio herbą panaudoti šv. Roko

7 Rimša E. Lietuvos heraldika. Vilnius, 2008, p.400-401.

8 Rimša E. Heraldika, Iš praeities į dabartį. Vilnius, 2004, p.22.

atvaizdą.⁹ Miestelio gyventojai herbe greta šio simbolio taip pat norėjo matyti ir kitus Gruzdžių simbolius – ąžuolo lapus bei baltą kryžių, tačiau Lietuvos heraldikos komisija nutarė nepapildyti herbo šiais simboliais¹⁰. LR Prezidentas Gruzdžių herbą patvirtino 1999 m. rugsėjo 24 d. Šio herbo auksiniame lauke vaizduojamas juodai apsirengęs šv. Rokas. Šalia yra juodos spalvos Gotardo šuo. Kairėje šventojo kojoje vaizduojama juoda žaizda, išskirtinis šio šventojo ženklas. Šv. Roko barzda, šventojo marškiniai ir maldininko kriauklė yra sidabro spalvos. Šventojo krepšys, batai ir maldininko lazda yra rudi¹¹. Herbo autorius – Raimondas Miknevičius (žr. 3 pav.). Herbe vaizduojamas šventas asmuo, todėl skydas yra auksinės spalvos, kuri simbolizuoja kilnumą, dorumą, protingumą. Juoda reiškia liūdėsį, išmintį, o sidabrinė – turtą, dorumą, skaistumą, nekaltybę¹².

3 pav.;

Liolių herbas yra pats naujausias iš visų trijų Kelmės rajono miestelių herbų. LR Prezidentė šį herbą patvirtino 2009 m. rugpjūčio 11 d. Heraldikos komisijos posėdyje kartu su seniūnijos atstovais buvo nuspręsta herbe pavaizduoti šventųjų apaštalų Simono ir Judo Tado atributus – lenktą kardą – pjūklą ir alebardą (Žr. 4pav.). Šių apaštalų titulą turi Liolių barokinė bažnyčia, kuri su varpine ir 1853m. pastatyta kapinių koplyčia yra Lietuvos architektūros paminklų registre. Šventieji Simonas ir Judas Tadas buvo pirmojo amžiaus apaštalai. Simonas apaštalavo Egipte, o Judas Tadas Mesopotamijoje. Abu šventieji daug keliavo skleisdami tikėjimą, lankydavosi vienas pas kitą, vėliau kartu išvyko į Persiją skelbti Evangelijos, kur abu buvo nužudyti. Judo Tado atributai yra spėjami jo nužudymo įrankiai – alebarda, lazda ar ietis. Judas Tadas yra pakliuvusių į beviltišką padėtį globėjas. Simonas buvo nužudytas lenktu kardu ar pjūklą. Šv. Simonas globoja visus, kurie pjausto medį, marmurą ir t.t. Herbo etaloną parengė – dail. Rolandas Rimkūnas¹³. Šiame herbe vyrauja mėlyna spalva, simbolizuojanti ištikimybę, dieviškąją išmintį, pastovumą;

9 Rimša E. Lietuvos heraldika. Vilnius, 2008 p. 173-174.

10 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999-04-22, protokolas Nr. 208.

11 Rimša E. Lietuvos heraldika. Vilnius, 2008 p. 173-174.

12 Rimša E. Heraldika, Iš praeities į dabartį. Vilnius, 2004, p. 20–24.

13 Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas dėl Liolių herbo tvirtinimo, 2009 m. rugpjūčio 19 d. Nr. IK-83, Valstybės žinios, 2009, Nr. 100, p.3.

sidabrinė – turtą, dorumą, skaistumą, nekaltybę; auksinė – šviesos simbolis.¹⁴

4 pav.;

Kražiai – praeityje buvo svarbus Žemaitijos politinis, kultūrinis ir strateginis centras, minimas nuo XIII a. vidurio. XV a. Kražiuose pastatyta viena pirmųjų Žemaitijos bažnyčių, veikė keli vienuolynai, kunigų seminarija. Pabrėžtina, kad šis miestelis istorinio herbo niekada neturėjo. Todėl XX a. pab., kilus idėjai kurti miestelio herbą, buvo svarstoma, kas jame turėtų būti vaizduojama. Lietuvos heraldikos komisijoje buvo pasiūlyta vaizduoti pelėdą su raudona širdimi, tupinčią ant knygos. Apačioje turėjo būti sukryžiuoti du ąžuolo lapeliai. Tokios herbo figūros turėjo simbolizuoti Kražių kolegiją. Tačiau dailininkas Rimtautas Gibačius siūlė atsisakyti pelėdos, kadangi germanų tradicijoje pelėda – pajuokos objektas¹⁵. Dailininkas Agnius Tarabilda miestelio herbo simboliu siūlė arkangelą Mykolą, nes miestelyje yra jo vardo bažnyčia, kurioje saugomas šio šventojo paveikslas. Istorikas Zigmantas Kiaupa pasiūlė simbolį, kuris atspindėtų Kražių kolegijos istoriją¹⁶. Po diskusijų buvo pasirinkta Kražių herbe vaizduoti istorinį įvykį – Kražių skerdynes. LR Aukščiausios Tarybos Prezidiumas Kražių herbą patvirtintino 1993 m. kovo 4 d. Jo mėlyname skydo lauke – sidabriniais šarvais pasipuošęs kovotojas su blogiu – arkangelas Mykolas. Jis dešinėje rankoje laiko pakeltą sidabrinį kalaviją – teisingumo, teisingo nuosprendžio simbolį, skiriantį gėrį nuo blogio. Kairėje arkangelo rankoje yra auksinės svarstyklės juodais krašteliais, tai mitinių dievų teismo, teisingumo ir nuosprendžio, tvarkos ir pusiausvyros simbolis. Arkangelo kūnas natūralios spalvos, ant krūtinės dvi aukso juostos, primenančios šv. Andriejaus kryžių (X)¹⁷ (žr. 5 pav.). Žinoma, kad šv. Andriejus buvo vienas iš 12 apaštalų, skleidusių krikščionybę. Nukryžiuotas ant X formos kryžiaus¹⁸. Kražių herbe šv. Mykolas vaizduojamas pamynęs į velnią panašų kazoką, juodą ir su sidabriniais ragais. Kražių herbo etalono autorius – dail. Agnius Tarabilda. Pažymėtina, kad šis herbas yra vienas iš pirmųjų Lietuvos miestelių herbų, kuriame pritaikyta religinė

¹⁴ Rimša E. *Heraldika, Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, p. 20-24.

¹⁵ Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1991 03 13, protokolai Nr. 53.

¹⁶ Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1991 11 14, protokolai Nr. 66.

¹⁷ Rimša E. *Lietuvos heraldika*. Vilnius, 2008, p. 229.

¹⁸ Apaštala Šv. Andriejus, prieiga per internetą: <www.bernardinai.lt>, žiūrėta [2012 12 12]

simbolika, atspindinti istorinį įvykį – Kražių skerdynes. Jį atskleidžia ne tiesioginė kovos tarp žmonių scena, bet pasitelkta religinė simbolika (kova tarp arkangelo Mykolo ir kazoko velnio). Reikėtų paminėti, kad Kražių bažnyčioje yra išlikęs arkangelo Mykolo paveikslas. Šiame herbe mėlyna spalva simbolizuoja ištikimybę, dieviškąją išmintį, pastovumą; sidabrinė – turtą, dorumą, skaistumą, nekaltybę; juoda spalva – liūdesį, mirtį, gedulą, maištą, rimtumą, paslaptį, chaosą, blogį, pyktį, negatyvumą, kartais išmintį¹⁹.

5 pav.;

Šaukėnai – vienas iš senesnių Žemaitijos religinių centrų. Miestelyje iš senųjų kulto pastatų išliko puikūs XVIII a. barokiniai šventoriaus vartai, įtraukti į saugomų kultūros paminklų sąrašą. Kuriant miestelio herbą, nutarta mėlyname herbo skydo lauke vaizduoti šiuos vartus. Toks herbas buvo patvirtintas 1999 m. gegužės 7d. Etalono autorius – dail. Juozas Galkus. Kaip teigia Edmundas Rimša savo knygoje „*Lietuvos heraldika*“, kasdieniame gyvenime vartai reiškia patikimą apsaugą, o dvasiniame – perėjimą iš vienos būties į kitą: iš žemiškosios į dvasiškąją, dieviškąją amžinybę²⁰ (žr. 6 pav.). Pažymėtina, kad šio herbo mėlyna spalva taip pat simbolizuoja ištikimybę, dieviškąją išmintį, pastovumą; sidabrinė – turtą, dorumą, skaistumą, nekaltybę; auksinė – šviesos simbolis²¹.

6 pav.;

¹⁹ Rimša E. *Heraldika, Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, p. 20-24.

²⁰ Rimša E. *Lietuvos heraldika*. Vilnius, 2008 p. 404-405.

²¹ Rimša E. *Heraldika, Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, p. 20-24.

Meškuičiai – Šiaulių rajono savivaldybės centras. Legendose teigiama, kad šioje vietovėje anksčiau buvusios didelės girios, kuriose gyveno daug meškų. Istoriniuose šaltiniuose rašoma, kad Šiaulių ekonomijai priklausęs Meškuičių kaimas pradėtas minėti XVII a. Netoli miestelio yra XIX a. pradėtas statyti Kryžių kalnas²². Lietuvos heraldikos komisijoje 1996 m. birželio 28 d. buvo svarstoma, kas turėtų būti vaizduojama Meškuičių herbe. Dailininkas Saulius Bajorinas pateikė keturis herbo projekto eskizus. Komisijos nariai svarstė idėją herbe vaizduoti mešką arba dvi meškas. Posėdyje Rimša iškėlė mintį, kad norint pavaizduoti Kryžių kalną, reikėtų kažkokio simbolio. Dailininko Galkaus nuomone, Meškuičių herbe Kryžių kalną galėtų simbolizuoti kryželiai herbo skydo lauke²³. Vėlesniuose posėdžiuose Meškuičių herbo idėja buvo plėtojama, aptariama spalvinė gama. LR Prezidentas Meškuičių herbą patvirtino 1999 m. gruodžio 22 d. Šio herbo sidabriniame lauke, mirgančiame raudonais kryželiais, vaizduojamas juodas lokys raudonu liežuviu ir auksiniais nagais, dantimis (žr. 7 pav.). Herbo autorius – dail. Saulius Bajorinas. Lokio ginklai – liežuvis ir nagai yra stilizuotai išryškinti - taip siekiama pavaizduoti miestelį ginantį gyvūną.

7 pav.;

Kužiai – Šiaulių rajono savivaldybės seniūnijos centras. Vietovė minima nuo XVIII a. Miestelis pradėjo augti XIX a., kai prie Šiaulių – Telšių kelio buvo pastatyta pašto stotis. Miestelėnai Kužių vardą kildina iš žodžio „kužis“, kuris bendrinėje lietuvių kalboje reiškia arklių, kumelių, kumeliuką²⁴. Miestelio herbo idėja pradėta svarstyti pačioje XX a. pabaigoje – XXI a. Lietuvos heraldikos komisijos posėdžiuose buvo nutarta Kužių herbą sieti su arkliais. Miestelio herbo eskizo kūrimu rūpinosi dailininkė Laima Ramonienė²⁵. Komisijos posėdyje, įvykusiame 2000 m. gruodžio 7 d., Ramonienė pateikė herbo projekto eskizus. Kužių seniūnas Saulius Mickus išreiškė miestelio bendruomenės norą herbe matyti arklio galvą, apsuptą varpų vainiku. Edmundas Rimša nepritarė tokiai idėjai, nes toks variantas

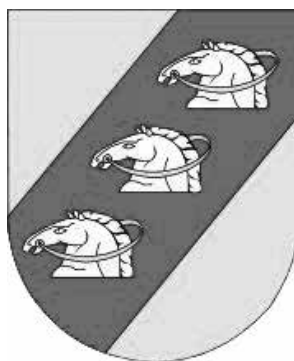
22 Rimša E. *Lietuvos heraldika*. Vilnius, 2008, p. 282-283.

23 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 06 28, protokolas Nr. 212.

24 Rimša E. *Lietuvos heraldika*. Vilnius, 2008, p. 250.

25 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 2000 05 04, protokolas Nr. 230.

svarbiausią herbo figūrą – arklių nustumtų į antrą planą. Dailininkai Arvydas Každailis ir Juozas Galkus siūlė atsisakyti dobilo lapelių. Istorikas Kiaupa siūlė herbą kurti pagal heraldikos taisykles ir neskaidyti jo į pirmą ir antrą planus. Dailininkai Albertas Gurskas ir Roma Meinoriūtė siūlė herbe vaizduoti net tris arklių galvas²⁶. Kitame komisijos posėdyje (2000 m. gruodžio 21 d.) sekretorė Birutė Šilininė komisijai pateikė Kužių seniūno prašymą – miestelio herbe tris arklių galvas sudėlioti kairiajame kaspine. Šiai idėjai nepritarė Rimša, primygtinai siūlęs atsisakyti šios minties, nes kaspine arklių galvos atrodo daug prasčiau²⁷. Tačiau 2001 m. vasario 1 d. komisijos posėdyje, Kužių seniūnas dar kartą akcentavo miestelio bendruomenės norą, kad herbe trys arklių galvos būtų vaizduojamos kairiajame kaspine²⁸. Lietuvos heraldikos komisija atsižvelgė į Kužių bendruomenės nuomonę, todėl buvo nutarta miestelio herbe – auksiniame skydo lauke ant kairiojo kaspino pavaizduoti tris arklių galvas. Raudonas kairysis kaspinas simbolizuoja miestelio pavadinimą, o sidabrinės arklių galvos siejamos su liaudies etimologija. Kužių herbą LR Prezidentas patvirtino 2001 m. kovo 1 d.²⁹ (žr. 8 pav.).

8 pav.;

Kairiai – miestelis Šiaulių rajone, pradėjo plėstis XVIII pabaigoje. Istorinio herbo miestelis neturėjo, todėl Lietuvos heraldikos komisijos posėdyje, vykusiam 1999 m. kovo 4 d., buvo svarstoma, koks turėtų būti Kairių herbas. Miestelio atstovas Vaclovas Motiejūnas papasakojo, jog senesni žmonės sakydavę, esą miestelio pavadinimas kilęs iš to, kad važiuojant iš Šiaulių reikia „sustoti po kairei“. Dailininkė Ramonienė siūlė herbe akcentuoti senovines liaudies tradicijas, priemiesčio, Šiaulių kurorto motyvus. Dailininkas Každailis ir heraldikos specialistas Rimša siūlė herbe akcentuoti kairę pusę, čia turėtų būti kairysis kaspinas. Sekretorė Šilininė pasiūlė greta kairiojo kaspino herbe vaizduoti simbolį, būdingą tik Kairiams, pavyzdžiui, retą augalą³⁰. Tačiau vėlesniame posėdyje (balandžio 6 d.) Motiejūnas išreiškė

26 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 2000 12 07, protokolą Nr. 237.

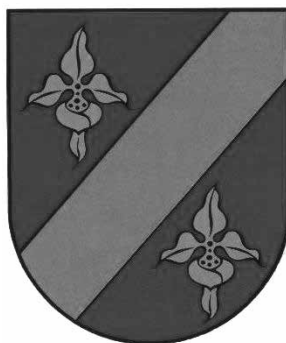
27 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 2000 12 21, protokolą Nr. 238.

28 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 2001 02 01, protokolą Nr. 240.

29 Rimša E. Lietuvos heraldika. Vilnius, 2008, p.251.

30 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 03 04, protokolą Nr. 205.

Kairių gyventojų norą herbe vaizduoti simbolį, susijusį su šventumu. Ramonienė pasiūlė pavaizduoti į kairę pasuktą delną. Rimša plėtojo idėją kurti herbą su kairiu kaspinu vienos spalvos skyde. Motiejūnas sutiko su kairiojo kaspino idėja, tik kampe pasiūlė pavaizduoti varpą. Posėdyje buvo nuspręsta suteikti galimybę dėl herbo figūrų apsispręsti patiems miestelio gyventojams³¹. Lietuvos heraldikos komisijos posėdyje 1999 m. balandžio 22 d. Jurgaitienė pasiūlė Kairių herbe greta kairiojo kaspino pavaizduoti gėlę³². Kitame posėdyje ši gėlės Kairių herbe idėja buvo plėtojama, Rimša pasiūlė jame vaizduoti stilizuotą gėlę³³. LR Prezidentas Kairių herbą patvirtino 1999 m. birželio 29 d.³⁴ Šiame herbe purpuriniame skydo lauke vaizduojamas aukso spalvos kairysis kaspinas, simbolizuojantis miestelio pavadinimą. Auksinėjo spalva reiškia kilnumą, dorumą, šviesą. Kaspinas skiria herbo kampuose išsiskleidusius du auksinius plačialapių klumpaičių žiedus. Pažymėtina, kad miestelio apylinkėse auga šie reti augalai, todėl jie buvo pavaizduoti herbe. Herbo etalono autorė – Laima Ramonienė³⁵ (žr. 9 pav.)

9 pav.;

Atlikus Kelmės ir Šiaulių rajonų miestelių heraldikos semiotinę analizę, pastebėta, kad herbuose dominuoja su krikščionyste susiję ženklai. Gruzdžių herbe vaizduojamas šventasis, Liolių – šventųjų simboliai, Šaukėnų – šventoriaus vartai. Išskirtinas Kražių miestelio herbas – vienas iš pirmųjų Lietuvos miestelių herbų su religine simbolika. Taip pat jis atspindi istorinį įvykį – Kražių skerdynes. Istorinis įvykis pavaizduotas ne tiesiogine kovos tarp žmonių scena, bet pasitelkta religinė simbolika (kova tarp arkangelo Mykolo ir kazoko velnio). Palyginę Kelmės ir Šiaulių rajonų miestelių herbus, turime pažymėti, kad Šiaulių rajono miestelių herbai yra įvairesnės tematikos. Gruzdžių, Kairių, Kužių, Meškuičių, Šakynos herbuose yra vaizduojami įvairūs simboliai – krikščioniški, animalistiniai, augmeniniai. Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį, kad Kairių ir Kužių herbuose vaizduojamos „kalbančiosios“

31 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 04 06, protokolas Nr. 207.

32 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 04 22, protokolas Nr. 208.

33 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 05 06, protokolas Nr. 209.

34 Rimša E. Lietuvos heraldika. Vilnius, 2008, p.194.

35 Lietuvos heraldikos komisijos posėdžio, įvykusio 1999 05 06, protokolas Nr. 209.

heraldinės figūros – kairieji kaspiniai, simbolizuojantys miestelių pavadinimų pirmąsias raides. Būtina paminėti, kad Šakynos herbas yra vienintelis atkurtas istorinis herbas. Tuo tarpu Kelmės rajono miestelių herbuose dominuoja vien tik krikščioniški simboliai. Pažymėtina, kad Kelmės ir Šiaulių miestelių heraldika buvo kuriama arba atkuriama, miestelių bendruomenėms bendradarbiaujant su Lietuvos heraldikos komisija.

Analizuojant miestelių heraldikos kūrimo procesą, paaiškėjo, kad jų gyventojų kultūrinės atminties formavime svarbų vaidmenį atliko šios institucijos – Lietuvos heraldikos komisija ir miestelio valdžia. Aštuonių miestelių heraldikos analizė parodė, kad Kelmės rajono miestelių herbais kuriama kultūrinės atminties ašis – su krikščionybe susiję istoriniai įvykiai, asmenys, statiniai, o Šiaulių rajono miestelių herbais kuriamos kultūrinės atminties ašies aiškiai neatskleidžia, nes Kairių, Kužių, Meškuičių herbuose pagrindinės figūros simbolizuoja miestelių pavadinimus, o kitos figūros neturi konkrečių reikšmių. Gruzdžių herbo kuriama kultūrinė atmintis siejasi su krikščionybe ir miestelio globėju. Šakynos herbas – kultūrinės atminties, pagrįstos istorija, simbolis. Išsiaiškinus, kaip ir kokia kultūrinė atmintis yra kuriama oficialiu, instituciniu lygmeniu, norėta sužinoti, kiek ši veikla duoda rezultatų. Labai svarbu ne tik sukurti miestelio herbą, bet sukurti jį tokį, kad būtų suprantamas ir artimas paprastam miestelėnui. Taigi svarbiausias klausimas – ne kokia kultūrinė atmintis yra kuriama, o kokia sukuriama.

ZUBOVAI: ŽENKLAI ISTORIJOJE

Gitana Vasiliauskienė

Grafų Zubovų giminė jau daugiau kaip du šimtmečius garsėja savo nuopelnais Lietuvai, jos kultūrai, švietimui, sveikatos priežiūrai. Plačiašakė Zubovų giminės veikla Lietuvoje tęsėsi ištisą epochą, per kurią Zubovai nuėjo ilgą ir sudėtingą istorijos kelią. Zubovų dėka XX a. pradžioje suskambo ir Bubių gyvenvietės vardas, davęs tradiciją garsioms Šiaulių gegužinėms. Bubiuose vykusios gegužinės nemažai lėmė, kad Šiauliai XIX – XX a. sandūroje buvo tapę svarbiu Lietuvos tautinio bei kultūrinio judėjimo centru. Tiek carizmo, tiek Nepriklausomos Lietuvos laikais Šiaulių krašte be Zubovų neįsivaizduojama jokia visuomeninė veikla.

Zubovų giminės (lietuviškos šakos) genealogija

Zubovų giminės ištakos siekia XIII a. antrąją pusę. Seniausias giminės pradininkas – Abrahamas buvo Aukso Ordos Chano vietininkas. Jis buvo krikštytas ir gavo Zacharijo vardą. Vienas jo palikuonių turėjo pavardę Zub, kuri ir davė pradžią Zubovų pavardei¹. XVII a. keli Zubovai užėmė vaivadų postus: Ivanas (1629 m.) – Beriozove, Afanasijus (1648 m.) – Turinske, Borisas (1699–1764) – Beriozove.

Zubovų giminę išaukštino Rusijos imperatorienė Jekaterina II (1729–1796). XVIII a. antrojoje pusėje Aleksandras Nikolajevičius Zubovas (1727–1795) buvo paskirtas Rusijos Senato nariu. Jis kartu su savo sūnumis iš Jekaterinos II 1793 m. gavo grafų titulą ir tapo Senato generaliniu prokuroru.

Aleksandras Nikolajevičius Zubovas vedė Jelizavetą Vasiljevną Voronovą (1742–1814), ir susilaukė keturių sūnų: Nikolajaus (1763–1805), Dimitrijaus (1764–1836), Platono (1767–1822), Valerijano (1771–1804) bei dukters Olgos (1765–1849).

Rusijos imperijos vidaus ir užsienio politikai paskutiniaisiais imperatorienės Jekaterinos II valdymo metais nemažą įtaką turėjo **Platonas Zubovas**. 1789 m. tapęs imperatorienės favoritu, Rusijos imperijos Raitelių gvardijos leitenantas (poručikas) greitai kilo tarnybinės karjeros laiptais. 1791 m. jam suteiktas aukščiausias to meto Rusijos generolo laipsnis. Platonas prisidėjo prie antrojo ir trečiojo Abiejų Tautų Respublikų padalijimo organizacijos ir įgyvendinimo. Už šiuos nuopelnus imperatorienė Jekaterina II Platonui suteikė kunigaikščio titulą ir gausiai apdovanojo. Jis gavo didžiulius turtus Lietuvoje – Šiaulių ekonomiją, Plungės, Kretingos, Joniškio miestus ir dvarus. Tai ir buvo pirmasis garbingos ir įtakingos Zubovų giminės žingsnis į Lietuvą.

Platono brolis, Valerijanas Zubovas, dalyvavęs Rusijos kare su Turkija (1784–1791), vos 21 metų amžiaus tapo generolu majoru. 1801 m. Platonas, Valerijanas ir jų brolis Nikolajus surengė sąmokslą ir nužudė Pavlą I. Už tai naujasis caras Aleksandras I Platoną ir Valerijaną paskyrė valstybės tarybos nariais. 1804 m., būdamas 33 metų, Valerijanas mirė, taip ir nesukūręs šeimos. Po metų, 1805 m., mirė ir jo brolis Nikolajus. Jis buvo vedęs generalisimo Aleksandro Suvorovo dukterį

1 Veteikis V. *Ažuolas plačiašakis. Šiauliai, 1995, p. 1.*

Nataliją, su kuria susilaukė trijų sūnų: Aleksandro, Platono ir Valerijano. Tačiau šie Lietuvoje neįsitvirtino.

Ketvirtasis Platono brolis Dimitrijus Zubovas 1789 m. buvo paskirtas gvardijos rotmistru, vėliau pasiekė rūmų raitelių gvardijos generolo majoro laipsnį. 1793 m. jam suteiktas grafo titulas. Dimitrijus pergyveno visus savo brolius ir paveldėjo Platono dvarus Lietuvoje². Jį ir reikėtų laikyti reikšmingiausiu Zubovų giminės pradininku mūsų krašte. Jau 1833 m. Dimitrijus pradėjo tvarkyti Šiaulių ekonomiją bei kitus dvarus, vedė generalinio prokuroro, kunigaikščio Viazemskio dukrą Praskovją (1772–1835) ir susilaukė sūnaus Nikolajaus (1801–1871).

1836 m. Dimitrijus mirė. Savo valdas paliko sūnui Nikolajui. Nikolajaus žmona Aleksandra (1807–1839), grafitė de Raymond de Mormoiron iš markizų de Mondene giminės, buvo italų – prancūzų kilmės, gimusi Peterburge. Ji mirė anksti. Nikolajus ir Aleksandra turėjo du sūnus – Nikolajų (1832–1898) ir Gabrielių (Gavrilą) (1835–1891) bei dvi dukras – Elžbietą (Elizavetą) (1833–1894) ir Aleksandrą (1839–1877).

Jaunesnysis Nikolajaus sūnus Gabrielius³ Zubovas buvęs didelis mėgėjas pasiausti, nuolat gyvenęs Paryžiuje. Jis taip ir nevedė.

Gabrieliaus brolis Nikolajus 1854 m. vedė Aleksandrą Olsufjevaitę (1840–1913). Jos tėvui Vasilijui 1856 m. suteiktas grafo titulas, kuris teko ir jo sūnams, ir dukterims. Tad 16 metų Aleksandra tapo grafaite. Nikolajus su Aleksandra susilaukė dviejų sūnų: Vladimiro (1862–1933) ir Dimitrijaus (1872–1944) bei dviejų dukterų: Marijos (1864–1926) ir Olgos (1870–1939).

Nikolajus Nikolajevičius Zubovas dar giliau įleido šaknis į Šiaulių krašto žemę. 1870 m. jis buvo paskirtas Šiaulių gubernijos, o nuo 1878 m. – ir visos Kauno gubernijos bajorų vadovu.

Nikolajaus Nikolajevičiaus sūnus Vladimiras Zubovas gimė Šiauliuose 1862 m. kovo 13 d. Jis 1884 m. vedė Sofiją Bilevičiūtę (1860–1932). Pora susilaukė sūnaus Vladimiro (1887–1959) ir dukters Aleksandros (1891–1961)⁴. Aleksandra ištekėjo už Jono Fledžinskio ir apsigyveno Ginkūnuose.

1908 m. lapkričio 1 d. Vladimiro sūnus Vladimiras vedė beturtę našlaitę, namų mokytoją Oną Jakubauskaitę. Jie susilaukė sūnaus Vladimiro, dar vadinto Vladžiu, bei dviejų dukterų – Onos (1911–1927) ir Marijos (1917–1986).

Jauniausias Nikolajaus sūnus Dimitrijus (1872–1944) 1895 m. vedė Tatjaną Ferdinandovną Molas (1874–1965), kilusią iš surusėjusių ispanų ir prancūzų šeimos. Jie susilaukė sūnaus bei penkių dukterų. Duktė Olga mirė vos vienerių metų. Sūnus Nikolajus (1897–1917) per karą mirė nuo dizenterijos. Trys dukterys sukūrė lietuviškas šeimas. Duktė Darija Zubovaitė (g. 1901 – mirimo metai nežinomi) ištekėjo už Stasio Pūtvio (Putvinskio) – priešpaskutinio Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ministro. Duktė Elena (1903–1977) su vyru Česlovu Liutiku (1903–1984), vienu Šiaulių „Aušros“ muziejaus steigėjų, pasitraukė į Vakarus. Abu mirė Australijoje. Ten tebegyvena jų vaikai Natalija ir Jurgis. Duktė Kotryna (1898–1944) ištekėjusi tapo Kurkauskiene. Vyriausioji duktė Tatjana (1896–1935) ištekėjo už Lietuvos barono Jurgio fon Ropo.

Jau minėtas Vladimiras (Vladys) Zubovas (1909–2006), Vladimiro Vladimirovičiaus sūnus, vedė Danutę Čiurlionytę.

2 Veteikis V. *Ažuolas plačiašakis. Šiauliai*, 1995, p. 125.

3 Zubovas V. *Zubovai ir Zubovienės Lietuvoje. Santara*, 1992, Nr. 10, p. 88.

4 Anyšienė V. *Vladimiras Zubovas. Čikagos lietuvių literatūros draugijos leidinys*. 1964, Nr. 727.

Reikia paminėti, kad kitos Zubovų giminės šakos nukrypo į Rusiją, Vokietiją.

Taigi, Zubovų giminė, turėjusi imperatorių palankumą, XVIII a. pabaigoje įleido savo šaknis Lietuvoje. Nuo Platono Zubovo brolio Dimitrijaus Zubovo ir prasideda lietuviškoji Zubovų giminės šaka. Nikolajus, Dimitrijus ir trys Vladimirai Lietuvai atnešė ne tik materialinės, bet ir dvasinės naudos. Toliau mūsų krašte tęsėsi ir šios giminės istorija.

Zubovų giminės valdos

Po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo 1795 m. didžioji buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalis atsidūrė Rusijos imperijos valdžioje. 1762–1796 m. Rusijos imperiją valdė Jekaterina II. Dėl to imperijos periferijoje atsidūręs regionas Jekaterinos II laikų dvasios tiesiog nespėjo pajusti. Bene vienintelis regioną su Jekaterina II siejantis ryšys – imperatorienės savo favoritui grafiui Platonui Zubovui padovanotos valdos. Zubovai neapsiribojo vien gautomis valdomis, apsigyvenę Lietuvoje, plėtė gautas teritorijas, fundavo ir vykdė statybas. Daugelis Zubovų valdų pamažu peraugo į rezidencijas. Taigi po Abiejų Tautų Respublikos paskutinio padalijimo Rusijos imperatorienė Jekaterina II 1795 m. rugpjūčio 18 d. (ši ir kitos datos rašomos pagal dokumentuose naudotą Julijaus kalendorių) įsaku Šiaulių ekonomiją ir miestą padovanojo vienam iš gausių savo favoritų bei Respublikos padalijimų iniciatorių Platonui Zubovui. Netrukus tų pačių metų spalio 10 d. įsakymu imperatorienė Šiaulių miestą išskyrė iš P. Zubovo valdų ir nominavo jį valstybiniu apskrities (pavieto) miestu. Šis dokumentas suteikė miestui teisę į teritoriją, supusią jį 2 varstų spinduliu. Pasinaudodamas miestiečių vangumu bei remdamasis specialiu 1797 m. birželio 16 d. Estliandijos, Lifliandijos ir Lietuvos generalgubernatoriaus feldmaršalo, kunigaikščio Nikolajaus Repnino įsaku, leidžiančiu iš Šiaulių ekonomijos teritorijos atiduoti laisvas nenaudojamas žemes, P. Zubovas pasiliko sau prie pat tuometinio miesto esančius Lukšės, Noreikiškių, Purvės kaimus, o miestui atidavė pelkėtas ir krūmais apaugusias valdas už 4 varstų (būsimos geležinkelio stoties rajone) ⁵.

P. Zubovui padovanota ne tik Šiaulių ekonomija, bet ir Plungės, Kretingos, Joniškio miestai bei dvarai. Rundalė su dvarais Kurše buvo dovanota broliui Valerijanui Zubovui (1771–1804), bet jam mirus atiteko Platonui. Tiksliai datuoti šį Jekaterinos II įsakymą leidžia Rusijos senųjų aktų archyve (Maskvoje) saugomi dvaro archyvų dokumentai. Asmeninių Jekaterinos II įsakymų registravimo žurnale aptikta 1795 m. rugpjūčio 18 d. įsakymo kopija, kur P. Zubovo vardu užrašyta Šiaulių ekonomija su 13 669 žmonėmis. Manoma, jog dokumentas buvo išduotas P. Zubovui į rankas⁶.

Mirus imperatorienei Jekaterinai II, jos sūnus caras Pavlas I 1800 m. atėmė iš Platono Zubovo turėtas valdas, o jam pačiam pasiūlė išvykti į užsienį. Tačiau tais pačiais metais Platonas vėl atgavo turėtas valdas. Matyt, taip atsidėkoto už dalyvavimą sąmoksle prieš Pavlą I bei pagalbą Aleksandriui I užimti sostą. P. Zubovas gavo Šiaulių ekonomiją. Tačiau dažniausiai jis gyveno Rundalės pilyje. Į

5 Grafai Zubovai Lietuvoje ir Latvijoje: tarptautinės konferencijos medžiaga (2007 m. gruodžio 7 d.), sudarytoja Nekrašienė I., ŠAM Istorijos skyrius (rankraštis).

6 [1795 g.]. Проект именного указа императрицы Екатерины II Сенату о пожаловании генерал-фельдцейхмейстеру графу П.А. Зубову в день мирного торжества «за похвальные, усердные и ревностные труды его, паче за дело возвращения и соединения древних российских областей» в вечное и потомственное владение в Литовской губернии бывших королевских столовых имений экономии Шавельскую, Российский государственный архив древних актов, ф. 16, б. 244, л. 228.

savo valdas Lietuvoje P. Zubovas reguliariai atvykdavo paūžauti, pamedžioti.

Šiaulių ekonomija buvo vienas iš valstybinių (karaliaus stalo) dvarų kompleksų, sudarytų LDK XVI a. antrojoje pusėje. Iš pradžių ekonomija buvo suskirstyta į 5 traktus (Gruzdžių, Joniškio, Radviliškio, Žagarės ir Šiaulių) ir 19 vaitysčių (valsčių), nuo 1768 m. – į gubernijas (buvusius traktus) ir 26 raktus (dvarų centrus, valsčius). 1783 m. Šiaulių ekonomijoje buvo Joniškio, Šiaulių ir Žagarės miestai, Gruzdžių ir Radviliškio miesteliai, 3 581 kaimas. Valdos sudarė 8000 valakų (apie 170 000 ha) žemės. Čia gyveno apie 18 000 žmonių.

P. Zubovas iš pradžių gautomis valdomis mažai tesidomėjo. Jis buvo užsiėmęs valstybiniais reikalais, gyveno prabangiai, beatodairiškai išnaudojo baudžiauninkus, pardavinėjo ar pirkto ištisus dvarų kompleksus. Šiaulių ekonomiją tvarkė carinės administracijos, vėliau ir paties Platono skiriami administratoriai. Įvairių palivarkų pastatai buvo prižiūrimi, remontuojami, kai kur statomi nauji. 1813 m. pertvarkyti raktai. Šiaulių raktui priskiriami dvarai bei palivarkai: Šiaulių, Zoknių, Ginkūnų, Kairių, Paežerių, Radviliškio, Gytarių, Jonelaičių; Gruzdžių raktui – Gruzdžių, Verbūnų, Augučių, Piktuižių, Beržynų, Gurbų, Juodžių, Meškuičių; Joniškio raktui – Joniškio, Saugelių, Kepalių, Vizgučių, Šiklių, Pamūšio, Juknaičių, Degučių, Naisių; Žagarės raktui – Žadeikių, Petraičių, Valiūnų, Sutekūnų, Kalvių. Aleksandrui I pakartotinai išdavus diplomą Platonui dėl Šiaulių ekonomijos valdymo, Šiaulių miesto gyvenimas iki XX a. pradžios pasidarė glaudžiai susijęs su Zubovų gimine.

Reikia paminėti, kad 1822 m. balandžio 7 d. savo rezidencijoje Rundalėje kunigaikštis P. Zubovas staiga mirė, nepalikęs testamentu. Palikimo ir paveldėjimo reikalus komplikavo netikėtai šešiasdešimtmečio Platono vedybos su devyniolikmetės Tekle Valentinovičiūte. Remiantis Ivano Andrejevičiaus Jakubovskio, Platono tarnu, atsiminimais⁷, galima teigti, kad Platonas įsimylėjo šią jauną merginą ir siūlė jai už meilę didelius turtus. Tačiau T. Valentinovičiūtės motina sugebėjo Platoną priversti vesti savo dukrą. Praėjus mėnesiui po P. Zubovo mirties, gimė santuokinis vaikas – kunigaikštytė Aleksandra Zubova. Taigi į P. Zubovo palikimą ir žemės valdas pretendavo žmona Teklė ir duktė Aleksandra.

Prasidėjo vieno iš turtingiausių Rusijos kunigaikščių P. Zubovo palikimo dalybos. Šis procesas buvo itin sudėtingas. Jam įsibėgėjus, staiga mirė mažoji kunigaikštytė Aleksandra. Po ilgų derybų Zubovų giminės atstovams pavyko susitarti su Platono žmona T. Zuboviene. Iš jos buvo atpirkti Platonui priklausantys dvarai Lietuvoje bei Šiaulių ekonomija. 1827 m. spalio–lapkričio mėn. buvo baigtas Šiaulių ekonomijos valdų pasidalijimas tarp P. Zubovo įpėdinių. Lietuvos aukščiausioje teisme Vilniuje pasirašytas dalybų dokumentas. Pagal jį Šiaulių ekonomijos, Šiaulių ir Joniškio dalys atiteko Platonui broliui Dimitrijui Zubovui, Gruzdžių ir Žagarės dalys – Platonui brolėnams, 1805 m. mirusio brolio Nikolajaus Zubovo sūnams Aleksandrui, Platonui ir Valerijanui⁸.

Zubovų dvarai ir palivarkai

Kaip jau minėta, Šiaulių ekonomijos Šiaulių ir Joniškio dalys atiteko Dimitrijui Zubovui. Šiaulių gubernijos centriniam dvarui prigijo Gubernijos vardas. Dabar tai vienas iš Šiaulių miesto šiaurinės dalies rajonų. Šiaurėje ribojasi su

7 Якубовский И. Карлик фаворита: История жизни Ивана Андреевича Якубовского, карлика светлейшего князя Platона Александровича Зубова, писанная им самим. С предисловием и примечаниями графа В.П. Зубова и послесловием Дитриха Герхардта. München, 1968, p. 78.

8 Veteikis V. Ažuolas plačiašakis. Šiauliai, 1995, p. 12.

Vinkšnėnais, Bridais, Sutkūnais, rytuose – su Ginkūnais, pietuose – su Didždvariu. Rytinėje dvaro žemėje buvo pastatyti akmeniniai tvartai, namai dvaro tarnautojams ir darbininkams, arklidės (dabar Šiaulių apygardos teismas) su žirgų maniežu ir kiti ūkiniai pastatai. Sklypuose tarp dvaro ir turgaus aikštės buvo statomi namai amatininkams, o neseniai nutiestoje Mintaujos (dabar Vilniaus) gatvėje 1783 m. stovėjo 26 mūriniai, 32 mediniai su fasadine mūro siena ir 6 mediniai namai. Šia gatve ėjo ir pietvakarinė dvaro riba. Iki jos nuo dvaro rūmų vedė dabartinė Kaštonų alėja, kuri baigėsi klasikinio stiliaus vartais. Nėra tikslų žinių, kada parke iškilo senieji Šiaulių ekonomijos rūmai. Didždvario vasaros rezidenciją (dabar Šiaulių universiteto Menų fakultetas) pradėjo statyti D. Zubovas.

Mirus Platonui, Šiaulių ekonomiją kurį laiką valdė brolis Valerijanas, jo vaikai Aleksandras ir Platonas, 1827 m. D. Zubovas. Vėliau dvarus valdė Nikolajus Zubovas (1832–1898), jo sūnus Vladimiras Zubovas (1862–1933). Ekonomijos dvarai buvo išparceliuoti 1920–1924 m. per žemės reformą.

Tuo tarpu Ginkūnus P. Zubovas XIX a. pr. nupirko iš Kristiano Brodericho ir Johano Vendelio. 1805 m. gruodžio 30 d. Šiaulių žemės teisme pripažinta, kad „<...>kunigaikštis P. Zubovas perka iš Kristiano Brodericho ir Johano Vendelio Ginkūnų gerybę su kaimele to pat vardo turinčią, valstiečių trobas, 24 vyriškas ir 18 moteriškas dūšias, karčemą, vėjo malūną ir leidimą naudotis Šiaulių ežeru<...>“⁹. Čia – nelabai aiški situacija. Zubovai teoriškai turėjo gauti visą ekonomiją, t. y. ir Ginkūnus, priklausiusius šiai teritorijai.

Po P. Zubovo mirties Ginkūnus valdė brolis Dimitrijus. V. Jokšas, remdamasis Mauricijumi Griškevičiumi, teigė, kad maždaug nuo 1826 m. visi svarbiausi reikalai buvo tvarkomi Ginkūnuose, nes jie tapo ekonomijos centru¹⁰. Taigi, D. Zubovo valdymo laikotarpiu dvaras išaugęs ir tapęs ekonomijos centru. Be to, D. Zubovas, plėsdamas savo valdas, 1820 m. pastatė dvarą ir Kairiuose. Šie vėliau tapo vienu iš Šiaulių apskrities draudžiamosios lietuvių spaudos platinimo centrų. XX a. pradžioje Kairiuose veikė „Mužikėlio“, „Vienybės valstiečių“ spaudos rėmėjų draugijos. 1904 m. birželio 12 d. Kairių dvare, prisidengus gegužine, sušauktas slaptas lietuvių visuomenės veikėjų susirinkimas lietuvių spaudos draudimo panaikinimui paminėti. Tuo tarpu Dimitrijaus sūnus Nikolajus ir anūkas Nikolajus rūpinosi valdomis Šiauliuose.

Vladimiras Zubovas (1862–1933) ir Sofija Bilevičiūtė (1860–1932) nuo 1890 m. įsikūrė Ginkūnuose ir pradėjo ūkininkauti. Nuo 1911 m. Ginkūnų dvare šeimininkavo S. Zubovienė, o vėliau – Aleksandra Zubovaitė-Fledžinskienė su vyru Jonu Fledžinskiu. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje dvaras tapo svarbiu ekonominiu ir kultūriniu centru.

Bubių dvaras po Platono mirties taip pat atiteko broliui Dimitrijui. Apie Dimitrijaus sūnaus Nikolajaus veiklą Bubių dvare duomenų nėra. 1898 m. mirus grafui Nikolajui Nikolajevičiui Zubovui, Bubius paveldėjo jo sūnus Dimitrijus¹¹. Vykdamas 1922 m. žemės reformą, Šiaulių apskrityje iš grafo D. Zubovo buvo nusavinti 5 dvarai. Grafas pasirinko nenusavinamą žemės normą Bubių dvaro centre. Kartu su paliktais sklypais prie lentpjūvės ir plytinės jo valdoje liko 120 ha žemės. Po D. Zubovo mirties dvarą paveldėjo jo duktė Tatjana Zubovaitė-Ropienė, o po

⁹ Ginkūnų dvaras, http://www.musupaveldas.lt/lt/misc/object?id=20546_prieiga_per_internetą [žiūrėta 2008-05-02].

¹⁰ Jokšas V. Zubovai: istoriniai portretai. Komjaunimo tiesa, 1989-12-07, p. 4.

¹¹ Гукровский К., Пташкин И. Уездный город Шавли Ковенской губернии. Ковень, 1903, с. 3.

jos mirties dvarą pasidalijo seserys Darija Putvinskienė ir Kotryna Kurkauskienė.

Apie Radviliškio, Jonelaičių, Paežerių, Zoknių palivarkus tikslesnių duomenų nėra. Tiesa, senyvi žmonės sako, kad Zokniuose buvęs dvaras. Tačiau nei data, nei valdytojas nėra žinomi.

Joniškio raktui, kaip jau minėta, priklausė Joniškio, Saugelių, Kepelių, Vizgučių, Šiklių, Pamūšio, Juknaičių, Degučių ir Naisių dvarai ir palivarkai. Apie Zubovų veiklą ar juos pačius Kepeliuose, Vizgučiuose, Šikliuose, Saugeliuose, Juknaičiuose, Pamūšyje ir Degučiuose duomenų rasti nepavyko. Galima tik spėti, kad palivarkai buvo nuomojami arba parduoti.

Tuo tarpu Joniškis iki pat XVII a. pabaigos buvo didžiausias tuometinės Šiaulių ekonomijos miestas. Matyt, tam įtakos turėjo 1836–1858 m. per Joniškį nutiestas Rygos – Tilžės plentas.

1795 m. po paskutinio Abiejų Tautų Respublikos valstybės padalijimo Joniškis, kaip ir likusi LDK, prijungtas prie Rusijos imperijos. Jekaterina II panaikino miesto savivaldos teises ir miestą su aplinkinėmis žemėmis dovanavo P. Zubovui.

Naisiai, kaip ir visa Šiaulių ekonomija, atiteko Platonui Zubovui. 1822 m. čia įkuriamas dvaras. 1904 m. Vilniaus švietimo įstaigos globėjo nurodymu grafui Vladimirui Zubovui leidžiama jo dvaruose atidaryti keturias pradines mokyklas, kuriose veikė po vieną klasę. Viena jų įsteigta Naisiuose. Po Pirmojo pasaulinio karo Naisių dvaras tapo A. Zubovaitės-Fledžinskienės nuosavybe.

Nors Gruzdžių raktui priklausė Gruzdžių, Verbūnų, Augučių, Piktuižių, Beržynų, Gurbų, Juodžių, Meškuičių, o Žagarės raktui – Žadeikių, Petraičių, Valiūnų, Sutkūnų, Kalvių dvarai ir palivarkai, duomenų pavyko rasti tik apie Gruzdžių ir Žagarės dvarus. 1827 m. jų valdos atitenka Platono brolio vaikams – Platonui, Aleksandrui ir Valerijanui. 1858 m. Gruzdžių valdas iš Zubovų nupirko Aleksandras Naryškinas. Nuo 1864 m. iki XX a. pradžios dvaras iš esmės buvo perstatytas. Toks pat likimas ištiko ir Žagarės dvarą. Po tarpusavio dalybų 1827 m. Žagarės dvaras atiteko Platonui Nikolajevičiui Zubovui, kuris 1857 m. jį pardavė Dimitrijui Naryškinui. Šis buvusį Zubovų dvarą perstatė ir išplėtė, pavertė jį prašmatnia angliško stiliaus rezidencija.

Zubovų giminės atstovai karta po kartos ne tik stengėsi išlaikyti paveldėtas valdas, bet jas ir plėtė. Štai Aleksandrijoje (Šiaulių r.) 1832 m. Dimitrijaus sūnus grafas Nikolajus Zubovas (1801–1871) pradėjo statyti dvarą. Jis N. Zubovo žmonos Aleksandros garbei buvo pavadintas Aleksandrija. 1886 m. Aleksandrijoje pastatyta plytinė, koklių fabrikas, kuriame dirbo 50 darbininkų. Iš šios plytinės plytų pastatyta Šiaulių Didždvario gimnazija, Šiaulių Šv. Jurgio bažnyčia, bankas, paštas ir daugelis kitų miesto pastatų. Kalbant apie Zubovų plečiamas valdas, būtina paminėti ir Vakarų Lietuvoje įsigytus dvarus.

Plungę Zubovai įsigijo XIX a. pradžioje ir valdė 67 metus (nuo 1806 iki 1873 m.). Iki šiol istoriografijos ir šaltinių analizė leido nustatyti, kad Plungę valdė Platonas (1767–1822), jo sūnėnas Aleksandras Nikolajevičius (1797–1875) ir pastarojo sūnus Platonas Aleksandrovičius (1835–1890) Zubovai.

Tačiau Rusijos senųjų aktų archyvo dokumentas¹² papildė valdžiusių asmenų sąrašą. 1840 m. gruodžio mėnesį kunigaikščio P. Zubovo lietuviškų valdų

12 1840 г. декабрь. Доверенность наследника литовских имений князя П.А. Зубова графа Зубова помещику Виленского уезда С.Я. Сидоровичу о назначении его уполномоченным во всех судебных делах, связанных с имением Плунгяны Телешевского уезда Виленской губернии, Российский государственный архив древних актов, ф. 1468, ар. 2, б. 1904, л. 1.

paveldėtojas Zubovas (neįvardinta kuris) išdavė įgaliojimą Vilniaus gubernijos dvarininkui S. J. Sidorovičiui dėl jo paskyrimo įgaliotuoju asmeniu visuose teisminiuose reikaluose, susijusiuose su Plungės ir Telšių valdomis. Dokumente rašoma: „Pagal aktą tarp mūsų, brolių, 1833 metų rugpjūčio 14 surašytą, o 18 to paties mėnesio dieną įteisintą, Plungės valdos, esančios Vilniaus gubernijos sudėtyje, atitenka amžinam valdymui ir paveldėjimui nuosavybėn.“ Rašte minimas atskiras įpareigotojo asmens 1827 m. spalio 6 d. įrašas – sutartis su savo dėde generolu majoru grafu Dimitrijumi Aleksandrovičiumi Zubovu, kuris dokumento pasirašymo dieną jau buvo miręs. Taigi galima manyti, kad lietuviškos grafo P. Zubovo valdos po jo ir jo dukros mirties atiteko broliui ir favorito sūnėnams. XIX a. pirmosios pusės bažnytiniuose dokumentuose valda vadinama Plungės grafyste. 1873 m. su kunigaikščiu Mykolu Irenėjevičiumi Oginskiu sudarytuose Plungės valdos pardavimo dokumentuose fiksuojama, kad jai tuo metu priklausė Plungės miestelis ir 7 palivarkai, iš viso 18000 dešimtinių žemės.

Tais pačiais 1806 m. Kretingą iš Potockių nusipirko P. Zubovas. 1822 m. jis savo valdas paliko dukrai Aleksandrai, kuri netrukus mirė. Paskui dvarą trumpai administravo jo pusbrolis Aleksandras Nikolajevičius Zubovas. Po valdų dalybų 1827 m. dvaras buvo perduotas P. Zubovo broliui Dimitrijui Zubovui. 1839 m. Kretingą paveldėjo Nikolajus Zubovas (1801–1871). Šis 1864 m. Kretingą užrašė savo sūnui Gabrieliui Zubovui.

Gabrieliui paskendus skolose, dvaras buvo aprašytas. Spėjama, jog Gabrielius bus pralošęs Kretingos dvarą Tiškevičiui, nors iki šiol neaptikta duomenų, ar tos legendos tikslios. Liudvikas Kšivickis prisiminimuose tą įvykį mini trumpai, nenurodydamas, kuris tai buvo Zubovas¹³. 1874 m. pabaigoje varžytinėse Kretingos dvarą nusipirko Palangos, Lentvario, Užutrakio, Kairėnų ir kai kurių kitų dvarų savininkas, Rusijos kariuomenės kazokų papulkininkis Juozapas Tiškevičius. Gabrielius turėjo teisę per metus dvarą išsipirkti, tačiau to nepadarė.

Tuo tarpu Raudonės dvarą, apie du šimtus metų priklausiusį Kiršenšteinų giminei, ėjusį iš rankų į rankas, 1803 m. P. Zubovas nupirko ir pradėjo restauruoti. Tiesa, darbams labai trukdė gaisrai. Galiausiai prieš mirtį P. Zubovas Raudonę padovanojo kaip kraitį savo dukteriai Sofijai Platonovnai fon Pirch, kuri po ankstyvos pirmojo vyro mirties 1840 m. iškėlė antrą kartą už senatoriaus Piotro Kaisarovo. Tačiau vedybos buvo nevykusios ir iš karto nutrūko. 1877 m. Raudonę jau valdė Sofijos Platonovnos Kaisarovos dukra, o vėliau – jos anūkė Sofija su savo sutuoktiniu portugalų de Faria e Castro.

Buvo ir dar keletas Zubovams priklausiusių dvarų. Dabikinės upelio (Akmenės r.) slėnyje buvusį Dabikinės dvarą 1890 m. nusipirko grafas Vladimiras Zubovas (1862–1933). 1910 m. dvarą V. Zubovas padovanojo savo sūnui, taip pat Vladimirui, agronomui, studijavusiam Halės ir Berlyno universitetuose. Pats Vladimiras Nikolajevičius Zubovas po skyrybų 1911 m. su Sofija apsigyveno gretimame Medemrodės dvare. Ten jis vedė Verą Ušakovą (1877–1941). Dvaro įsigijimo aplinkybės nėra aiškios. Po V. Zubovo mirties dvaru rūpinosi antroji žmona Vera.

Kalbant apie valdas, reikia paminėti, kad kai kurie Zubovų dvarai, laikui bėgant, tapo ir jų rezidencijomis. 1795 m. Valerijonui Zubovui atiteko Ruhentalio dvaras (gyvenvietė Latvijoje, Žiemgaloje, Bauskės r.), kurio vokišką vardą – Ramybės slėnis – latviai fonetiškai pakeitė į Rundalę. Čia stovėjo prabangi pilis,

13 Zubovas V. Zubovai ir Zubovienės Lietuvoje. Santara, 1992, Nr. 10, p. 87.

1736–1777 m. pastatyta pagal įžymaus italų architekto Frančesko Bartolomėjaus Rastrello projektą. Ji nuo 1805 m. ir tapo P. Zubovo pagrindine rezidencija. Į Rundalę Platonas perkėlė Šiaulių ekonomijos kontorą bei archyvą.

Zubovų giminės šviečiamoji veikla

Zubovų giminė, įleidusi šaknis Lietuvoje, paliko ryškų pėdsaką šalies kultūriniame, politiniame bei visuomeniniame gyvenime. Neabejotini Zubovų nuopelnai švietimo plėtojimo, mokslo propagavimo, mecenatystės srityse. Grafai Zubovai, nebijodami žandarų ir caro valdžios persekiojimų, rūpinosi lietuvių kultūros išlikimu ir plėtojimu, finansiškai ir moraliai rėmė kultūrinį Šiaulių krašto gyvenimą. Tiesa, reikia pripažinti, kad pirmuoju savo gyvenimo Lietuvoje laikotarpiu Zubovai buvo ir carinės politikos vykdytojai. Vis dėlto Zubovai nemažai dėmesio skyrė Šiaulių miesto mergaičių švietimui. Plačiai minimi faktai¹⁴, kad 1895 m. Aleksandra Zubovienė įsteigė mergaičių pensiją, o 1898 m. jis buvo perorganizuotas į Šiaulių mergaičių gimnaziją, kurios statybai A. Zubovienės vyras Nikolajus skyrė plytų ir sklypą. Žinoma, kad N. Zubovas buvo vienas iš pagrindinių „Šiaulių mergaičių ir berniukų gimnazijų beturčiams šelpti“ draugijos steigėjų.

A. Zubovienės veikla yra susijusi ir su naujais privačių mergaičių pensijų projektais. Kitaip nei Rusijos valdžia, ji siekė stiprinti visuomenėje išaugusį mergaičių švietimo poreikį, prašė išsaugoti esamų privačių mergaičių pensijų tinklą, pakelti esamų įstaigų mokymo lygį, grąžinti pensionams namų mokytojų rengimo teisę. Tačiau A. Zubovienės siūlymų Rusijos valdžia neišgirdo. Tik 1870 m. tapus Šiaulių trijų klasių mergaičių pensijų globėja, A. Zubovienei pavyko „apeiti“ valdžios numatytas taisykles ir organizuoti mokymo procesą pagal savo mergaičių auklėjimo ir švietimo sampratą. A. Zubovienė perėmė į savo rankas pensiono finansinį aprūpinimą. Ji kasmet skyrė 1200 rublių pensiono patalpų nuomai, remontui, mokymo priemonių pirkimo išlaidoms padengti. Antra vertus, matoma labai aiški ir netiesioginė

A. Zubovienės įtaka mergaičių mokymo procesui: jos dėka išplėtos mokymo programos, parūpinta aukštos kvalifikacijos mokytojų. Tik Šiaulių pensione pirmąkart buvo pradėtos rengti namų mokytojos. 1910 m. A. Zubovienė įsteigė Bubių trimetę gyvulininkystės bei pienininkystės mokyklą, jai vadovavo ir išlaikė našlaičių prieglaudą.

Kitas Zubovų giminės moterų indėlis į mergaičių auklėjimo procesą siejamas su Sofija Bilevičiūte-Zuboviene. Vladimiras Nikolajevičius Zubovas po studijų su žmona S. Bilevičiūte apsigyveno Ginkūnuose. Čia 1896 m. rūmų pusrūsyje jie įsteigė mokyklą¹⁵. Vėliau įsteigtos Naisių, Gubernijos, Dabikinės ir Medemrodės mokyklos. Didžiausias Zubovų nuopelnas – mokyklų steigimas ir išlaikymas pačiu sudėtingiausiu Lietuvai metu.

Reikia paminėti, kad Sofija su vyru V. Zubovu ėmė rūpintis rengti ir mokytojus. Šiauliuose ji norėjo įsteigti mokytojų seminariją, kuri rengtų pradinių mokyklų mokytojus. Šiam reikalui Zubovai paskyrė Šiaulių miesto centre 2 ha dydžio žemės sklypą ir pažadėjo, kad kol bus pastatyti rūmai Šiaulių miesto seminarijai, suteikti jai patalpas savo rūmuose Didždvaryje. Apie tai buvo pranešta ministerijai, kuri Zubovų pasiūlymui pritarė ir nutarė nuo 1914 m. rudens įsteigti Šiauliuose

14 Raguckienė E. Didždvario gimnazijos įkūrėjai Aleksandrai Zubovienei – 160. *Šiaulių naujienos*, 2000-07-07, p. 3; Zubovas V. Aleksandra Zubovienė. *Šiaulių naujienos*, 1990-07-28, p. 3.

15 Raguckienė E. Didždvario gimnazijos įkūrėjai Aleksandrai Zubovienei – 160. *Šiaulių naujienos*, 2000-07-07, p. 3; Zubovas V. Aleksandra Zubovienė. *Šiaulių naujienos*, 1990-07-28, p. 3.

mokytojų seminariją. Tačiau kilus Pirmajam pasauliniam karui, steigimo darbai nutrūko. Ši idėja įgyvendinta tik po Antrojo pasaulinio karo. Įsteigta mokykla, pavadinta Pedagogine mokykla, veikė iki 1957 m. Vėliau ji perorganizuota į Pedagoginį institutą. Įsikūrus Dailės fakultetui, prasidėjo naujas rūmų gyvavimo etapas. Rūmų interjerą atnaujinti padėjo buvę mokiniai. Ypač pasižymėjo Vytautas Talat -Kelpša, kuris 1978 m. iškalė grifonus prie įėjimo į rūmus¹⁶.

S. Zubovienė, kaip švietimo globėja, labai domėjosi mokyklų veikla, atidžiai sekdamas mokytojų darbą. Mokyklines programas ji pertvarkydavo savo nuožiūra. Programose buvo nurodoma daugiau dėmesio skirti aritmetikai ir ją dėstyti lietuviškai. Be to, būdavo rūpinamasi, kad mokyklose šviestųsi ne tik vaikai, bet ir jų tėvai. Jiems skaitydavo paskaitas gražaus elgesio, namų ūkio tvarkymo temomis, mokė rašyti prašymus, reikalų raštus, laiškus. S. Zubovienė kiekvienais metais iš savo lėšų skirdavo apie 10000 rublių vien tik švietimo reikalam¹⁷. Švenčių proga Zubovai mokiniams ir jų tėvams paruošdavo dovanėlių.

Pažymėtina, kad grafienė pati buvo pedagogė, didelės erudicijos žmogus. Ji domėjosi literatūra, skaitė paskaitas gamtos, moralės temomis. S. Zubovienė aiškindavo, kaip žmonėms svarbu stiprinti šeimos ir visuomenės moralę (šias pažiūras išdėstė didaktiniame romane „Szczęście“ („Laimė“), išleistame 1902 m. Varšuvoje)¹⁸.

Deja, S. Zubovienės ir V. Zubovo gražus bendradarbiavimas nutrūko. 1910 m.

V. Zubovas su Sofija išsiskyrė, paliko Ginkūnų dvarą ir mokyklą (dabar Ginkūnų mokyklai suteiktas V. ir S. Zubovų vardas). 1911 m. V. Zubovas vedė V. Ušakovą-Bielskienę ir apsigyveno Medemrodės dvare. Ir ten buvo įsteigta lietuviška dvaro pradžios mokykla, turbūt viena iš pirmųjų Akmenės krašte. V. ir V. Zubovai rūpinosi švietimu, padėjo gabiems darbininkų vaikams siekti mokslo, turėjo keletą savo stipendininkų.

Mirus V. Zubovui, dvaras ir mokykla atiteko jo žmonai V. Zubovienei. Sūnus Vladimiras nuo 1910 m. rudens perėmė Dabikinės dvarą ir jame apsigyveno su šeima. 1903 m. Dabikinėje taip pat pastatyta pradžios mokykla, kurioje buvo dėstoma lietuvių kalba.

Mokyklai vadovavo V. Zubovo žmona Ona Zubovienė (ji buvo mokytoja, baigusi specialų pedagogikos institutą). Ji darbininkų, valstiečių vaikams, lankantiems mokyklą, nemokamai duodavo rašomosios medžiagos, vadovėlių. Mokykloje mokė skaityti, rašyti, o pasibaigus pamokoms – vaidinti ir dainuoti. Visuomenine veikla O. Zubovienė užsiiminėjo iki pat senatvės. Gyvendama Kaune pas sūnų V. Zubovą, mokydavo kalbų, muzikos, nereikalaudama atlyginimo. Neužmiršo O. Zubovienė ir vaidybos meno – namuose rengė vaidinimus su anūkais bei kaimynų vaikais. Čia jai talkino, kol buvo gyva, sūnaus uošvė S. Čiurlionienė ir marti D. Čiurlionytė-Zubovienė. Paminėti faktai atskleidžia keletą Zubovų giminės šviečiamosios veiklos bruožų. Vienas jų – išskirtinis dėmesys moters, mergaitės išsilavinimui. Zubovų giminės atstovės intelektualinį moters išsilavinimą laikė viena iš svarbiausių moters vertybių ir nuo XIX a. vidurio nuosekliai rūpinosi intelektualinio lavinimo sklaida Lietuvoje. Išskirtina yra ir tai, kad Zubovai kultūrine, šviečiamąja veikla rūpinosi karta po kartos.

16 Zubovai ir Lietuva: Konferencijos, skirtos Zubovų giminės 200-osioms metinėms, pranešimų tezės (1995 m. spalio 20 d.). sudaryt. E. Raguckienė, Šiauliai, 1995, p. 10.

17 Jokšas V. Zubovai: istoriniai portretai. Komjaunimo tiesa, 1989-12-07, p. 3.

18 Zubovas V. Zubovai ir Zubovienės Lietuvoje. Santara, 1992, Nr. 10, p. 91.

Dubysos slėniai – Zubovų lietuviškos veiklos globėjai

Zubovai lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904) teikė pagalbą knygnešiams¹⁹. Ypač tuo pasižymėjo Bubių dvaro šeimininkai T. ir D. Zubovai. Pro Bubių einančiu Peterburgo – Karaliaučiaus plentu buvo gabenama draudžiama lietuviška spauda. Ją gabendavo tuščiose Gubernijos dvaro alaus daryklos statinėse. Šį plentą akylai sekdamo ir saugodavo žandarai. Tad slapto krovinio vežėjus reikėdavo globoti ir šelpti, o žandarus pamaloninti. Juos apgaudinėti padėdavo grafo titulas. Reikia pridurti, kad D. Zubovas globojo ne tik slaptąją lietuvišką spaudą, bet ir šelpė 1899 m. Bubiuose įsteigtą mokyklą, kurioje nuo 1905 m. buvo mokoma ir lietuvių kalbos. Tais laikais baigę mokslus jauni lietuviai, nepatikę caro valdžiai, gaudavo darbą pas D. Zubovą. Todėl grafas subūrė daug lietuviybės labui dirbančių lietuvių. D. Zubovo dvaro rūmuose vykdavo ir slapti Lietuvos visuomenės veikėjų susirinkimai. Jie būdavo „priedengiami“ gegužinėmis, kurios vykdavo Zubovo įrengtose aikštelėse.

1903 m. buvo suorganizuota viena iš didžiausių gegužinių, kurioje dalyvavo svečių iš Kauno, Vilniaus, Maskvos ir Peterburgo. Atvyko Povilas Višinskis (jis gegužinę surengė dar V. Zubovo Dabikinės dvare), Žemaitė, Vladas Putvinskis, Aantanas Smetona, Juozas Tumas-Vaižgantas, Mykolas Biržiška. Tad gegužinė buvo lyg ir pirmasis lietuvių seimas. Ji sukėlė labai palankų atgarsį tarp lietuvių, o Šiaulių „lenkams“ – pasipiktinimą. Policija ir žandarmerija apie gegužines sužinodavo po laiko.

Atkakli kova priartino spaudos grąžinimo dieną: 1904 m. pavasarį lietuviškos spaudos draudimas buvo panaikintas. Padėjo ir Rusijos imperijos karas su Japonija, mat caro valdžiai reikėjo ramybės imperijoje.

Taigi, atgavus spaudą, gegužinės būdavo rengiamos vos ne kasmet. Didžiųjų gegužinių organizavimą perėmė „Varpo“ draugija, įsteigta 1904 m. Pirmoji jos surengta gegužinė įvyko 1905 m. Andrejavoje, netoli Ginkūnų. Ją aprašė „Lietuvių laikraštis“ 1905 m. birželio 14 d.: „Svarbiausias gegužinės tikslas – lietuvių jaunuomenės suvažiavimas, įvairių tautos klausimų ir reikalų apsvarstinėjimas“²⁰. V. Zubovas bendravo su liberaliosios pakraipos lietuvių visuomenės veikėjais. Dabikinės dvare 1902 m. įvyko steigiamasis Lietuvių demokratų partijos suvažiavimas²¹. Taigi galima teigti, kad ši giminė, pati neturėdama lietuviškų šaknų, puoselėjo ir skatino lietuviybę net ir tarp lietuvių, būrė lietuvius į tautinius susirinkimus, padėjo platinti lietuvišką spaudą pačiu aršiausiu lietuvių tautos rusinimo periodu, o tai priartino lietuviškos spaudos grąžinimo dieną.

Nepamirština, jog tiek carizmo, tiek Nepriklausomos Lietuvos laikais Zubovai aktyviai dalyvavo visuomeninių draugijų veikloje, finansiškai ir moraliai rėmė Šiaulių krašto kultūrinį ir šviečiamąjį judėjimą. Jų iniciatyva įsteigtos ir išlaikomos prieglaudos našlaičiams ir seneliams, remiami gabūs nepasiturintys mokiniai. Zubovų giminės mecenatystės išskirtinis bruožas – humaniškumas, moralinė bei finansinė pagalba ne tik visuomeninėms draugijoms, bet ir vietos gyventojams, neįgaliems vaikams, tremtiniais.

Zubovų giminės ūkinė veikla

Jau caro laikais Zubovai ūkininkaudavo pagal savo sukurtus žemės ūkio metodus. Visos jų nuosavybės buvo pavyzdinės. Jų ūkininkavimo įtaka būdavo

¹⁹ Zubovai ir Lietuva: Konferencijos, skirtos Zubovų giminės 200-osioms metinėms, pranešimų tezės (1995 m. spalio 20 d.), sudaryt. E. Raguckienė, Šiauliai, 1995, p. 5.

²⁰ Lietuvių laikraštis, 1905-06-14, ŠAM Istorijos skyrius.

²¹ Semaškaitė I. Lietuvos pilys ir dvarai. Vilnius, 2003, p. 82.

jaučiama visoje apylinkėje.

Dimitrijus Zubovas, įsikūręs Šiauliuose, pradėjo sumaniai šeiminkauti: atgabeno iš Vokietijos veislinių galvijų, rūpinosi žmonėmis, steigė ligonines, Bubių kaime pastatė dvarą. Sūnus Nikolajus dar giliau įleido šaknis į Šiaulių žemę, rūpinosi krašto naujovėmis. Įvedė daugialaukę sistemą, jo valdose pradėti auginti cukriniai runkeliai, parūpinta našesnių padargų. Kaimuose pradėtos statyti geresnės trobos su didesniais langais, kaminais, kuriems plytos teiktos lengvatinėmis sąlygomis iš Aleksandrijos plytinės. Vyko statybos ir dvaruose. Plungėje pastatyti stilingi rūmai su bokšteliu ir trijų aukštų varpinė. Šiaulių Didždvario rūmai paaugštinti, netoli pastatyti namai ekonomijos administracijai. Nikolajaus Zubovo ir Aleksandro de Moden sūnus Nikolajus Zubovas taip pat skatino ūkinę pažangą bei pramonę. 1867 m. Gubernijoje (Šiaulių priemiestis) pastatė modernią alaus daryklą, didelį garinį malūną, ketaus liejyklą, kurioje buvo gaminami ir žemės ūkio padargai. N. Zubovas laikomas žemės ūkio parodų Šiauliuose iniciatoriumi. Ypač jos pagarsėjo 1875 m., 1876 m., 1879 m.

Vyresnysis Nikolajaus sūnus Vladimiras pirmiausia praplėtė valdas. Baigęs chemijos mokslus, būdamas specialistas, suprato gyvulininkystės reikšmę. Iš Danijos ir kitų kraštų parūpino geros veislės galvijų. Išplėtė pieno ūkį. 1908 m. Ginkūnų dvare įsteigė pirmą Šiaulių apskrityje pieninę. V. Zubovas neapleido ir augalininkystės. Melioravo pievas ir dirvas, darė bandymus elitinėms sėkloms išvesti ir pritaikyti prie vietos sąlygų. Gyvendamas Medemrodėje, žymiai pagerino Lietuvos žaliųjų karvių veislę. Verslo operacijoms remti įsteigė Šiaulių kredito draugiją, Žemės ūkio pajininkų darbininkų „Progreso“ bendrovę. V. Zubovas pirmasis įsteigė pieno kontrolę, organizavo specialius kursus Ginkūnuose.

Vladimiro brolis Dimitrijus taip pat sumaniai ūkininkavo. Jis turėjo polinkį į statybas. Pats projektavo, gražiai nubraižydavo projektus įvairiems gyvenamiesiems ir ūkininkams pastatams. Bubiuose pastatė pirmą siloso bokštą Lietuvoje, gerino gyvulininkystę ir pienininkystę, turėjo plytinę, lentpjūvę, malūną, pieninę. 1910 m. įsteigė gyvulininkystės ir pienininkystės mokyklą, kuriai vadovavo ir pats dėstė.

Savo tėvo veiklą pavyzdžiu laikė ir ją toliau tęsė V. Zubovo sūnus V. Zubovas. Nuo 1910 m. perėmęs Dabikinės dvarą, jis pradėjo pažangiai ūkininkauti. Dabikinėje darė mokslinius eksperimentus juodmargių galvijų produktyvumui kelti (juodmargių galvijų tyrimai buvo tęsiami iki 1939 m). Nepaisant visų rūpesčių, V. Zubovas aktyviai dalyvavo visuomeniniame darbe, organizavo kursus ir žemės ūkio kooperacijos ratelius (1911–1914). Be to, 1923 m. dalyvavo pažangioje žemės ūkio kooperatyvų sąjungoje „Gamintojas“. Epizodiškai skaitydavo paskaitas žemės ūkio racionalizavimo klausimais Kaune, Šiauliuose, Dotnuvoje. Buvo vienas iš Ūkininkų partijos steigėjų ir narys. Dirbo „Ūkininko balso“ redakcijoje.

Baudžiavos panaikinimas, miestų augimas, didėjanti žemės ūkio produktų paklausa skatino Zubovus intensyvuoti žemės ūkio, ypač gyvulininkystės, produktų gamybą. Tai jau buvo ir lietuvių tautinio atgimimo pradžia, kai ūkio intensyvinimu, raginami to meto šviesuolių, susirūpino ir valstiečiai. Todėl, matyt, neatsitiktinai du N. Zubovo sūnūs Vladimiras ir Dimitrijus buvo pirmieji Lietuvos Zubovai, baigę aukštuosius žemės ūkio mokslus.

Sunku pervertinti Zubovų giminės nuopelnus Lietuvos ūkinės kultūros ugdymui. Stropiai tvarkomi jų ūkiai buvo ryškus pavyzdys apylinkių ūkininkams. Jų visuomeninė veikla buvo didelė parama kooperatinėms ir žemdirbių savivaldos organizacijoms, skatinanti gerinti besivystančią gyvulių veislininkystės sistemą.

Zubovų giminės veikla pirminiu laikotarpiu (1797–1879 m.) tiesioginiame Lietuvos visuomeniniame gyvenime aktyvumu nepasižymėjo. Trys broliai – Platonas, Valerijanas ir Nikolajus buvo valstybės veikėjai, prisidėję prie Rusijos imperijos ekspansinės politikos įgyvendinimo. Vėliau (1879–1914 m.) pastebima labai aktyvi jų pozicija Lietuvos, o ypač Šiaulių miesto gyvenime. Jie iš esmės buvo miesto valdymo ir miesto gyvenimo organizavimo, problemų sprendimo centrinės figūros. Zubovų veiklos reikšmingi rezultatai atsekami ūkiniam, kultūriniam Lietuvos gyvenimui. Stropiai tvarkomi Zubovų giminės ūkiai tapo ryškiu pavyzdžiu aplinkiniams ūkininkams. Jų visuomeninė veikla buvo didelė parama kooperatinėms ir žemdirbių savivaldos organizacijoms, skatinanti gerinti besivystančią gyvulių veislininkystės sistemą. Jie karta po kartos rūpinosi Lietuvos kultūrine, švietėjiška veikla, mecenatyste. Neturėdami lietuviškų šaknų, puoselėjo ir skatino lietuvių, būrė lietuvius į tautinius susirinkimus, padėjo platinti lietuvišką spaudą. Zubovai, patys būdami dvarininkais, rėmė ir globojo neturtinguosius, skatino jaunimo švietimą, kultūrinį tobulėjimą, užtardavo caro administracijos persekiojamus šviesuolius bei visuomenės veikėjus.

ŠIS TAS IŠ BAZILIONŲ MIESTELIO IR JO APYLINKIŲ ISTORIJS

Jaroslavas Rimkus (1888 – 1976)

Nėra abejonės, kad Bazilionų miestelis senovėje vadinosi Padubysys – juk gyvenvietė prie pat Dubysos upės. Paskui, kai į tą Padubysį atvyko vienuoliai bazilijonai, tenykštę katalikų bažnyčią paėmė į savo globą ir prie jos įsteigė mokyklą, vėliau pavadintą gimnazija, žmonės tą Padubysio miestelį pradėjo vadinti Bazilionais. Tas vardas taip prigijo, kad ir ligi šiol tas miestelis vadinamas Bazilionais. O Padubysio vardas dabar nei dokumentuose, nei apskritai spaudoje, nei gyvoje kalboje neminimas. Nors iki Pirmojo pasaulinio karo, besitęsiant rusų okupacijai (prieš tai numalšinusi visus tris sukilimus prieš rusus), buvo grąžintas miestelio senoviškas Padubysio vardas, bet minėtoji katalikų bažnyčia tada virto stačiatikių cerkve, Beinoriškių kalne buvusios katalikų kapinaitės su šv.Lauryno koplytėle buvo paverstos Padubysio stačiatikių kapinėmis, pati koplytėlė sunaikinta ir t.t. Mat caro valdžiai rūpėjo ne grąžinti senovišką miestelio Padubysio vardą, bet išbraukti iš žmonių atminties tai, kad čia kadaise buvo katalikų bažnyčia, „kažkokie“ vienuoliai bazilijonai su savo mokykla, kliudantieji surusinti kraštą ir t.t. Aš gerai atmenu tuos laikus, kai oficialiai tas miestelis rusų valdžios raštuose buvo vadinamas Padubysiu, jo valsčius – Padubysio valsčiumi (Padubis, Padubisskaja volostj) ir t.t. Tačiau žmonės ir caro laikais miestelio kitaip nevadindavo, kaip Bazilionais. Tas vardas tebėra gyvas ligi šiol.

xxx

Vaikas būdamas aš pažinojau du senius – dvarininką Tadą Rimgailą ir smulkų žemvaldį Mykolą Hurčiną, kurie buvo baigę Bazilionų vienuolių unitų gimnaziją (dar prieš 1963 m. sukilimą).

Beje, tas Tadas Rimgaila (Bagdoniškių, o paskui Gilvyčių dvaro savininkas) buvo sūnus Liudviko Rimgailos – buvusio Napoleono gvardijos karininko, prancūzų eilėse kovojusio prieš rusus dėl Lietuvos ir Lenkijos valstybių atkūrimo. Tado Rimgailos sūnus Severinas Rimgaila (Gilvyčių dvaro savininkas) savo jaunai mirusiai dukteriai Janei Kurtuvėnų kapinėse buvo pastatęs pagal mano tėvo projektą puikų paminklą, žavintį visus savo grožiu.

Mykolas Hurčinas buvo pusbrolis žinomo rusų armijos generolo Aleksandro Hurčino – rusų-turkų karo dalyvio, paskui Vilniaus karo gubernatoriaus, popiežiaus rūmų kamerhero ir t.t. Jam priklausė mažas Pikeliškės palivarkėlis (Bazilionų valsčius), kurį nupirkęs gen. Daubaras prijungė prie Bagdoniškių dvaro – šį jis gavo kaip savo žmonos Veronikos Rimgailaitės kraitį.

xxx

Caro laikais iki Pirmojo pasaulinio karo Bazilionuose buvo Padubysio valsčiaus centras, vadovaujamas renkamojo viršaičio (*staršino*), rusų cerkve su savo popu (*batiuška*, *nastojatelis* – klebonas), cerkvei priklausė 100 ha žemės (50 ha dirbamos žemės pačiuose Bazilionuose, miško 20 ha prie Būdų kaimo, tiek pat žemės

Kraspogališkių-Šermukšnės kaime link Kurtuvėnų). Buvo dar *uriadnikas* (policijos nuovadas), felčeris, pradžios mokykla tame pat name, kur buvo valsčiaus raštinė ir paštas, degtinės monopolis, dvi krautuvės: viena – Abromo Zalco, kita – lietuvio Vareikos; be to, Bazilionuose buvo dvarininkų įkurtas bankelis, kurio direktorius visą laiką buvo mano dėdė Cezaris Vaitkevičius (Kanapinės dvaro Bazilionų valsčiuje savininkas).

Atmenu tuos laikus, kai Bazilionų valsčiuje buvo kažin koks susirinkimas. Reikėjo balsuoti kažkokiu klausimu, ir už durų tuomet girdėjom šūkius rusų kalba *soglasnas, nesoglasnas* (sutinku, nesutinku) – taigi valsčiaus pasitarimuose buvo priverstinai kalbama rusiškai. Bazilionų pradžios mokykloje, kaip ir visose Lietuvos mokyklose, tuomet visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba, o mokytojai buvo vien rusai. Tik po 1905 m. revoliucijos ir lietuvių spaudą grąžinus atsirado lietuvių mokytojų, baigusią Panevėžio ar Veiverių mokytojų seminarijas, jie be dėstomų rusų kalba mokslo dalykų, ėmė dėstyti ir pačią lietuvių kalbą kaip atskirą mokslo dalyką.

Aš jau nepamenu tų laikų, kai valsčiaus valdybos nutarimu kaimiečiai buvo plakami rykštėmis už visokius nusikaltimus. Ignacas Tamutis man pasakojo iš senesnių laikų tokį atsitikimą. Lopetiškių dvariuko nuomininkas (jo pavardę pamiršau), įskustas, jog išprievartavęs jauną mergaitę našlaitę, gyvenančią prie jo šeimos, Pakapės bažnyčios klebonui Juozui Paškevičiui patarus ir valsčiaus valdybos su *staršinu* (kilusiu iš Galinaičių kaimo) sprendimu, pagautas policijos uriadniko ar šimtininko viešai Bazilionuose valsčiaus budelio Skavronskio buvo išplaktas 30 rykštės kirčių. Paskui iš gėdos kažkur pabėgęs iš namų. (Vaiku būdamas aš tą Skavronskį daug kartų mačiau Bazilionuose, kai valstiečių jau neplakė). Taigi už panašius nusikaltimus valstiečiai tuomet buvo baudžiami, o bajorai nepriklausė nuo valsčiaus. Jie buvo vadinamųjų dvarininkų vadų (*predvoditelj dvorianstva*) ir paprastų teismų žinioje.

xxx

Bazilionų cerkvės *batiuška* buvo suvargęs. Nors jam priklausė nemažai žemės, bet nebuvo pajamų, nes toje apylinkėje beveik nebuvo stačiatikių parapijiečių, išskyrus menko Pagervinės kaimelio (vėliau rusų pavadinto Michailovka) rusus, atkeltus po 1863 m. sukilimo. Popas dažnai cerkvėje nusiskųsdavo, kad katalikai savo bažnyčias ir kunigus prabangoj laiką, o jis turįs vargti ir pamaldoms vadovauti cerkvėje žvirbliams triukšmą keliant virš Dievo sosto (altoriaus), prasiveržiant jiems per kiaurą stogą ir lubas.

Andriejus Navickas iš Purvinės kaimo man pasakojo tokį dalyką. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą rusų stačiatikių archijerejus (vyskupas, atvažiavęs iš Kauno ar Vilniaus), norėdamas aplankyti cerkvę, popą ir parapijiečius, sutiko rabino vedamą žydų delegaciją su duona, druska, savo tora (šventenybe, kur surašyti Mozės 10 įsakymų) ir lėkšte su 300 rublių stačiatikystei ir jos dvasiškiams palaikyti mūsų krašte. Archijerejus nors buvo nuliūdintas, nesutikęs Bazilionų cerkvės delegacijos – klebono bei parapijonų, bet kartu sujaudintas tokio Bazilionų žydų nuoširdumo ir dosnumo. Išlipo iš fajetono ir, stovėdamas vieškelyje, tarė žydų delegacijai: „Dėkoju jums už viską, nepamiršiu: žydų tikyba yra senoviška tikyba, rusų tikyba galinga ir tvirta (*deržavnaja ir krepkaja*) tikyba, rusų tikyba – grynas vanduo, katalikų tikyba netikra tikyba – drumzlinas vanduo“.

xxx

Bazilionų bankelis, vadinamoji Padubysio skolinamoji-taupomoji draugovė

(*Podubisskoje sudosberegatelnoje tovariščestvo*), buvo vienas nesusipratimas. Įkūrė jį vietiniai mažai raštingi dvarininkėliai, neturintieji jokio bankų finansinių operacijų, buhalterijos ir panašių dalykų supratimo. To banko direktorius Cezaris Vaitkevičius, kad ir buvo išsilavinęs žmogus (baigęs Šiaulių gimnaziją dar prieš 1863 m. sukilimą ir lankęs Varšuvos universitetą), bet ir jis neturėjo jokio supratimo apie banko tvarkymą. Kai kurie to banko tarnautojai net nemokėjo aritmetikos veiksmų, o apie paprastas ir dešimtaines trupmenas – nė iš tolo. Konstantinas Chomskis niekaip negalėjo suprasti, kodėl 0 padauginus iš 5 yra 0, o ne 5. Todėl jie visi tą banką privedė prie bankroto, dėl to žuvo 60 tūkstančių žmonių sunkiai uždirbtų aukso rublių. To banko tvarka buvo tokia, kad niekas iš dvarininkų – to banko šeimininkų, šitaip apvogę žmones, neatsakė savo dvariukais, nes, iškėlus bylą dėl bankroto aukštesnėse instancijose, Finansų ministerija palaikė tą bankrotą privačiu vietinių dvarininkų ir valstiečių reikalu, dėl kurio pats valstybės išdas niekuo nenukentėjo, todėl nebuvo pamato to banko šulų traukti atsakomybėn. Banką į bankrotą pastūmėjo tai, kad norintieji gauti paskalų tame banke prigirdydavo jo *člienus* (šulus) ir gaudavo pinigų be jokios garantijos, jog juos grąžins bankui. To banko skolininkai dažniausiai pabėgdavo Amerikon, o jų vekselių žirantai būdavo fiktyvūs ir melagingi, ir nebūdavo iš ko bankui išieškoti skolos, o procentus indėlininkams reikėjo mokėti. Kai byla dėl bankroto nutilo, tai vienas dvarininkėlis nuo Gordų, Vareika (Bazilionų krautuvininko Vareikos brolis) ėmė pusvelčiui supirkinėti Bazilionų banko indėlininkų taupomasias knygeles, iškėlė iš naujo teisme baudžiamąją bylą prieš tuos dvarininkėlius (C.Vaitkevičių, K.Chomskį, K.Pikelį, S.Smagažinskį, M.Daujotą ir kt.). Privedę banką prie bankroto, patys savo turtu nieko nenukentėjo. Tačiau čia užėjo Pirmasis pasaulinis karas, paglemžęs visas žmonių santaupas bankuose, ir visos tos viltys bylą laimėti Vareikai žuvo. Tik sunkus prisiminimas liko tiems, kurių pinigai Bazilionų banke žuvo – dėl to žmonėms buvo daug nemalonumų, kerštų ir prakeikimų. Vieniems žuvo tūkstančiai rublių, kitiems – šimtai, o kitiems tik keliasdešimt rublių. Buvęs ir toks atsitikimas. Tokiam F.Michnevičiui (Brazinskių ir kitų dvariukų savininkui) žuvo Bazilionų banke keli tūkstančiai rublių. Supykęs jis pripuolė prie to banko buvusio raštininko K.Pikelio, žemai nusilenkęs ir plūsdamasis, taręs jam: „Tai laikai atėjo – vagį už vieno arklio pavogimą įgrūda į kalėjimą dviem metams, o jūs, bankyrai, pavogėte iš manęs 5000 rublių, t.y. 50 puikių arklių, ir niekas jūsų neįgrūda kalėjiman, ir aš dar turiu nusiimti kepurę nuo galvos ir žemai jums nusilenkti“.

Tais caro laikais panašiu būdu dvarininkas Jurgis Daujotas, Daujotavos dvaro Šiaulėnų valsčiuje savininkas, ir kiti savo įsteigtu banku buvo apiplėšę daugybę ūkininkų ir už tai neatsakė.

Xxx

Bazilionų valsčius davė keletą 1863 m. sukilimo dalyvių: Vladą Demskį, Vincą Vitkevičių, Boleslovą Chomskį ir Urniežių-Kimantą (vardas man nežinomas).

Vladas Demskis (kilęs iš Lepšių kaimo prie Pašiaušės), jau kunigu būdamas, dalyvavo 1863 m. sukilime, paskui turėjęs emigruoti Vakarų Europon, o vėliau Amerikon, kur metė kunigystę ir kovojo už Lietuvos laisvę kartu su daktaru Jonu Šliūpu.

Vincas Vitkevičius buvo Pašiaušės dvaro ir jo palivarkų (Elviravos, Vimzių, Gordų, Dangtilčio malūno ant Dubysos) savininkas. Už dalyvavimą 1863 m. sukilime jo Pašiaušės dvaras (palivarkus jis dar prieš sukilimą buvo išpardavęs

padengti žmonos skoloms) buvo rusų valdžios konfiskuotas ir atiduotas kaip dovana generolui grafiui Bukshevdeniui, o jis pats, V. Vitkevičius, ištremtas Sibiran. Žmona savanoroškai vyko paskui vyrą Sibiran, ir abu ten mirė. Jų duktė ištekęsusi už dvarininko Jagmino (Raubų dvaro palei Radviliškį savininko). Ją man teko pažinti ir daug iš jos sužinoti apie jos tėvus ir patį 1963 m. sukilimą. Jų sūnus Stanislovas Vitkevičius emigravo į užsienį ir buvo žymus Krokuvos dailės akademijos profesorius, dailininkas ir dailės istorikas. Prieš Pirmąją pasaulinę karą jis buvo atvykęs iš Krokuvos į Lietuvą, lankėsi Pašiaušėje, norėdamas prisiminti jaunystės dienas ir pamatyti tas vietas, kur jis gimė, augo ir iš kur turėjo bėgti užsienin.

Pašiaušės dvaro buvo toks likimas. Generolo grafo Bukshevdeno sūnus po tėvo mirties paveldėjo Pašiaušės dvarą. Jis buvo menkas ūkininkas, nesugyveno su savo darbininkais ir kaimynais, nuolat dėl menkniekio su jais bylinėdavosi teismuose. Žmonės jo nemėgo ir vadino ne tikru grafu, bet šikgrafu.

Jo dvarą ilgą laiką nuomojo latvis Insterburgas, pirmas toje apylinkėje panaudojęs garo kuliąją mašiną; tai buvo didelė naujiena. Tas grafas Bukshevdenas, dar jaunas būdamas, nuo džiovos greit pasimirė. Buvo palaidotas Bazilionų stačiatikių kapinėse Beinoriškių kalne prie Dubysos ir jos intako Deglės upelio.

Kadangi grėsė pavojus, kad po grafo Bukshevdeno mirties Pašiaušės dvaras gali atitekti valstiečių žemės bankui, kuris vaidino rusų kolonizacinio banko vaidmenį lietuviams išstumti iš jų žemės ir ją pagal Muravjovo ir Stolypino receptą apgyvendinti rusais *poselencais*, tai kunigas V. Jarulaitis (kilęs iš Janulaičių kaimo, Šiaulių vls.) sudarė akcinę bendrovę bankrutuojantiems dvarams supirkti ir išpardavinėti juos sklypais lietuviams valstiečiams. Tad prieš pat Pirmąją pasaulinę karą Pašiaušės dvaras atiteko minimai lietuvių organizacijai ir tuoj po karo buvo išparduotas lietuviams, o jo 80 ha centras su trobesiais buvo parduotas Lietuvos pramonininkui latviui Bezumavičiui – dailininko Vytauto Bičiūno tėvui.

Bonaventūras Chomskis (nedidelio Bazilionų valsčiaus Slišų dvariuko savininkas) turėjo keletą sūnų ir dukterų, kurių vienas – Boleslovas Chomskis dalyvavo 1863 m. sukilime. Jis buvo pagavęs Juškaičių dvariuko (Bazilionų vals.) savininko Mikševičiaus du arklius ir atidavęs sukilėliams, besislapstantiems miškuose. Už arklių pagrobimą užpykęs Mikševičius įskundė Boleslovą Chomskį rusų žandarams. Atvykę iš Šiaulių žandarai vakarop, jau sutemus, tyliai nukako į Slišus ir, paėmę su savimi Purvinės kaimo ūkininką Franciškų Ganiprauskį kaip liudininką, įsiveržė į Chomskių butą, suėmė ir išsivedė su savim jaunuolį Boleslovą Chomskį, kuris tuoj atsidūrė Sibire ir ten ištremtas išbuvo 37 metus. Paskelbus manifestą prieš Pirmąją pasaulinę karą grįžo Lietuvon ir apsigyveno Slišuose pas savo brolių Konstantiną ir seseris. Konstantinas Chomskis labai neprielankiai sutiko savo brolių Boleslovą, ypač todėl, kad jis iš Sibiro su savimi atsivežė berniuką Vasią (Vasilijų – savo sūnų, sugyventą su ruse žmona ar meiluže, kurios neatsivežė su savimi, nes ji mirusi ar pabėgusi su kitu vyru). Konstantinas net prasitardavo, jog mirusio Boleslovo nepriimsias palaidoti šeimyninėse Slišų kapinėse. Išėjo taip, kad pats Konstantinas Chomskis per Pirmąją pasaulinę karą, kaip pabėgėlis, mirė Rusijoje ir ten buvo palaidotas, o jo brolis sibiritis, prieš pat karą miręs nuo vėžio, buvo palaidotas Slišų kapinėse greta savo tėvo ir sesers. Tačiau jo sūnus Vasiukas išėjo plėšiko keliais, buvo teistas, išvežtas Rusijon ir ten žuvo.

Kitas 1863 m. sukilimo dalyvis, Molinės viensėdžio (prie pat Pašiaušės kaimo) savininkas Urniežius rusų žandarams buvo nepagaunamas, nes pakeitė savo

pavarde, iš Urniežiaus pasidaręs Kimantu. Iš jo pirkęs dokumentus ar pavogęs: pasai ir dokumentai tuomet buvo be fotonuotraukų. Niekas jo neįdavė. Žandarai ir valdžia pagaliau nusprendė, kad Urniežius tikrai yra žuvęs ar pabėgęs užsienin. Urniežių sukilėlių, sau ramiai gyvenantį Molinėje ir išauginusį didelę šeimą, laikė kažkokiu Kimantu, nedalyvavusiu sukilime, liovėsi jo ieškoję. Atiduoti pagarbą reikia tų laikų visiems pašiaušiškiams ir bazilioniškiams, ir visiems tiems Lietuvos piliečiams, kurie gerai pažinojo Urniežių, tačiau jo neišdavė Muravjovo budeliams.

Aš, jaunuoliu būdamas, gerai pažinojau grįžusį iš Sibiro tremtinį Boleslovą Chomskį, taip pat mačiau savo akimis ir Kimantą (buvusį sukilėlių Urniežių), kuris aplankydavo mano dėdę Cezarį Vaitkevičių, gaudavo iš jo lenkiškų knygų namie pasiskaityti.

Sukilėliai bazilioničiai – V.Demskis, V.Vitkevičius, B.Chomskis ir Urniežius, apimti revoliucinių jausmų, buvo stoję kovon su rusais, kaip Lietuvos okupantais, kaip stojo ton kovon tuomet kunigas A.Mackevičius, K.Kalinauskas, Z.Sierakauskas, H.Bukauskas, broliai C. Ir K.Zabičiai-Nezabitauskiai ir daugybė kitų Lietuvos herojų, kurių tikslas ir idealas buvo ne tik išvaduoti savo kraštą nuo rusų jungo, bet ir savo liaudį nuo baudžiavinės vergijos, nuo priespaudos ir pažeminimo.

xxx

Bet iki šiol (t.y., 1968 m., dabar jau miręs–V.R.) Bazilionų valsčiuje, Bagdoniškių-Sakalų kaime gyvena ūkininkas Izidorius Skauminas, kuris 1905 m. kartu su kitais uždarinėjo carinės valsčiaus įstaigas, išvaikydavo rusiškas pradžios mokyklas, reikalaudamas grynai lietuviškų mokyklų, daužė carinius monopolius ir t.t.

I.Skauminas per 1905 m. revoliuciją tarnavo sargybiniu prie dvarininko S.Rimgailos, kuris buvo akcizės valdininku, važinėjusiu po Šiaulių apskritį ir rinkusiu pinigus degtinės monopoliuose. I.Skauminas iš S.Rimgailos tuomet pareikalavo, kad jam, I.Skauminui, būtų „lygybė sėdėjime ir valgyme“, nes visi žmonės yra lygūs ir neturi būti tarp jų skirtumo.

Po visų sukilimų ir karų, po Pirmosios ir Antrosios revoliucijų, Lietuva pamažu priėjo prie laisvės ir savo nepriklausomos valstybės atkūrimo. Toje kovoje už Lietuvos laisvę nemažai pasižymėjo ir Bazilionų valsčiaus piliečiai: Bagdoniškių dvaro savininkas, Napoleono gvardijos karininkas Liudvikas Rimgaila, Kiaunorių dvaro savininkas Kiaunarskis ir kiti, kovoję už Lietuvą dar XIX amžiaus pradžioje, ir jau anksčiau minėti bazilioniškiai, 1863 m. sukilimo dalyviai: V.Demskis, V.Vitkevičius, B.Chomskis ir Urniežius-Kimantas.

Pikeliškė, 1968 m. kovo 20 d.

MODERNIOS TECHNIKOS PRADŽIA PADUBYSIO KRAŠTE

Genovaitė Žukauskienė

Žmonijos vystymosi istorija yra glaudžiai susijusi su darbo įrankių tobulėjimu. Iki XIX a. pabaigos Padubysio krašto žmonės naudojo gana paprastus ir ekologiškus darbo ir buities įrankius, su kuriais dirbo patys arba juos traukė arklys. Stambiems įrengimams, pavyzdžiui, malūnams, pasitelkdavo vandens ar vėjo energiją. XX a. pradžioje pradėta naudoti elektros energija, vidaus degimo varikliai – tai sukėlė bangą naujų mokslo išradimų, kurie paskatino žymų techninį progresą įvairiose žmonių gyvenimo srityse. Nagrinėjamas laikotarpis – nuo XIX a. pabaigos, kai šiame krašte pradėti naudoti sudėtingesni įrenginiai, susisiekimo priemonės, ir kt., ir tęsiasi iki XX a. vidurio, kai didelė dalis turėtų ūkio, susisiekimo ar kitų gamybos priemonių buvo nacionalizuota. Straipsnis parengtas remiantis per 2006 m. Bazilionuose vykusią respublikinę kraštotyrinę ekspediciją užrašytais pasakojimais, archyvine, kita bibliotekose, muziejuose sukaupta medžiaga, naudotasi publikuotais šaltiniais.

Transporto priemonės

Dviračiai

Dviračiais Padubysio krašte pradėta važinėti antrajame XX a. dešimtmetyje ir jie, kaip patogi susisiekimo priemonė, labai greit išpopuliarėjo, nes dviračiams nereikia gerų kelių, jais gana greit ir nesunkiai galima nuvykti net į Šiaulius (2, 11, 18, 29). Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu nauji dviračiai kainuodavo 200–400 Lt. Tie, kas neišgalėjo nusipirkti naujo dviračio, pirkdavo naudotą, už kurį, atsižvelgiant į susidėvėjimą, reikėdavo mokėti 40–100 Lt. Populiariausi šiame krašte buvo vokiški „Vanderer“, angliški ir latviški „Latvello“ dviračiai (10, 11, 18, 33). Sunkiai uždirbti dviračiai buvo labai saugomi. Povilas Stugys iš Bijotės k. pasakojo, kad po kiekvienos kelionės dviračius išvalydavo, sušlapusius ratus visada nušluostydavo. Dviračius dažniausiai laikydavo troboje, o žiemai juos patepdavo, kad nerūdytų (11, 18, 29, 36). Ekspedicijoje surinktais duomenimis, Padubysio valsčiuje dviračius dažniausiai įsigydavo ūkininkai, amatininkai, meistrai, samdomi darbininkai, prekybininkai, smulkūs verslininkai, t. y. tie, kuriems už darbą buvo mokama pinigais, arba tie, kas parduodavo savo pagamintą ar užaugintą produkciją ir turėdavo atliekamų pinigų. Jaunuoliui turėti dviratį buvo prestižo dalykas, todėl jam nepagailėdavo ir visų metų uždarbio pas ūkininką (7, 9, 10, 11, 12, 18, 27, 30, 35, 36, 38).

1932 m. Padubysio valsčiuje išduoti 309 leidimai važinėti dviračiais. Už leidimą reikėjo sumokėti 3,5 Lt mokesį¹. 1935 m. valsčiuje užregistruoti 208 dviračiai, 1936 m. – 206, 1937 m. – 277 dviračiai², 1938 m. dviračių vis daugėjo,

1 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2922, l. 7

2 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3550, l. 645.

jų užregistruota 307³. Padubysio valsčiuje dviračius buvo nusipirkę: Vincas Tamoševičius, Felicija Butvilaitė iš Bazilionų (18, 27), Dapševičiai iš Bernotų k. (9), Gracijonas Bekeris iš Gylių k. (23), Juozas Tamutis iš Juškaitių k. (8), Justinas Petrukas ir Bronė Žilinskaitė iš Pabijočių k. (7,36), broliai Vaclovas ir Zigmąs Pniauskai iš Taručių k. (30), Valančiai iš Vileikių k. (38) ir kt.

Atsiradus apsčiai dviratininkų ir daugėjant įvairių eismo įvykių, pasidarė būtina teisiškai reglamentuoti važinėjančių dviračiais taisykles. 1932 m. dviračių registracijos reikalu buvo išleistas privalomas įsakymas, kuriame nustatytos taisyklės dviratininkams:

1. *Kiekvienas dviratininkas, važinėdamas dviračiu, privalo turėti apskrities savivaldybės duotą dviračiais važinėti leidimą ir numeruotą ženklą, pritvirtintą dviračio užpakalinėje dalyje prie dviračio sėdynės.*

2. *Kiekvienas dviratininkas privalo turėti veikiantį skambutį ar kitos rūšies signalizacijos prietaisą, nakties metu ir tinkamą šviesą.*

3. *Nevažinėti dviračiu šaligatviais, takais ir išimtinai žmonių pasivaikščiojimui ar žaidimui skirtomis vietomis.*

4. *Dviračiu važiuojant laikytis dešinės kelio pusės, o važiuojant aplenkti iš kairės, prieš tai paskambinus.*

5. *Sutikus einantį ar važiuojantį, dviratininkas privalo duoti kelią, o arkliams baidantis, sustoti ir dviratį vesti rankoje. Nevykdam šio įsakymo, bauda iki 200 Lt⁴.*

Padubysio dviratininkai privalėjo šias taisykles žinoti ir jų laikytis, nes dauguma jų nuvykdavo ir į didesnius miestus.

Gabesni meistrai ir patys bandė pasidaryti dviračius. Tiesa, jie nebuvo tinkami tolimesnėms kelionėms, veikiau pramogai.

Marytė Bačiūnienė pasakojo, kad jaunimas pasidarydavo ir triračius su mediniais ratais (*ripkom*) (2, 11, 18, 29).

Nors ir gerai prižiūrimi, dviračiai, kaip ir kiekvienas mechanizmas, retkarčiais gesdavo. Smulkų dviračio remontą (pradūrus padangą, trūkus stipinui) atlikdavo patys dviratininkai. Labiau pagadinus (sulanksčius ratlankį, išklibus pedalui ar pan.), Padubysio krašto dviratininkams pagelbėdavo kaimo kalviai, šaltkalviai; jei jie negalėjo padėti, važiuodavo į Šiaulius pirkti atsarginių detalių arba veždavo dviratį į dviračių remonto dirbtuves (11, 18, 27). Tačiau dažnai dviračių taisyti neprireikdavo, nes jie būdavo patvarūs, kai kurie tarnavo iki 1960–1970 m. (11, 18).

Motociklai, automobiliai

Sparčiau plisti motorinėms transporto priemonėms labai trukdė prasta tarpukario Lietuvos kelių būklė, ypač pavasarį ar rudenį, kai net platesniais keliais galėdavai važiuoti tik kai pradžiūdavo. Kai pavasarį ar rudenį keliai ypač pažliugdavo, Šiaulių apskrities valdyba visais apskrities vieškeliais uždrausdavo kursuoti autobusams, sunkvežimiams ir lengviesiems automobiliams, naudojamiems verslo reikalams. Taip

3 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3558, l. 48.

4 LCVA, F417, ap. 1, b. 121, l. 219.

buvo padaryta ir 1936 m. nuo kovo 7 d. iki balandžio 26 d.⁵. Šis ribojimas nebuvo taikomas plentams. Padubysio valsčiui pasisekė, nes per jį ėjo vienas iš nedaugelio XIX a. per Lietuvą nutiestų kietos dangos kelių – plentas, nutiestas 1858 m. ir jungęs Peterburgą, Rygą, Joniškį, Šiaulius, Tilžę su Karaliaučiumi. Plento danga buvo iš skaldos ir žvyro⁶. Prie kelių tiesimo dirbo ir vietiniai meistrai. Joana Dryžienė iš Pageluvio k. pasakojo, kad jos tėvas Jonas Burneckas tiesiamam keliui kūjais skaldė akmenis, kirto mišką (11). Vyresnieji paplentės gyventojai prisimena, kad vaikystėje, išgirdę burzgimą, bėgdavo žiūrėti pravažiuojančių mašinų (11, 18). Natūralu, kad žmonės jau nebeatmena pirmųjų tuo keliu važiavusių automobilių arba pasakojimų apie juos. Tai galima sužinoti tik iš senosios spaudos. 1908 m. „Lietuvos ūkininkas“ rašė: „*Per Šiaulius iš Tauragės į Mintaują eina šašėjus (plentas). Nuo gegužės mėn. tuo šašėjum žada vaikščioti automobiliai (vežimai garu varomi). Į valandą jais galima nuvažiuoti 3 mylias*“⁷. 1931 m. šiuo plentu iš Šiaulių į Kelmę ir atgal važinėjo 3 autobusai, kurie pervežė 6,4 tūkst. keleivių, 1932 m. važinėjo jau 4 autobusai, keleivių patrigubėjo – iki 19,3 tūkst.⁸. Šiais autobusais į Šiaulius važiuodavo ir Padubysio valsčiaus gyventojai (27). Jais buvo atvežamas ir paštas į Bazilionus (11).

Automobiliais Padubysio krašte pirmieji pradėjo važinėti Stanislovas Pliateris-Zyberkas – Kurtuvėnų dvaro savininkas (iki 1930 m. Padubysys buvo priskirtas Kurtuvėnų valsčiui) ir Vladas Kurkauskas iš Mirskiškių palivarko (Bubių grafo Zubovo žentas). Abu jie važinėjo automobiliais „Ford“⁹. Zofija Kazlauskienė prisimena, kad kai „*Kurkauskas įsigijo automobilį, bėgdavo pažiūrėti, kaip ponas važiuoja*“ (21).

1930 m. Edmundas Stankevičius iš Bazilionų įsigijo 4 vietų automobilį „Chevrolet“ už 4.000 Lt (automobilis pagamintas 1926 m.). Automobilį naudojo verslo reikmėms. (Deja, jis nesumokėjo 330 Lt automobilio mokesčio ir buvo paskelbtos automobilio varžytinės)¹⁰.

1931 m. Padubysio vls. buvo užregistruotas Vlado Matusevičiaus automobilis „Chevrolet“, įsigytas už 6.000,0 Lt¹¹.

Daugelis vyresniųjų krašto gyventojų prisimena kabrioletu važinėjusį gabų siuvėją Stanislovą Dubiną iš Bijotės k. (4, 8, 9, 35), dvarininką Zigmą Miknevičių iš Brazinskių dv. – šis važinėjo „Opel“ markės automobiliu (2, 8, 27, 33), daktarą Jasaitį, atvažiuodavusį į savo dvarą Lopetiškių k. (13, 36).

Motociklais Padubysio krašte pradėta važinėti vėliau negu automobiliais. 1929 m. naują motociklą BSA už 2.800,0 Lt įsigijo Liucijonas Liutikas iš Pakapės k. (Padubysio vls.)¹².

1932 m. naudotą motociklą DKW (pagamintą 1930 m.) už 600,0 Lt nusipirko

5 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3371, l. 33, 42.

6 Raipa A. Lietuvos mokslo ir technikos istorijos bruožai, Kaunas, 1995, p. 89.

7 Lietuvos ūkininkas, 1908 04-02, Nr.14, p. 181.

8 Lietuvos statistikos metraštis 1933 m. Kaunas, 1933, p. 220.

9 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3371, l. 33, 42.

10 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2924, l. 36.

11 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2923, l. 141.

12 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2923, l. 141.

Benas Pleskūnas iš Čeprečiškės k.¹³

1933 m. Liudas Zdanavičius iš Bazilionų už 700 Lt nusipirko naudotą motociklą BSA (pagamintą 1930 m.)¹⁴.

1934 m. Stasys Kačiulis už 1.500,0 Lt įsigijo naudotą motociklą NSU., pagamintą 1928 m.¹⁵.

1935 m. motociklu važinėjo Pageluvyje gyvenęs Bubių girininkas Kazys Daupas¹⁶.

Padubysio krašto gyventojai prisimena, kad motociklais važinėjo stalius Jeronimas Pažarauskas, plytinės savininkas Petras Lukianskis, Lionginas Petkevičius (1, 2, 8, 9, 33).

Kiekvienas automobilio ar motociklo vairuotojas privalėjo išlaikyti vairuotojo egzaminus (kvotimus), turėti vairuotojo pažymėjimą ir laikytis vairavimo taisyklių, kuriose buvo nurodyti ir techniniai reikalavimai automobiliams. Keli punktai iš 1932 m. patvirtintų taisyklių automobilistams:

1. Autovežimis privalo turėti stiprų ir patikimą įrengtą vairą, kuriuo galima būtų lengvai ir tikrai vairuoti.

2. Autovežimis ar motociklas privalo turėti dvi nepriklausomai viena nuo kitos valdomas stabdžių sistemas arba vieną dvejai ir atskirai valdomą sistemą, kad vienam stabdžiui sugedus galėtų antras veikti. Stabdžiai visada turi būti stiprūs ir veikti, kad važiuojant 25 km./val. greitumu sausų keliu būtų galima mašiną sustabdyti per 2 – 3 m.¹⁷

Pateikėjai:

1. Ambrozevičienė (Lukianskytė) Sofija, g. 1934 m. Bazilonuose
2. Bačiūnienė (Menzoraitė) Marijona, g. 1922 m. Bazilonuose
3. Bagarauskas Petras, g. 1929 m. Skurvių k.
4. Bagarauskienė (Gorytė) Zofija, g. 1927 m. Juškaičių k.
5. Bagienienė (Kaminskaitė) Elena, g. 1934 m. Padeglių k.
6. Barzinskis Stasys, g. 1933 m. Pabijočių k.
7. Bracevičienė (Žilinskaitė) Bronė, g. 1915 m. Pabijočių k.
8. Buivydienė (Jankevičiūtė) Julijona, g. 1932 m. Peldžių k. Kelmės raj.
9. Buožienė (Dapševičiūtė) Irena, g. 1928 m. Bernotų k.
10. Butkienė (Kymontaitė) Elena, g. 1926 m. Bazilonuose
11. Dryžienė (Burneckaitė) Joana, g. 1925 m. Pageluvio k.
12. Dzimdavičius Aleksas, g. 1926 m. Lekaičių k.
13. Gorys Jonas, g. 1931 m. Pikeliškės k.
14. Jasiulienė (Minkevičiūtė) Justina, g. 1926 m., gyv. Mekų k.
15. Jeselskienė (Vaidilaitė) Morta, g. 1922 m. Leškių k.
16. Kalinas Hendrikas, g. 1945 m. Bazilonuose
17. Kazelskienė (Radavičiūtė) Elzbieta, g. 1922 m. Jankaičių k.

13 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2924, l. 155.

14 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3251, l. 110.

15 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 2178, l. 10.

16 LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3252, l. 186.

17 Valstybės žinios, Kaunas, 1932-02-20, Nr. 376.

18. Kazelskienė (Tamoševičiūtė) Adolfina, g. 1920 m. Bazilionuose
19. Pažerauskienė (Gorytė) Regina, g. 1943 m. Juškaitių II k.
20. Kazelskis Justinas, g. 1915 m. Jankaičių k.
21. Kazlauskienė (Urbelytė) Zofija, g. 1927 m. Slydžių k.
22. Kulikauskienė (Ganiprauskaitė) Stefa, g. 1924 m. Paraudžių k.
23. Mainienė (Valančiūtė), g. 1932 m. Taručių k.
24. Papreckas Augustinas, g. 1939 m. Spaudžių k.
25. Papreckienė (Ruzgytė) Teresė, g. 1941 m. Piktuižių k.
26. Pažerauskas Jonas, g. 1938 m. Juškaitių II k.
27. Petrylienė (Butvilaitė) Felicija, g. 1926 m. Bazilionuose
28. Petruitienė (Adomaitytė) Ieva Danguolė, g. 1938 m. Bazilionuose
29. Petukaitė Johana, g. 1914 m. Pabijočių k.
30. Pniauskas Antanas, g. 1931 m. Taruių k. (220)
31. Pusčius Viktoras, g. 1925 m. Mekų k. (61)
32. Sirutavičiūtė Jadvyga, g. 1911 m. Prušinskių k. Kelmės raj.
33. Stankevičius Feliksas, g. 1933 m. Bazilionuose
34. Stugienė (Cielkaitė) Eugenija, g. 1927 m. Bazilionuose
35. Stugienė (Dubinaitė) Česlava, g. 1928 m. Bernotų k.
36. Stugys Povilas, g. 1928 m. Bijotės k.
37. Stugys Vaclovas, g. 1921 m. Pabijočių k.
38. Šimkienė (Valančiūtė) Stefanija, g. 1933 m. Vileikių k.
39. Šimkus Vaclovas, g. 1934 m. Vileikių k.
40. Tamutis Jurgis, g. 1931 m. Slydžių k.
41. Trinkūnienė (Marcinkevičiūtė) Kazimiera, g. 1925 m. Padubysio vnk.
42. Venckienė (Ivanauskaitė) Stefanija, g. 1936 m. Pamiškaupio k.
43. Venckus Zigmundas, g. 1933 m. Piktuižių k.

GORSKIŲ GIMINĖ IR MANKIŠKĖS DVARAS

Sonata Birvydaitė

Važiuodami nuo Kelmės pietvakarių link, pasiekiame garsiuosius Dionyzo Poškos Bijotus. Mažai kas žino, kad netoliese nuo Bijotų kadaise buvo įsikūręs Mankiškės dvaras, stovėję evangelikų reformatų bažnyčia. Mankiškės praeitis glaudžiai susijusi su Žemaitijos didikų Gorskių gimine. Jos istorija Žemaitijoje truko daugiau nei keturis šimtmečius. Per šiuos Gorskių gyvavimo amžius subrendo nemažai iškilių šio krašto asmenybių, įvairiais laikotarpiais užėmusių aukštas politines pareigas ir atstovavusių Žemaitijos regionui 1714 m., 1753 m. Abiejų Tautų Respublikos bei 1789–1791 m. Ketverių metų seimuose.

Gorskių giminė į Žemaitiją iš Mazovijos atsikėlė XVI a. 5 dešimtmetyje. Giminės pradininkas buvo Stanislovas Gorskis (apie 1540 m.— apie 1620 m.). Jis Žemaitijoje valdė Mankiškes, Čebatoriškius, Kalniškius, Gadvaišius (Karšuvos pavietas) ir Pašatriją (Patumšių pavietas). Stanislovas Gorskis 1574 m. vedė Dorotą Adomavičiūtę-Ganusevičiūtę, žemaičių bajoro Aleksandro Ganusevičiaus dukterį. Su ja turėjo du sūnus: Joną Chrizostomą ir Rapolą, kurie ir buvo dviejų, vyresniosios ir jaunesniosios, Gorskių giminės Lietuvoje atšakų pradininkai¹.

Vyresniosios Gorskių giminės pradininkui Chrizostomui Gorskiui (apie 1580 m.— apie 1650 m.) greičiausiai už gerą tarnybą Sapiegoms pavyko padidinti savo valdas. 1617 m. vasario 23 d. Minsko vaivada, Karšuvos tijūnas Mikalojus Sapiega Chrizostomui Gorskiui skyrė teisę iki gyvos galvos valdyti Prienų ir Nuomininkų kaimus. Juose buvo 5 valakai su žmonėmis ir 25 valakai tuščios žemės. 1618 m. šį paskyrimą patvirtino karalius Zigmantas Vaza². 1633 m. Chrizostomas Gorskis tapo Mankiškės savininku. Be to, 1642 m. Vendo vaivada Tomašas Sapiega Chrizostomui Gorskiui ir jo žmonai Kristinai perleido valdyti Karšuvos tijūniją³. Kaip teigia istorikas Vacys Vaivada, tijūnų pareigos Žemaitijoje buvo aukščiausios po seniūnų, o šias pareigas ėjusių giminių atstovus galėtume priskirti Žemaitijos bajorijos viršūnei⁴. Karšuvos tijūnų pareigos Gorskių giminės atstovams priklausė iki XVII a. pab. Nuo XVII a. antrosios pusės Gorskiai ėjo ir Viešvėnų tijūnų pareigas. Žinoma, giminės pozicijas stiprino ir susigiminiavimas su panašaus turtingumo bajorijos luomo atstovais. Vyresnioji Gorskių šeima giminiavosi su Pilsudskiais, Pilsudskiais, Orvidais, Slavočinskiais ir kitais bajorais. Ypač sena ir įtakinga Žemaitijoje buvo Orvidų giminė, jau nuo XVI a. ėjusi tijūnų pareigas ir priklausiusi Žemaitijos bajorijos elitui.

1 Klimavičius R. *Gorskių giminės genealogija. Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1992, d. 2, p. 256.

2 1618 m. *Lietuvos Metrika*, LVIA, kn. 192, l. 123, 249.

3 1642 m. *Lietuvos Metrika*, LVIA, kn. 119, l. 89–90.

4 Vaivada V. *Žemaitija XV–XVIII amžiuje. Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997, p. 127.

Tad jau XVII a. antroje pusėje galime kalbėti apie pakankamai tvirtą vyresniosios Gorskių giminės politinę ir ekonominę padėtį Žemaitijoje. Tiesa, tokia jos padėtis truko neilgai. Analizuodami R. Klimavičiaus sudarytą genealogiją, galime pastebėti, kad XVIII a. pradžioje Gorskių giminę ištinka katastrofa. Net trys ketvirtosios Gorskių kartos atstovai – Jonas, Motiejus ir Boguslavas – mirė nevedę. V. Vaivada mini, kad po XVIII a. pradžios karų, badmečių bei epidemijų Žemaitija neteko beveik pusės savo gyventojų⁵. Šios negandos galėjo paliesti ir Gorskių giminę. Tuo tarpu paskutinis vyresniosios Gorskių giminės Žemaitijoje atstovas – Rapolas Aleksandras, nors ir vedė, tačiau palikuonių nesusilaukė. Nėra tiksliai žinoma Rapolo Aleksandro Gorskio mirties data, tačiau galime konstatuoti, kad iki XVIII a. vidurio vyresnioji Gorskių giminė Lietuvoje išmirė.

Žinoma, kad Gorskiai buvo Mankiškės (nuo 1633 m.), Tendžiogalos ir Jasnagurskos (nuo 1653 m.) savininkais⁶. Valdė Čebatoriškių, Gadvaičių, Mankiškės ir Pašatrijos dvarus⁷. Labiausiai tikėtina, kad būtent Mankiškės dvaras laikytinas šios giminės šakos Žemaitijoje rezidencija.

R. Klimavičius mini, kad Mankiškės, kaip tėvoninė valda, Gorskiams priklausė gana ilgą laikotarpį (nuo 1633 iki 1729 m.). Tačiau pats Mankiškės dvaras imtas valdyti kur kas anksčiau. Iš Žemaitijos žemionio Jono Gelgudo ir Stanislovo bei Dorotos Gorskių bylos žinoma, kad dvarą Gorskiai pradėjo valdyti 1574 m. Tiesa, neteisėtai, mat po savininkės Jadvygos Volodkevičiūtės mirties „1574 m. Dorota Adomavičiūtė su pagalbininkais užpuolė Mankiškės, jas užgrobė ir naudojos kartu su savo vyru Stanislovu Gorskiu. Teismas priteisė iš Gorskių atiduoti 1/3 dalį dvaro Gelgudams, o 2/3 išmokėti pinigais“⁸. Taigi Mankiškės dvaras tapo Gorskių nuosavybe. Jau 1616 m. iš motinos Dorotos Gorskienės dvarą paveldėjo sūnus Jonas Chrizostomas Gorskis⁹. Jis šalia šio dvaro pastatė koplyčią, kurioje pats ir buvo palaidotas (apie 1650 m). Čia buvo palaidota ir jo duktė Kotryna¹⁰. Negalime atmesti fakto, kad šioje koplyčioje buvo laidojami ir kiti Gorskių giminės atstovai. Tai, kad Mankiškės evangelikų koplyčia tapo Gorskių giminės nekropoliu, leidžia daryti išvadą, jog Mankiškės dvaras bent jau nuo XVII a. I pusės galėjo būti šios giminės šakos Žemaitijoje rezidencija.

Tačiau nei apie šį, nei apie kitus vyresniosios Gorskių giminės valdytus dvarus šaltinių neišliko, todėl negalime pasakyti, kokia buvo jų architektūra, ar juose buvo dailės rinkinių ir kitų vertybių. Antra vertus, išlikę Lietuvos evangelikų reformatų sinodo dokumentai suteikia galimybę įžvelgti Gorskių giminės mecenatinės veiklos apraiškas viešojoje erdvėje.

Vyresnioji Gorskių giminė Žemaitijoje priklausė evangelikų reformatų

5 Ten pat, p. 145.

6 Klimavičius R. Gorskių giminės genealogija. Žemaičių praeitis, Vilnius, 1992, d. 2, p. 258 – 259.

7 Trimoniene R. Gorskiai. Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. VII, Vilnius, 2005, p. 12.

8 1589 m. Žemaičių žemės teismų aktų knygos, VUB RS, f. 7, b. 510, l. 479 – 484.

9 1642 m. Lietuvos Metrika, LVIA, kn. 119, l. 89 – 90.

10 Klimavičius R. Gorskių giminės genealogija. Žemaičių praeitis, Vilnius, 1992, d. 2, p. 258.

konfesijai. Evangelikai reformatai aktyviai dalyvavo viešajame šalies gyvenime. Žemaitijoje jau nuo XVI a. didžiausią įtaką reformacijos plitimui turėjo turtingoji ir vidutinė bajorija. Dar XVI a. jie daugiausia iš visų konfesijų užsiėmė religinių knygų leidyba, steigė mokyklas, statė ir fundavo bažnyčias¹¹. Tad kokią vietą šioje veikloje užėmė vyresnioji Gorskių giminė?

Pirmąsias žinias apie Gorskių paramą evangelikų reformatų bažnyčioms aptinkame jau XVII a. 4 dešimtmečio dokumentuose. Karšuvos tijūnas Jonas Chrizostomas Gorskis 1644 m. skyrė 100 kapų grašių donaciją Kelmės evangelikų reformatų bažnyčiai, t.y. bažnyčiai, kuri buvo seniausia šios konfesijos bendruomenė Žemaitijoje. Nors donatorius nenurodė, kokiam reikalui ši suma turėjo būti panaudota, Šiluvos partikuliarinio sinodo nutarimu ji buvo skirta bažnyčios reikalams, saugumui ir geram gyvenimui¹². Turint omenyje tuometes evangelikų reformatų ir katalikų bažnyčios kovas, ši donacija buvo labai svarbi.

Išlikę dokumentai liudija, kad netrukus Chrizostomas Gorskis ėmė rūpintis Mankiškės evangelikų reformatų koplyčios fundacija, kuri buvo suteikta 1649 m. Fundacijos aktu koplyčiai išlaikyti užrašė 4 palivarkus Karšuvos pavieta – Antininkus ir Kvesčius su ten gyvenančiais laisvaisiais žmonėmis, mokančiais činšą ir atliekančiais kitas pareigas¹³. Istoriografijoje yra pastebėta, kad dažniausiai fundacija buvo skiriama jau pastatytai bažnyčiai¹⁴. Karšuvos tijūnas fundacijoje ir kituose dokumentuose nieko neužsimena apie koplyčios statybas. Minima, kad ji yra prie dvaro, ties senu keliu ir aptverta¹⁵. Todėl kyla klausimas, ar Chrizostomas Gorskis skyrė lėšų ne tik koplyčios išlaikymui, bet ir jos statyboms. Iš dalies į šį klausimą padeda atsakyti Motiejus Valančius, kuris, aprašydamas Žemaitijos evangelikų reformatų bažnyčias ir jų fundacijas, mini, jog: „*Krištopas Gorskis, Karšuvos cijūnas, Mankiškėj pastrūnijo bažnyčėlę*“¹⁶. Jei iš tiesų galime tikėti Valančiaus pateiktais duomenimis, galima daryti prielaidą, kad Chrizostomas Gorskis buvo tas žmogus, kuris rūpinosi šios koplyčios statybomis. Deja, kaip atrodė ši koplyčia, nėra žinoma. Valančius rašo, kad jau 1714 m. jos nebebuvo¹⁶.

Tačiau fundacija Mankiškės evangelikų koplyčiai Chrizostomas Gorskis neapsiribojo. Dar prieš suteikdamas fundaciją, 1647 m. jis Mankiškės koplyčiai skyrė 1000 lenkiškų auksinų „*samdymui kunigo iš Kelmės, kuris per amžius tai koplyčiai teiks tikėjimo paslaugas*“¹⁷, o 1649 m. padidino šią sumą dar 500

11 Lukšaitė I. *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a.*, Vilnius, 1970, p. 10.

12 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 667, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=843> [prieiga per internetą, žiūrėta 2009-12-11].

13 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 817, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=955> [prieiga per internetą: 2009-12-11].

14 Jučas M., *Lietuvos parapijos XV – XVIII a.*, Vilnius, 2007, p. 26.

15 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 817, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=955> [prieiga per internetą: 2009-12-11].

16 Valančius M. *Raštai. Žemaičių vyskupystė, t. 2*, Vilnius, 1972, p. 384.

17 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 811, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=949> [prieiga per internetą, žiūrėta: 2009-12-15].

grašių¹⁸. Tai rodo, kad fundatorius buvo suinteresuotas sielovados reikalais. Be to, Chrizostomas Gorskis norėjo įsitikinti, kad po jo mirties artimiausi giminaičiai bus palankūs fundacijai ir toliau globos koplyčią. Toks elgesys suprantamas, kadangi XVI – XVII a. pradžioje kitą tikėjimą pasirinkę vaikai ar vaikaičiai visiškai pakeisdavo fundacijos sąlygas, perduodavo bažnyčias savo konfesijos dvasininkams. Chrizostomas Gorskis fundacijos aktu koplyčia ir viskuo, kas jai suteikta per fundatoriaus gyvenimą, rūpintis įpareigojo savo sūnus evangelikus – Aleksandrą ir Zigmantą Gorskius¹⁹. Taip pat nurodė: *„jeigu mano sūnūs per ilgą savo gyvenimą pasirinktų kitą tikėjimą, o ne evangelikų, ir pretenduos į tas žemes, kur koplyčia stovi <...> jei jie patys, ar jų palikuonys tą koplyčią mano iš tos žemės norės pašalinti, tada už Mankiškės tėvoniją ir už visus kitus mano pirkimus 10 000 auksinių turės sumokėti Žemaičių žemės seniūnams, kurie paims juos iš mano sūnų ir Dievo garbei skirs“*. Toks elgesys rodo, kad fundatorius norėjo būti užtikrintas ne tik nuolatinėmis pajamomis, bet siekė pasirūpinti ir nuolatine pastato priežiūra. Šitokia fundatorių elgsena būdinga asmenims, steigiantiems bažnyčias ne tik kaip Dievo namus, bet ir kaip giminės kapavietes.

Dauguma fundatorių, ruošdami savo „amžino poilsio“ vietą, samdydavo menininkus ir puošdavo funduotas bažnyčias. Tačiau reikia turėti omenyje, kad evangelikų reformatų bažnyčios skyrėsi nuo katalikų. Jų liturginės apeigos ir bažnyčios – paprastos ir neprabangios. Svarbiausias jų principas – kuklumas ir asketiškumas. Antra vertus, ir čia galima rasti tam tikrų meno mecenatystės apraiškų. Mankiškės koplyčioje jų taip pat būta. 1656 m. fundatoriaus sūnus Aleksandras Gorskis savo raštu pranešė saugojantis Mankiškės evangelikų reformatų koplyčios sidabrą ir kitus religinius reikmenis, kuriuos jai buvo dovanojęs jo velionis tėvas. Tai, visų pirma, sidabriniai liturginiai indai: indas ir taurė su patena duonai laužyti, puošti Gorskių giminės herbais, taip pat keturios altoriaus staltiesės, iš kurių dvi siuvinėtos šilkiniais, sidabriniais ir aukso siūlais. Gorskis praneša saugojantis ir šios bažnyčios varpą²⁰. Istorikas Mindaugas Paknys herbo vaizdą ant tam tikrų bažnyčios reikmenų, dekoracijų, altorių sieja su geradariu atminimo svarba²¹.

Po Jono Chrizostomo Gorsko mirties Gorskiai koplyčia rūpinosi ir toliau, tačiau atliko tarpininkų vaidmenį. Pavyzdžiui, tarpininkaujant Gorskiams, Stanislovas Orvidas, Onos Gorskytės vyras, Mankiškės koplyčiai skyrė 100 kapų grašių²², o Aleksandras Gorskis saugojo Mankiškės koplyčios daiktus. 1653 m. jis prisidėjo prie giesmynų lietuvių kalba leidimo ir skyrė šiam reikalui 8 auksinus²³. Tačiau didesnių mecenatystės apraiškų šaltiniuose neaptikta. Galbūt

18 Ten pat.

19 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 817. <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=955> [prieiga per internetą: 2009-12-11]

20 LNB RS, Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, f. 93 – 820, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?libisId=C10000375263> [žiūrėta: 2009-11-12]

21 Paknys M. Mecenatystės reiškinyje XVII a. LDK, Bažnytinės architektūros užsakymai, Vilnius, 2003, p. 55.

22 Lietuvos evangelikų reformatų sinodas, LNB RS, f. 93 – 92 <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biDetails.do?biRecordId=694> [Žiūrėta: 2009-11-12]

23 Ten pat.

tai lėmė katalikybės, kaip dominuojančios religijos, įsigalėjimas XVII a. viduryje, sumažinęs ne tik evangelikų reformatų bendruomenių gretas, bet pristabdęs ir kultūrinio gyvenimo plėtrą. Be to, XVIII a. pradžioje vyresnioji Gorskių giminė išmiršta. Mankiškės parduodamos Solohubų giminei.

Apibendrinant galima teigti, kad vyresnioji Gorskių giminė neabejotinai prisidėjo prie evangelikų reformatų bažnyčių tinklo plėtimo Žemaitijoje. Didžiausią įtaką čia turėjo Jonas Chrizostomas Gorskis, kuris skyrė pinigų Kelmės evangelikų bažnyčios išlaikymui, greičiausiai pastatė ir neabejotinai fundavo koplyčią Mankiškėse, samdė kunigą, dovanojo jai liturginius reikmenis. Tačiau ar galime šią veiklą įvardyti kaip mecenatinę, atsakyti sunku, nes trūksta tai įrodančių šaltinių. Neišliko menines pažiūras rodančių asmeninių ir koplyčios statybų dokumentų, sutarčių su menininkais. Vis dėlto remdamiesi bendromis XVII a. LDK kultūroje vyravusiomis tendencijomis, galime teigti, kad aptarta Gorskių veikla nebuvo vien pastoracinio pobūdžio. Mankiškių koplyčiai dovanoti liturginiai daiktai su giminės herbais rodo, kad buvo siekiama įsiamžinti, priminti aplinkiniams apie savo dievobaimingumą, o statant koplyčią tikrai neapsieita be amatininkų ar net menininkų.

Bazilioniečiai.
(Vytauto Labino
nuotraukos)

1941 M. TRĖMIMAI IŠ ŠIAULIŲ APSKRITIES: EIGA IR PASEKMĖS

Gintautas Urbietis

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, buvo pradėtas vykdyti „Liaudies priešų“ valymas. Po metų sovietų vykdomas teroras įgavo masinį pobūdį, buvo pradėta tremti iš Lietuvos. Šiaulių miestas ir kraštas taip pat neišvengė masinių represijų: tūkstančiai žmonių, priklausančių įvairiems socialiniams sluoksniams, buvo deportuoti į SSRS gilumą. Daugiausia buvo tremiami politinio, karinio ir ūkinio Lietuvos elito atstovai. Per 1941 m. birželio mėnesį iš visos Lietuvos ištremta per 20 tūkst. žmonių. Iš Šiaulių miesto ir apskrities ištremta apie pora tūstančių žmonių. Pirmosios sovietinės okupacijos trėmimus nutraukė SSRS ir Vokietijos karas, prasidėjęs 1941 m. birželio mėnesį. 1944 m. Lietuvą reokupavus Raudonajai armijai, trėmimai vėl atnaujinti ir truko iki 1953 m.

Okupavus Lietuvą, sovietinė armija netruko įžengti ir į Šiaulius. Aukšti miesto pareigūnai perspėjo žmones neišsišokti, neparodyti savo priešiškojo. Šiaulių apskrities policijos vadas Daniūnas išsiuntinėjo visiems apskrities policijos nuovadų viršininkams telegramą: „Ryšium su įžygiuojančia SSRS kariuomene į Lietuvą, įsakau stengtis palaikyti viešą tvarką, žiūrėti, kad nebūtų daromi išsišokimai ir trikdomas kariuomenės įžygiavimas, nebūtų viešai reiškiami vieši nepasitenkinimai bei kaip nors ardoma vieša tvarka ir rimtis. Esant reikalui ir prašant teikti visus patarnavimus ir nurodymus pražygiuojančiai kariuomenei“¹.

Šiaulių apskrities karo komendantas Vėgelis 1940 m. birželio 17 d. paskelbė įsakymą Nr.1., kuriuo reglamentavo Šiaulių miesto gyventojų elgesio normas bei viešųjų įstaigų darbo tvarką sovietinės kariuomenės invazijos laikotarpiu. Be karo komendanto sutikimo buvo draudžiama organizuoti eisenas, demonstracijas ir susibūrimus gatvėse, aikštėse bei kitose viešose vietose. Uždrausta skleisti kurstančius ir nerimą keliančius gandus, supriešinti visuomenę. Užėmus Šiaulius okupacinei kariuomenei, komunistai siekė kuo greičiau įtvirtinti savo valdžią. Šiaulių apygardos saugumo ir kriminalinės policijos viršininku tapo senas bolševikas Balys Baranauskas.

SSRS ir Lietuvos komunistai didelį dėmesį skyrė rinkimams į vadinamąjį „Liaudies seimą“. Todėl buvo imtasi skubių ir drastiškų priemonių. Didelį pavojų komunistams kėlė gausios ir patriotiškai nusiteikusios įvairios visuomeninės organizacijos: Lietuvos blaivinimo sąjunga, Pavasario vyrų sąjunga, Lietuvos tautinis jaunimas, Lietuvos tautininkų sąjunga, žydų tautinė draugija „Bater“, „Lietuvos vaikas“ – Švietimo ir kultūros draugija, Lietuvos darbininkų ir tarnautojų sąjungos Šiaulių klubas, Tėvynės sąjunga, Ginkluotoms krašto pajėgoms remti (18 skyrių), žydų mokyklų auklėjimo ir kultūros centrinės organizacijos Šiaulių skyrius, Ateitininkų sendraugijų sąjunga, Vilniaus kraštui remti draugija bei daugelis kitų. Iš viso Šiauliuose ir apskrityje suskaičiuota 85 draugijos ir jų skyriai.

Visų Lietuvos draugijų veikla buvo nutraukta 1940 m. birželio 20 d. vidaus

¹ Matusevičius J. Raudonoji armija užima Šiaulius, Sovietinės valdymo sistemos sukūrimas. Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m. Sudaryt.: J. Sireika. Šiauliai, 2007, p. 10.

reikalų ministro Mečislovo Gedvilo įsakymu, kuriame nurodoma, kad draugijos galės veikti toliau tik gavusios atskirą leidimą iš Vidaus reikalų ministerijos². Šiauliuose ir visoje Lietuvoje pirmiausia buvo uždraustos Lietuvių tautininkų sąjunga bei tautininkų jaunimo „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga, kurios galėjo kelti didžiausią pavojų okupacinei valdžiai.

1940 m. liepos 7 d. Antanas Sniečkus patvirtino „Priešvalstybinių partijų“ <...> vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planą³. Šio plano pagrindu iki liepos 10 d. buvo parengti suimtųjų asmenų sąrašai.

Šiauliuose čekistai rinko duomenis apie buvusius tautininkus, kitas nepriklausomas Lietuvos visuomenines organizacijas, kai kuriuos asmenis, vertė bendradarbiauti su bolševikais buvusius kriminalinės ir saugumo policijos pareigūnus.

Liepos 10–17 d. naujieji VSD darbuotojai su ginkluotais milicininkais bei NKVD instruktoriais Šiaulių apygardoje pradėjo pirmuosius masinius areštus. Areštuotųjų šeimoms pranešdavo, kad po kelių dienų visi bus paleisti. Taip buvo griebtasi apgaulės, kad areštuotieji pirma laiko nesužinotų savo likimo.

1940 m. liepos 15 d. NKVD rezidentas iš Kauno į Maskvą pranešė pirmuosius suėmimų rezultatus: liepos 11–14 d. suimti 373 žmonės visoje Lietuvoje. Naktį iš liepos 12-osios į 13-ąją į kalėjimus įkišta dar 91 žmogus, iš jų Šiaulių apygardoje – 33 žmonės. Šitokie suėmimai truko iki liepos 19 d.

Arvydo Anušausko knygoje pateikta 1940–1941 m. kalinių skaičiaus kitimo lentelė. Čia, Šiaulių kalėjimo grafoje, matyti, kad suimtųjų skaičius išaugo daugiau nei dvigubai. 1940 m. jų buvo tik 300, o 1941 m. – jau 735. Dauguma kaltinti pagal RSFSR BK 58 straipsnį – „Už kontrevoliucinius nusikaltimus“.

Taigi 1940 m. rudenį suėmimų mastas padidėjo ir kalėjimuose daugėjo ne nuteistų, o tardomų kalinių. 1941 m. rugsėjo 21 d. duomenimis, Šiaulių kalėjime kalėjo jau 538 kaliniai. Iš jų tardyti 190. Enkavėdistams tardyti priskirta 60 žmonių, milicijai – 63, tardytojams – 13, prokuratūrai – 12; 99 kaliniai priskirti teismams⁴.

Tiriant šią temą svarbus dokumentas – LSSR NKGB II skyriaus 1 poskyrio virš. Valst. saug. j. ltn. 1941 m. gegužės 15 d. „Pažyma apie agentūrinio sekimo bylų, bylų formuliarių ir slaptų bendradarbių skaičių Lietuvos SSR NKGB apskričių skyriuose“. Iš šio dokumento matyti, kad Šiaulių apskrities NKGB skyriaus 473 agentai ir informatoriai sekė 55 žmones 9 agentūrinėms byloms ir teikė informaciją 46 byloms⁵.

Dar vieną itin svarbų dokumentą 1941 m. birželio 19 d. pasirašė Lietuvos SSR valstybės saugumo liaudies komisaras valstybės saugumo vyr. majoras Piotr'as Gladkov'as. Tai LSSR NKGB suvestinė apie „antisovietinių, kriminalinių ir socialiai pavojingų elementų“ suėmimą ir ištrėmimą apskrityse⁶. Šioje suvestinėje matome, jog iš visos Lietuvos teritorijos numatyta iškeldinti 17 485 žmonių, Šiaulių apskrityje paimtos 488 šeimos (1451 asmuo). Iš jų numatyta suimti 272, iškeldinti

2 Matusėvičius J. Raudonoji armija užima Šiaulius. Sovietinės valdymo sistemos sukūrimas. Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m. Sudaryt.; J. Sireika. Šiauliai, 2007, p. 11, 15, 17.

3 Anušauskas A. Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais. Vilnius, 1996, p. 30.

4 Ten pat, p. 31, 50, 51.

5 Ten pat, p. 69.

6 LSSR NKGB operacijos suvestinė apie antisovietinių, kriminalinių ir socialiai pavojingų elementų valymą iš Lietuvos SSR. LYA, f. 135, ap. 7, b. 1, l. 26–27.

– 1179 žmonės⁷.

Nors Šiauliuose, kaip ir visame krašte, buvo suiminėjami įtariamieji žmonės, SSRS valdžia ir kitokios represinės struktūros siekė likviduoti visus joms neįtinkančius asmenis. Todėl nuspręsta organizuoti masinę akciją – vienu mostu suimti ir ištremti tūkstančius žmonių. Rengiantis masiniams trėmimams, bolševikinė Lietuvos valdžia ėmėsi visų atsargumo priemonių. Visiems apskričių viršininkams buvo duoti nurodymai sustiprinti žmonių sekimą. Apskričių viršininkai šį darbą pavedė apskričių policijos nuovadų viršininkams: kasdien iki 19 val. jie turėjo telefonu pranešinėti apie įvykius susijusius su krašto saugumu⁸.

Buvo renkama medžiaga, sudaromi sąrašai, užvedamos bylos, į apskaitą įtraukiami įvairūs žmonės, neįtikę okupacinei valdžiai, vadinamieji „liaudies priešai“, „kontrrevoliucionieriai“ ir kitokie aktyvistai. Jie buvo suskirstyti į įvairias grupes, atsižvelgiant į tam tikrus lygmenis ir funkcijas.

1941 m. balandžio 25 d. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras valstybės saugumo vyresnysis majoras P. Gladkovas pasirašė įsakymą Nr. 0023 „Dėl operatyvinės apskaitos organizavimo NKVD skyriuose“⁹. Šiame dokumente bei pridėtose instrukcijose nurodyta visose apskrityse organizuoti tikslią ir smulkią „antisovietinių ir kontrrevoliucinių“ elementų apskaitą. Į šią apskaitą įtraukti buvusieji aukšti valstybės tarnautojai, įvairių „kontrrevoliucinių grupių“ („Neo Lithuania“, „Romuva“) vadovai bei žurnalų, laikraščių redaktoriai, Šaulių sąjungos pareigūnai, partiniai, katalikų bažnyčios atstovai ar organizacijų vadovai, policijos ir kalėjimo vadovai, stambūs žemės bei įmonių savininkai, valstybės tarnautojai, karininkai, kriminaliniai nusikaltėliai, prostitutės.

Išėivijos mokslininkas Leonardas Kerulis, remdamasis įvairiais dokumentais, memuarais, gyvų liudytojų pasakojimais, 1940–1941 m. sudarė iš visos Lietuvos ištremtų gyventojų sąrašą. Iš jo matyti, kad iš Šiaulių apskrities ištremti 1764 asmenys¹⁰.

Eugenijus Grunskis, pasinaudojęs 1942 m. Lietuvos Savitarpio pagalbos biuro duomenimis, tirdamas 1941 m. birželio mėnesį išvežtųjų tremtinių sąrašą, nustatė, kad tuo laiku iš Šiaulių apskrities išvežta 1608 žmonių, iš jų 887 vyrai ir 721 moteris¹¹. Taigi, matome, kad darytų tyrimų duomenys nesutampa. Galima daryti išvadą, kad karo metų duomenys galėjo būti ir iškreipti ir netikslūs. Sovietmečiu daryti tokius tyrimus Lietuvoje buvo draudžiama ir beveik neįmanoma. O išėivijoje gyvenantys lietuviai, kurie domėjosi trėmimais, neturėdami visų dokumentų, galėjo tik apytikriai nustatyti ištremtųjų skaičių. Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, tapo įmanoma užpildyti šią istorinę spragą. 1993 m. Represijų Lietuvoje centras išleido knygą¹², kurioje taip pat remiamasi to paties L. Kerulio sąrašais bei kitais šaltiniais apie Šiaulių apskritį. Čia pateikti duomenys rodo, kad 1941 m. iš Šiaulių apskrities į tremtį išvežta 1105, o į lagerius 225 žmonės¹³. Tačiau atsakyti į klausimą,

⁷ *Ten pat.*

⁸ *Matusevičius J. Komunistų partija ir naujų valdymo organų įkūrimas. Šiaulių miesto istorija 1940–1995 m. Sudaryt.: J. Sireika. Šiauliai, 2007, p. 21.*

⁹ *Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacijos valdžios dokumentuose. Vilnius, 1995, p. 23.*

¹⁰ *Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacijos valdžios dokumentuose. Vilnius, 1995, p. 41.*

¹¹ *Ten pat, p. 121.*

¹² *Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1940, t. 1. Vilnius, 1992, p. 785.*

ar tai tikslūs skaičiai, labai sunku.

Tarp represuotų asmenų buvo nemažai politikų bei visuomenės veikėjų. Kiek ištremta iš Šiaulių apskrities, liudija ir paminklas Šiaulių geležinkelio stoties perone. Užrašas skelbia, kad 1941 m. Šiaulių apskrityje buvo represuoti 1935 asmenys: iš jų 25 žuvo Rainiuose pirmosiomis karo dienomis, 225 pateko į kalėjimus, 1105 ištremti, 335 represijų forma nežinoma¹⁴. Dauguma buvo ištremti į Altajų ir Komiją. Beveik kas dešimtas mokytojas pateko į 1941 m. birželio 14 d. tremiamų piliečių sąrašą. Ištremti iš Šiaulių apskrities 92 pedagogai – A. Kirša, K. Korsakas, Marija ir Leonas Bojarskai, Kazė ir Jonas Meižiai, Julija ir Jonas Povilaičiai, Ona ir Albinas Geležiūnai, Valerija Vasiūnienė. Taip pat išremtas buvęs miesto meras, vėliau – ilgametis pradžios mokyklų inspektorius Kazimieras Ūbeika, berniukų gimnazijos direktorius Vaclovas Šliageris¹⁵, S. Bardauskas.

Viena iš tautinių mažumų Šiaulių mieste buvo žydai. Kadangi daugelis jų buvo turtingieji pramonininkai ir prekybininkai, todėl natūralu, kad daug jų pakliuvo į ištremiamųjų sąrašą. Kur ir kiek ištremta žydų iš Šiaulių? Analizuojant įvairius dokumentus pasisekė nustatyti, kad iš Šiaulių miesto ištremti 29 žydai (21 į Altajaus kraštą, 6 į Jakutijos ASSR, 1 į Kirovo sritį ir 1 į Omsko sritį)¹⁶. Tarp jų buvo žymių visuomenės veikėjų, kaip antai Šiaulių miesto „Betar“ organizacijos vadas Isaakas Levitanas.

Represuoti taip pat buvę Šiaulių apskrities viršininkai: Mečys Jurgelis, Bronius Stasiūnas, Jurgis Kubilius¹⁷. Tai buvo aktyvūs visuomenės veikėjai, mokytojai ar šiaip atsidavę Lietuvai patriotai. Jie reiškėsi Šiaulių apskrities politiniame ir visuomeniniame gyvenime, priklausė įvairioms partijoms, buvo išsilavinę žmonės.

1941 m. birželio 14 d., dar kitaip žinomą kaip Juodojo birželio rytą, po visą kraštą pasklido „Liaudies priešų valytojų“ komandos. Pagal bendrą valdžios komandą po kaimus ir miestų gatves pasipylė sunkvežimiai su ginkluotais enkavėdistais bei vietiniais aktyvistais. Jie tempė iš namų ir sodino į tuos sunkvežimius netikėtai užklyptus, žinios apie išvežimą priblokštus Šiaulių apskrities žmones, nežinančius, nei už ką, nei kur juos veža, nei kaip tai kelionei pasiruošti, ką pasiimti.

Kaip nežmoniškumo pavyzdį pateiksiu buvusio Šiaulių apygardos prokuroro padėjėjo Aleksandro Šalkausko su šeima ištremimą: „Šakynoje, Gruzdžių valsčiaus Šiaulių apskrities operatyvinė grupė atvažiavo išvežti Aleksandro Šalkausko su šeima. Jį rado jau bemiegantį. Prižadinę ir iškretę namus, skubiai susodino į sunkvežimį ir išvežė į Šiaulius. Neleido net mažų vaikų apauti ir šilčiau aprengti. Sunkvežimiui sustojus Gruzdžiuose, Šalkauskienė norėjo vaikams nupirkti batelius. Tačiau komunistas valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Loveikis neleido, šiurkščiai atsakydamas, tegu buržujų vaikai mokosi vaikščioti basi“¹⁸.

Kitas tremtinys šiaulietis Kazys Svitkauskas savo prisiminimuose „Laimės vaikai“ apie ištremimą rašo: „Vos spėjau užmerkti akis, kai išgirdau stiprų beldimą į duris. Greit atidariau, o vietoj „labas rytas“ išgirdau *Ruki v verch!* Į mane buvo

13 Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacijos valdžios dokumentuose. Vilnius, 1995, p. 41.

14 Kruopis J. Įvardinti istoriją. Laikas, 1993-08-25, p. 3.

15 Bartkus V. Grįžtančiųjų niekas nelaukė? Aušros alėja, 1994-06-26, p. 2.

16 Levitanas D. Lietuvos žydų areštai ir trėmimai 1940–1941 metais, Pergalė, 1990, Nr. 1, p. 104

17 Sireika J. Apskrities viršininko institucija, apskrities vadovai 1919–1940 m. Šiaulių apskrities istorijos raida. Sudaryt.; J. Sireika. Šiauliai, 2000, p. 37–40.

18 Merkelis A. Masinis lietuvių išvežimas į SSRS. Lietuvių archyvas. Brooklyn, 1952, p. 21–47.

nutaikytas naganas, ir aš supratau, kad čia jau visai blogai. Per dvidešimt minučių mums buvo įsakyta pasiruošti kelionei. Daiktų leido pasiimti šimtą kilogramų visai šeimai.¹⁹

Marija Garbačiauskienė iš Šiaulių apskrities savo memuaruose „Jei laimė būtų lydėjusi“ rašo panašiai: jiems leido pasiimti daiktų jau ne šimtą kilogramų visai šeimai kaip kitiems tremiamiesiems, bet kiekvienam po penkiasdešimt: „Liepė ruoštis kelionei: maisto pasiimti penkiom dienom, o daiktų ne daugiau kaip po penkiasdešimt kilogramų“²⁰.

Šiaulietės Danutės Juozapaitienės atvejis labai panašus: „Suimti atėjo trys ginkluoti *stribai*: 2 lietuviai ir 1 rusas. Jie ragino kuo greičiau susiruošti į kelionę. Daiktų galėjo vežtis iki 100 kg., todėl susimetė tai, kas pakliuvo po ranka“²¹.

Iš šių pasakojimų galima susidaryti vaizdą, kad skirtingose vietose buvo elgiamasi skirtingai. Viską lėmė operatyvinė grupė, vykdžiusi šią akciją. Nors enkavėdistų parengta instrukcija formaliai leido tremiamiesiems pasiimti asmeninius daiktus, gėrybes, tačiau to dažnai nebuvo paisoma. Enkavėdistų apsuptai šeimos susiruošti buvo skiriamas pusvalandis, kartais dvi valandos. Vienur buvo leidžiama pasiimti nors dalį savo turto, kitur – šeimas išveždavo kaip stovi. Tai priklausė nuo trėmimų vykdytojų malonės.

Iš įvairių okupacinės valdžios dokumentų ir protokolų matyti, kad išvežamai šeimos formaliai leista pasiimti ne daugiau kaip 100 kilogramų daiktų (maisto, drabužių, apavo, indų). „Kontrevoliucinė literatūra“, ginklai, užsienio valiuta, brangieji metalai buvo konfiskuojami. Įlaipinant stotyje šeimų galvos (vyrai) turėjo būti atskiriami nuo savo šeimų ir į specialius lagerius vežami atskirai. Tai patvirtina ir K. Svitkauskas: „<...> Grįžo mūsų nedraugai ir liepė tėvui eiti su jais pasirašyti kažkokį aktą. Sakė, kad jis tuoj grįš. Bet tėvo mes daugiau nebematėme. Jį perkėlė į kitą ešeloną ir neleido net daiktų pasiimti, nei su mumis atsisveikinti. Vėliau, kai visi pareikalavo paaiškinti, kodėl išskyrė vyrus, pasakė, kad tai tik laikinai, kol juos nuveš į vietą“²². O M. Garbačiauskienė savo prisiminimuose pasakoja, kad vyrus atskiriant nuo šeimų, leido atsisveikinti: „Liepė vyrams išeiti į priekį ir atsisveikinti su savo šeimomis, nes vargu ar beteksią kada su saviškiais pasimatyti“²³.

Sunkvežimiais žmonės buvo gabenami į artimiausią geležinkelio stotį, kur jų jau laukė ilgi ešelonai, sudaryti iš gyvuliams vežioti naudojamų vagonų. Juose dažnai nebuvo ne tik jokių gultų ar suolų, bet ir būtiniausių sanitarinių sąlygų.

Tremtinys K. Svitkauskas, žvelgdamas pro vagono plyšius, matė, kaip karščiausiomis birželio dienomis Šiaulių geležinkelio stotyje į vagonus buvo grūdama vis naujų ir naujų žmonių, kol prikimšdavo pilnus vagonus: „Laikė mus Šiaulių stotyje tris paras. Stumdė vagonus iš vienos vietos į kitą, formavo ešelonus, vežė vis naujų žmonių <...> Mes juos matėme pro mažą langelį, apkaustytą geležiniais virbais“²⁴.

Iš tremiamųjų atsiminimų galime susidaryti vaizdą, kaip atrodė šie „velniški“ vagonai, kaip vyko kelionė, kiek tai pareikalavo aukų. Vagonai turėjo palubėse mažus langelius, apraizgytus spygliuota viela. Durys uždarytos iš lauko. Gamtiniais reikalais atlikti buvo iškirstos skylės vagonų grindyse. Kartais būdavo

19 Svitkauskas K. *Laimės vaikai*, Kaunas, 1991, p. 37.

20 Garbačiauskienė M. *Jei laimė nebūtų lydėjus*. Vilnius, 1989, p. 6.

21 Juozapaitienė D. *Tremtinių atsiminimai*. Šiauliai, 1994, p. 2.

22 Svitkauskas K., *Laimės vaikai*, Kaunas, 1991, p. 38.

23 Garbačiauskienė M., *Jei laimė nebūtų lydėjus*. Vilnius, 1989, p. 12.

24 Svitkauskas K., *Laimės vaikai*, Kaunas, 1991, p. 38.

ir prikalmi įvairūs latakai ar pastatytas kibiras. Vagonuose žmonių būdavo įvairiai – nuo 20 iki 70. Tremtinė M. Garbačiauskienė pasakoja, kad jos vagone buvo tik 21 žmogus. Tokiuose vagonuose tūkstančiai Lietuvos žmonių, ne tik suaugusiųjų, bet ir vaikų, kamuojamų troškulio, tvankumos, dažnai ir kelyje užklupusių ligų, turėjo pervažiuoti kone visą Rusiją ir pasiekti tolimojo Altajaus priekalnes ar Krasnojarsko kraštą.

Jonas Morkvėnas pasakojo, kokia varginanti, siaubinga ir graudi buvo šita kelionė į nežinią, į svetimą ir nemielą šalį. Tą dieną jis prisimena kaip baisiausią gyvenime: „Vežė gyvulių vagonuose ir kaip gyvulius. <...> Ilga ir varginanti buvo ta kelionė į nežinią, kuriai, atrodo, ir galo nebebus, o kaip pasiekė Perbėgos gyvenvietę Tomsko srityje, net netikėjo, kad tai jau pabaiga“²⁵.

Suaugusieji ir kūdikiai, nėščios moterys ir vaikai, seneliai ir ligoniai karštą vasarą gyvulinuose vagonuose buvo prievarta išvežti iš Šiaulių miesto ir apskrities bei visos Lietuvos į tolimiausius ir atšiauriausius SSRS kraštus. Suskaičiuota beveik pora tūkstančių tokių nelaimėlių iš Šiaulių miesto ir apskrities.

Okupacinės komunistinės valdžios įstaigų bei NKVD viršininkų išduotuose dokumentuose pateikti „nerealūs“ nurodymai, kurių jie nevykdė. Pareigūnams nurodyta leisti tremtiniais pasiimti šimtus ar tūkstančius kilogramų turto, aprūpinti juos maistu, suteikti medicininę pagalbą, tremties vietose pastatyti senelių ir invalidų namus, suteikti paskolas, vaikams duoti pieno, cukraus ir kitų produktų. Tai buvo „nevykdytini“ nurodymai, nes net ir laisvėje gyvenantiems SSRS gyventojams buvo beveik neįmanoma visa tai gauti.

Kaip pasakoja tremtinys Juozas Šarka, enkavėdistai ėmėsi dar niekingesnių žygių – tremiamųjų žudymo ir jų kuklių dar likusių daiktų grobimo. Žmogus jiems buvo niekas, tik grobis juos masino kaip vilką avys: „Ant ligonių galvų uždeda pagalves ir ant jų atsisėda enkavėdistai, kad tie greičiau nusibaigtų. Lavonus, o kartais ir pusgyvius, išmeta stotyse, o visą jų mantą pasidalina tarp savęs“²⁶.

Nors sovietinės valdžios pareigūnai elgėsi žiauriai, bet visgi jie suprato, kad nemaitinamus tremtinius vežti į Sibirą yra netikslinga ir neekonomiška. Jie, kaip darbo jėga, turėjo būti panaudoti įvairiems darbams Sibire. Tremtinius enkavėdistai truputėlį maitino, tačiau kol lietuviai turėjo pasiėmę iš namų savo maisto – dešrų, lašinių, sūrių, į rusiškas žuvytes, kepeninę dešrą, pridegusią sorų košę nežiūrėjo. Jie neimdavo nekokybiško ir nuo karščio apgedusio maisto. Savo atsiminimuose M. Garbačiauskienė pasakoja, kad vagonui būdavo duodama: „Pusę puodo sorų košės su apkartusiu aliejumi, kepeninės dešros bei truputėlį virinto vandens“²⁷. Bet labiausiai tremtiniais trūko šalto ir karšto vandens, todėl daugelis dėl jo trūkumo mirė.

Kai kurie tremtiniai savo memuaruose pasakojo, kad kai kuriuose ešelonuose veikė net ir mažos parduotuvėlės, kur būdavo galima įsigyti šiokių tokių maisto produktų ar kitokių dalykų.

Gabenami į tremties vietas tremtiniai dažnai mirdavo nuo antisanitarinių sąlygų: karščio, nešvaros, vagono perpildymo ir uždarumo, dėl valgio ir vandens trūkumo. Mirdavo dažniausiai kūdikiai ir senyvi žmonės. Pasak M. Garbačiauskienės, medicininės pagalbos nesulaukdavo net gimdyvės, kurios neretai tokiomis sąlygomis mirdavo: „Kai kuriuose vagonuose yra gimdančių moterų. Pora

25 Reda J. *Ne vien kilometrais matuojamas atstumas. Šiaulių kraštas*, 1995-06-14, p. 9.

26 Šarka J. *Ne vien tik medžiai miršta stovėdami. Kaunas*, 1992, p. 49.

27 Garbačiauskienė M. *Jei laimė nebūtų lydėjus. Vilnius*, 1989, p. 17.

iš jų mirė“²⁸.

Tremtinė Danutė Juozapaitienė prisiminimuose pasakoja skaudų įvykį tremtyje į SSRS gilumą: „Kai pasiekė Tomską...<...> Toliau nebebuvo geležinkelio, todėl plukdė barža Obės upe. <...> Vienos šeimos 12 m. vaikas įkrito į upę. Niekas negelbėjo, nes nebuvo su kuo gelbėti. Motina, seserys klykė, šaukė pagalbos, nes vaikas porą kartų iškišo galvą iš vandens“²⁹.

Pasak žurnalisto Vlado Radzevičiaus, turtų grobstymas prasidėjo dar okupacijos pradžioje, kai buvo suiminėjami inteligentai, pirmieji žmonės, neitkę sovietinei valdžiai: „O tas plėšikavimas prasidėjo kartu su pirmaisiais suėmimais. Areštuodami šeimos galvą, bolševikai visai šeimai, kad ir kokia ji būtų, paliko tik po vieną kambarį ir virtuvę, o kitus kambarius su baldais ir visu turtu užantspaudavo žydo Slavino parūpintu laku. <...> Visi tuose kambariuose ir butuose rasti baldai ir daiktai buvo duoti raudoniesiems komisarams laisvai naudotis“³⁰.

Ištrėmus šiauliečius iš Lietuvos, jų turtas pagal sovietinius įstatymus atiteko valstybei. Iš liudytojų pasakojimų galima suprasti, kad ištremtųjų turtą išsidalijo įvairūs viršininkai, enkavėdistai, represinių institucijų padėjėjai: „Šiauliuose partijos narys Kultin, surašydamas turtą, pasisavino radijo aparatą, sieninį laikrodį, du paršiukus ir 900 rublių“³¹. Buvus šitokį tremtinių turto grobstymą galima pastebėti ir iš okupacinės stalininės valdžios dokumentų.

Okupantai, įsitvirtinę Lietuvoje, pradėjo kėsintis ir į suimtųjų bei būsimų tremtinių turtą. Tam nė neprieštaravo naujieji komunistų įsakymai, kurie netgi skatino tuo naudotis. Pagal RSFRS Baudžiamojo Kodekso 58 straipsnį buvo galima teisti kiekvieną Nepriklausomos valstybės veikėją už „antisovietinę veiklą“, nes žmonės buvo kalti vien dėl to, kad ėjo savo ankstesnes pareigas³². Todėl jie pradėjo slapstytis ir bėgti iš Lietuvos. Tokie žmonės buvo paskelbti už įstatymo ribų, o jų turtas imtas konfiskuoti bei dalytis. Buvo netgi sudaryta pabėgusių ir suimtų asmenų turto konfiskavimo komisija. Galimybė pasipelnyti iš karto susigundė iš SSRS atvykę bei vietiniai enkavėdistai. Šiai komisijai priklausė D. Piadyšev'as, A. Siryč'as, A. Babskis, S. Šuliak'as bei vietinis komunistas A. Slavins'as³³. Jie genocido vykdytojams suteikė progą pasipelnyti iš kitų sąskaitos. Dėl to neakivaizdžiai buvo leista įsigyti konfiskuoto turto bei plėsti suimtųjų šeimas. Jau 1940 m. rugsėjo 9 d. A. Guzevičius pasirašė įsaką dėl areštų ir kratų atlikimo tvarkos. Dar labiau padaugėjo enkavėdistų siautėjimų ir plėšikavimų. O jau rugsėjo 19 d. pažymėta, kad: „NKVD apskričių skyriai per kratas iš areštuotų asmenų šeimų atima įvairiausius daiktus: baldus, radijo aparatus, amžinuosius plunksnakočius <...>“³⁴. Plėšikavimas plito po visą Lietuvą ir okupacinė valdžia tai toleravo. Aukščiausieji valstybės pareigūnai dalijosi vertingiausius tremtinių daiktus, o žemesnes pareigas einantys – tai, kas likdavo. Tų pačių metų gruodžio 9 dieną šitoks plėšikavimas ir tremtinių turto dalijimasis įgavo teisinį pagrindą. P. Gladkov'as, konstatavęs, kad: „NKVD

28 *Ten pat*, p. 14.

29 Juozapaitienė D. *Tremtinių atsiminimai. Šiauliai*, 1994. p. 2.

30 Radzevičius J. *Pirmieji bolševikų žingsniai. Lietuvių archyvas. Kaunas*, 1942, p. 17–18.

31 LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus pranešimas VKP (b) CK sekretoriui A. Ždanov'ui apie 1948 m. gegužės 22–27 d. trėmimo iš Lietuvos rezultatus, LYA, f. 1771, ap. 52, b. 15, l. 4–13.

32 Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvados, http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2003%20m.%20posedis/Arestai_patvirtintos%20isvados.doc. [prieiga per internetą, žiūrėta 2009-04-25].

33 Anušauskas A. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius, 1996, p. 39.

34 Guzevičius A. 1940 m. rugsėjo 19d. įsakymas Nr. 6., LCVA, f. R-756, ap. 6, b. 16, l. 227.

bendradarbiai tiek Kaune, tiek provincijose savo butuose turi baldų ir kitokių dalykų, priklausiusių pabėgusiems iš Lietuvos liaudies priešams, leido komisariato darbuotojams visą pasigrobtą turtą „nusipirkti“³⁵. Prasidėjus 1941 m. birželio 14 d. masiniams trėmimams, tremtinių turto grobstymas pasiekė patį aukščiausią tašką. Ištrėmus šeimas, likęs jų turtas būdavo išgrobstomas vietinių enkavėdistų.

Žmonės iš Šiaulių apskrities daugiausia ištremti į Altajaus, Krasnojarsko kraštus, Komijos ASSR, Novosibirsko, Tomsko sritis bei Kazachijos SSR. Jie čia įdarbinti sovietų valdžios ar represinių žinybų nustatytose vietose, vadinamosiose specialiosiose gyvenvietėse. Buvo ištremti visam laikui. Deja, ne visi pasiekė tremties vietas. Anot K. Svitkausko, per porą savaitių kelionės šiauliečių gretos aptirpo: „Altajaus kraštą mes pasiekėme po gerų poros savaitių. Daug mūsų nepajėgė nuvažiuoti iki ten, nes sąlygos buvo sunkios“³⁶. Neilgai pabuvę, vos spėję kiek įsikurti Altajuje, daugelis jų buvo vėl išvaryti į varginančią, daugelį savaitių trukusią kelionę traukiniais, upių krovininiais laivais į tolimiausią šiaurę, amžinojo įšalo kraštus, ten, kur šalčiai žiemą būna iki -50 °C, kur pusę metų trunka naktis. Daugelis tremtinių buvo iškeldinti ant išalusios žemės Laptevų jūros pakrantėje ar salose, kur nebuvo jokio pastato.

Iš tremtinių būdavo atimami pasai ir išduodami tremtinių asmens dokumentai. Atvykimas į tremties vietą tuo nepasibaigdavo. Tremtiniai, kaip kokie vergai, kaip darbo jėga, būdavo parduodami ūkių, įmonių vadovams. Tremtiniais su vietiniais gyventojais būdavo draudžiama bendrauti. Taip pat jiems uždrausta vaikščioti gatvėmis. Antra vertus, ne visose tremties vietose vyravo tokia tvarka. Kaip teigia K. Svitkauskas, vietiniai buvo gana geri, bet jiems už duonos kąsnį teko atiduoti visus brangesnius daiktus: „Šiaip žmonės buvo neblogi, užjautė mus, bet vis tiek „išrengė“ mus iki paskutinio. Žiemą jiems už bulves atidavėm viską, ką turėjome atsivežę. <...> Gyvenome viltimis“.

Tundroje šiauliečiams išgyventi buvo be galo sunku. Suaugusieji turėjo dirbti kolūkiuose, statybose, miško kirtimuose. Tremtinys K. Svitkauskas prisimena, kad: „tų maisto produktų, kuriuos mums skyrė pagal korteles, neturėjome už ką nusipirkti. Mes nieko neuždirbdavome. Duonos normą gaudavome, bet ir tai ne visada ją kepdavo. <...> Prasidėjo badas. Mirti pradėjo ne tik seni, bet ir jauni“³⁷.

Kokį vaizdą pamatė šiauliečiai, atvykę į Mostacho gyvenvietę prie Laptevų jūros Jakutijos ASSR, kokiam būste jie turėjo gyventi, pasakoja savo prisiminimuose šiaulietė Julija Putvytė-Daniliauskienė: „Naujas mūsų būstas buvo didelis ir erdvus, kaip daržinė pasirodė, kol dar neįsikūrė jame žmonės su savo daiktais. Viduryje tiesiai iš lauko buvo durys, o įėjus vidun, palei abi sienas, ištisai gultai, ant kurių turėjo sutilpti daugiau nei 30 žmonių. Tarp gultų eilių, vidury žemės, išdėstytos trys geležinės krosnelės. Langučiai maži, po vieną iš galų“³⁸.

Tuo tarpu Jonas Morkvėnas nupiešė kiek kitokį vaizdą: „Apsigyvenau su žmona, trimis vaikais čiabuvio namo priemenėje, tik šioji labiau į pašiūrę buvo panaši. Lietūs kiaurai merkdavo per susiraičiusį beržo tošies stogą“³⁹. Už skurdų duonos davinį teko dirbti pačius sunkiausius darbus atšiauraus klimato zonose. Tokios vietos buvo – Arkties vandenyno pakrantės, Komijos miškai, Sibiro taiga. Dažniausiai tremtiniai būdavo siunčiami dirbti nuo gyvenvietės apie 20–40

35 Anušauskas A., *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius, 1996, p. 39.

36 Svitkauskas K. *Laimės vaikai*. Kaunas, 1991, p. 38.

37 *Ten pat*, p. 39, 41–42.

38 Daniliauskienė J. *Iš Šiaurės prisiminimų*, *Kryžius šiaurėje*, Vilnius, 1992, p. 209.

39 Reda J. *Ne vien kilometrais matuojamas atstumas. Šiaulių kraštas, 1995-06-14*, p. 9.

kilometrų, todėl dažnas dėl išsekimo, šalčio nebeįstengdavo grįžti atgal į barakus.

Tremtiniais buvo leidžiama susirašinėti ir gauti siuntinius. Taip pat kas 2–4 savaites jie turėjo registruotis specialiosiose gyvenvietėse NKVD komendantūroje. Tremtiniai turėjo teisę vaikščioti tik specialiosios gyvenvietės teritorijoje, be gyvenvietės komendanto žinios negalėjo išeiti už jos ribų, keisti darbo vietą, pereiti iš vieno barako į kitą ar kitaip nepaklusti. Bandantys pabėgti būdavo sušaudomi vietoje.

Tikras badas ir neviltis tremties vietose tremtinius užklupo, kai išsibaigė iš Lietuvos atsivežtos maisto atsargos ir už gabalėlį duonos reikėjo atiduoti dar enkavėdistų neatimtus brangiausius daiktus, drabužius ir t.t. Jonas Morkvėnas pasakojo, kad nesant ko valgyti valgydavo ir žolę, kaip gyvuliai: „Svarbu buvo išgyventi, gyviems išlikti, žolę valgydavom norėdami pilvus apgauti“⁴⁰.

Dauguma 1941 metais iš Lietuvos ištremtų šeimų buvo išgabenta į Altajaus kraštą, kai kurie pateko į Novosibirsko sritį (iš jos dalies 1944 m. rugpjūčio 13 dieną buvo sudaryta Tomsko sritis) ir Komijos ASSR. Kai kurios šeimos nuvežtos į Krasnojarsko kraštą. Į šio krašto koncentracijos stovyklas pateko ir dauguma nuo šeimų atskirtų vyrų. 1942 metų vasarą apie 40% 1941-ųjų metų tremtinių iš Altajaus krašto buvo išgabenta į Jakutijos šiaurę, kur dauguma jų mirė nuo bado, šalčio, ligų. Iš visų 1941 m. ištremtųjų pusė mirė tremties vietose, lageriuose ar kitose represinėse specialiosiose vietose.

40 *Ten pat.*

ŽODŽIAI IŠ SENO ALBUMO: ŠIOKIOS TOKIOS TOKELĖS

Vytautas KIRKUTIS

Rašytojas

Kartais atverčiame seną albumą, kuriame tyliai slypi praeities vaizdai. Atsispindėję nuotraukose, įsirašę į popierių, užsifiksavę ir nuo laiko kaitos apsaugoti. Atveriamė viršelį tarsi duris, pro kurias galime patekti į prisiminimų erdves.

Žodžiai irgi sugrąžina mus į praeitį, padeda prisiminti, atgaivina užmaršties slepiamus vaizdus, žmones, daiktus, susitikimus... Kartais netikėtai išgirstas žodis atveria kelią ten, kur kažkada esame buvę, kur tebežydi mūsų vaikystė, kur augo jau seniai nupjautas senmedis, kur stovėjo gimtasis namas, kur dar buvo gyvas langas...

Vartau senus spaudos leidinius ir džiaugiuosi žodžių keliais patekęs į praėjusio amžiaus pradžią. Mintimis nukeliavęs beveik visą šimtmetį.

Siūlau kartu perskaityti žodžius iš seno albumo – senųjų spaudos leidinių. Tegul jie nuveda mus į Bazilionų, Padubysio, Kurtuvėnų apylinkes ir padeda geriau pajusti ir suprasti anų laikų dvasią.

Tad šiokios tokios tokelės...

Senųjų leidinių kalba netaisyta.

Kurtuvėnai . Istorijos trupiniai

„Tarp Kurtuvėnų ir Bazilionų, palei vieškelį, yra vienkiemis, vadinamas Krasnagališke. Gal, tos vietos pavadinimas yra paimtas iš rusų kalbos, nuo žodžio „krasny“, nes šalia Krasnagališkės teka upelis Rauda iš, taip vadinamo, Raudinuko ežero, nuo kurio turėjo gauti vardą ir tas vienkiemis. Tasai vienkiemis dabar priklauso Žemės Ūkio Min-jai, kaip buvęs prieš karą Bazilionų stačiatikių bažnyčios turtas. Buvusi prieš karą Bazilionų stačiatikių bažnyčia senovėje yra priklausiusi bazilikams-vienuoliams, nuo kurių vardo miestelis likosi pavadintas Bazilionais. Rusai Bazilionus buvo pavadinę Padubysiu (nuo Dubysos vardo), bet vietos gyventojai vadino Bazilionais - senuoju vardu. Bazilionai ir Krasnagališkė (tolio vienas nuo kito apie 3 kilom.) turi vietos gyventojuose istorinę atmintį. Krasnagališkėj arti vieškelio, vidury ariamų dirvų, yra kalva, vadinama „Barkalniu“, ant kurios paviršiaus randasi griuvėsių pamatai, - matomai, buvusio mūro namo. Apie tų griuvėsių paėjimą seni žmonės šiaip pasakoja. Bazilikų laikuose, t. y. kuomet pastarieji gyveno Bazilionuose, - konkuruodami su jais, reformacijos šalininkai norėję įsisteigti Krasnagališkėj savo bažnyčią ir ėmę ją statyti toje vietoje, kuri dabar vadinama „Barkalniu“. Bet bazilikams tat netiko. Jie susitarę vieną naktį atvykę į Krasnagališkę skaitlingame būry su savo šalininkais, išgriovę pradėtą statyti reformistų bažnyčią ir medžiagą sumetę į Raudinuko ežerą, kurs randasi nuo tos vietos apie pusę kilometro. Ryto metą pabudę mūrininkai radę savo darbą sunaikintą. Statę iš naujo. Antrą naktį išgriovimas pasikartojo, medžiaga taipgi liko ežere paskandinta. Statytojai negalėję suprasti, kuris čia „galas: kas jų darbą naikina, net me- „džiagą nusinešdamas. Pasiryžę statymą tęsti, bet nutarę

naktį sargybą palikti. Atvykus trečią naktį bazilikams griauti, pastarieji susidūrę su sargyba, ir iškilęs tarp jų barnis. Nuo šio žodžio likusi ta vieta „Barkalniū“ pavadinta. Dabar jau beveik baigia nykti „Barkalnio“ atmintis žmonėse; griuvėsių likučiai, apaugę žole, darosi nepastebimi“¹.

„Bazilionai. Š. m. vasario mėn. 21 d. trečią kartą įvyko triukšmingas Bazilionų seniūno rinkimas. Kad nusikračius buvusio seniūno Giedraičio, vietos „bajorėliams“ teko gerokai paplušėti agituojant žmones prieš Giedraitį. Dabar išrinktas jų norimas - Stuobrelis - jiems tokie ir reikalingi“².

„Bazilionai. Stropus tvarkos dabotojas. Nuo šių metų pradžios į Bazilionų miestelį tapo atkeltas policistas Beinoravičius, kuris pasižymi veiklumu bausti savo rajono gyventojus už įvairius mažmožius.

Kartą minėtasai policistas areštavo Maskvytės kaime kokį tai nežinomą įtartą asmenį be paso, kurį drauge su K. pasiuntė į Bazilionus degtinės parnešti. Areštuotasis gavęs progą pabėgo, o berniukas K. neva už paleidimą jo nukentėjo nuo policisto kumščiu.

Per tą laiką Bazilionuose tvaikas dar labiau paplito, mat nuo Naujų metų čia įsikūrė „saldžioji arbatinė“ (kurioj nuo stiklinės saldžiosios arbatėlės galva apsvaigsta“³.

„Bazilionai. 10. X. Š. m. vietos mok. P. Monkevičiaus pastangomis buvo sukviestas jaunimas įsteigimui Bazilionų „Kultūros“ būrelio. Į susirinkimą atsilankė 13 asmenų, iš kurių didesnę pusę sudarė panelės. P. Monkevičiui padarius pranešimą apie „Kultūros“ būrelio reikšmę, tikslą ir uždavinius, visi atsilankiusieji užsirašė nariais. Valdybon išrinkti: P. Monkevičius, Adomaitis ir Legenskis.

Dar pirma organizacija šioj apylinkėj. Linkėtina ateityje sėkmingai dirbti nenuilstamai kultūrinį darbą“⁴.

„Bazilionai (Šaulių apskr.). Čia jaunimo pačiame miestely ir jo apylinkėje yra daug, bet mažai yra susipratusių tikrų jaunuolių, skaitančių dorovingas knygas, laikraščius. Degtinei, popirosams ne tik pinigų, bet ir laiko yra, o knygų ar laikraščių skaitymui nėra nei pinigų, nei laiko.

Laikas būtų vietiniam jaunimui susiprasti“⁵

Padubysys - Bazilionai

„Padubysio vardas dar mažai žinomas, nes tik š. m. vasario mėn. 6 dn. Savivaldybių Departamentas savo nutarimu, nuo vasario 15 d. buv. Pašiaušės ir Kurtavėnų valsčius sujungė krūvon, su pavadinimu — Padubysys — ir buveine Bazilionų bažnytkiemį.

Čia ir prieš karą buvo valsčiaus buveinė su tuo pat pavadinimu, ir Bazilionų bažnytkaimis taip-gi vadinosi Padubysiu, nes rusai taip jį buvo pavadinę ir esamąją čia bažnyčią perkrikštiję į cerkvę. Atgavus Lietuvai nepriklausomybę rusų pavadintas – Padubysys - vėl gavo savo tikrąjį vardą - Bazilionai - ir cerkvė vėl perėjo R. Kat. bažnyčios nuosavybėn. Dabar ją pertvarkius yra graži bažnytelė - apylinkės gyventojams maldos namai.

1 Kurtuvėnų Ainis. Šiaulių naujienos, 1924-03-07, Nr. 10.

2 Kelmūtis. Šiaulių naujienos, 1926-03-14, Nr. 10.

3 Kelmūtis. Šiaulių naujienos, 1926-04-11, Nr. 14.

4 Trumpūtis J. Šiaulių naujienos, 1926-11-07, Nr. 46.

5 D. A. Šaltinis, 1928-04-21, Nr. 15.

Bazilionai savo pavadinimą gavo atgal apie 130 metų, nuo čia gyvenusių kunigų - zokoninkų vad. „Bazyliais“. Valsčius pavadintas Padubysiu matyt todėl, kad atstume apie 1 klm. teka upė „Dubysa“. Bazilionai, žmonių vadinami miesteliu, o tuo tarpu turi tik 200 gyventojų ir randasi nuo Šiaulių, Kelmės link 21 klm. Be to, čia randasi, kaip minėjau, bažnyčia, gydytojas, vaistinė, Valstyb. degtinės parduotuvė, aludė, arbatinė, 6 krautuvės ir pašto agentūra, kuri nuo spalio 1d., kaip teko girdėti, bus pakeista pašto įstaiga visų rūšių operacijomis. Dabar Padubysio valsčius skaitomas vienu iš didesniųjų valsčių Šiaulių apskrityje, dalinasi į 10 seniūnijų ir turi 260 gyvenamųjų vietovių su 10.400 gyventojų. Be to, šio valsčiaus ribose randasi: 12 pradž. mokyklų, (2 dar steigiamos naujos), 4 bažnyčios, 1 sinagoga, 6 pašto agentūros, 3 pieninės ir 4 šaulių būriai.

Žemės rūšimi šis valsčius paskirstytas šiaip: I r. 223 ha, II r. 1385,82 ha, III r. 17277,24 ha, IV r. 11333,35 ha. Iš viso: 32727.55 ha, ir valstybinių miškų bei ežerų 5874,42 ha. Padubysio valsčiaus saviv. sąmata 1930 m. sudaryta 55.716,50 lt. sumoje, su 30 proc. nuo Valstyb. žemės mok. Valsčiaus savivaldybė tvarkosi sumaniai, nes joje dirba jau seni ir prityrę darbe saviv. tarnautojai.

Tenka pastebėti valsč. susijungimo didelį požymį, tai kelių ir tiltų tvarkyme. Šiais metais jau apie 40 tiltų visuose vieškeluose padaryta cementiniai, be to, tikimasi ateinančiais metais visuose vieškeluose neliksiant nei vieno medinio tilto. Kaimų pavadinimo lentos pagamintos visoms vietovėms naujos. Sekančiais ar dar kitais metais savivaldybė mano statyti nuosavus namus, nes nuosavas valsčiaus plečius randasi miestely dar nuo rusų laikų.

Tiek pastabų iš naujai pertvarkyto Padubysio valsčiaus⁶.

„Bazilionai (Šiaulių aps.) seniau buvo žinomi visoj Lietuvoj su vienuolyno savo keturklase mokykla. Bet rusai... Prieš karą buvo griūnanti cerkvė, o dabar pataisyta bažnyčia, paštas, telefonas, vaistinė, gydytojas.

Viskas būtų gerai, tik nėra provizoriaus. Jo vietoj – gydytojas. Dėl to ar dėl kitko čia ir kainos už vaistus „geros“, beveik dvigubos⁷.

Bazilionų tokios tokelės

„Bazilionai nieku pagarsėti negali. Tai liūdnas užkampis ir viskas. Tačiau ir čia gyventojų turima savų rūpesčių, savų reikalų reikalėlių.

Štai, sakysim, mūsų savivaldybė įsteigė turgus. Turgai esti per savaitę kartą. Bet nėra turgavietės. Ankščiau suvažiavę turgun ūkininkai sustodavo gatvėj, namų palangėse, bet policija pradėjo tokią „palangių“ rinką drausti. Dabar suvažiavę ūkininkai sustoja valsčiaus kieme ir klebono „pastauninke“. Klebonas pyksta, kad turgai daromi pagal bažnyčios duris, ir, bendrai, turgavietės klausimas prašosi tuojau sutvarkomas.

Bazilionai neturi gero siuvėjo. Tiesa, čia pas mus buvo geras siuvėjas Juozas Valančius, gyventojai buvo patenkinti jo darbu ir sąžiningumu, bet jis išvyko į Šaukėnus. Tačiau dabar, bazilioniškių prašomas, Valančius savo siuvyklą keta perkelti į Bazilionus, į nuosavus namus ir čia apsigyvenęs tęsti savo amatą toliau⁸.

6 Daigas V. *Šiaurės Lietuva*, 1930-09-12, Nr. 31.

7 *Šaltinis*, 1931-02-28, Nr. 9.

8 Laur. P. *Šiaulių žinios*, 1934-07-08, Nr. 25.

TURINYS

Vytenis Rimkus. Bazilionai – Šiaulių apskrities miestelis

Arūnas Gumuliauskas. Bazilionai (Padubysys) administracinių – teritorinių reformų verpetuose

Rita Regina Trimonienė. Lokalinė mikroistorija ar mikroistorija?

Tomas Eitutis. Šiaulių krašto (regiono) gyvenviečių tinklas vėlyvajame geležies amžiuje (IX–XII a.)

Birutė Salatkienė. Kurtuvėnų dvaro sodybos archeologijos paveldas

Barboros Mejerytės knygų ir žmonių pasaulis. Su Algirdu Saudargu kalbėjosi Rita Žadeikytė

Gabrielė Jasiūnienė. Kultūrinė atmintis Kelmės ir Šiaulių rajonų miestelių heraldikoje

Gitana Vasiliauskienė. Zubovai: ženklai istorijoje

Jaroslavas Rimkus. Šis tas iš Bazilionų miestelio ir jo apylinkių istorijos

Genovaitė Žukauskienė. Modernios technikos pradžia Padubysio krašte

Sonata Birvydaitė. Gorskių giminė ir Mankiškės dvaras

Urbietis Gintautas. 1941 m. trėmimai iš Šiaulių apskrities: eiga ir pasekmės

Vytautas Kirkutis. Žodžiai iš seno albumo: šiek tiek tokios tokelės

Renesanso stiliaus koklis. XVI-XVII a. (Nuotrauka Birutės Salatkienės)